

ΑΘΗΝΑ

ΤΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

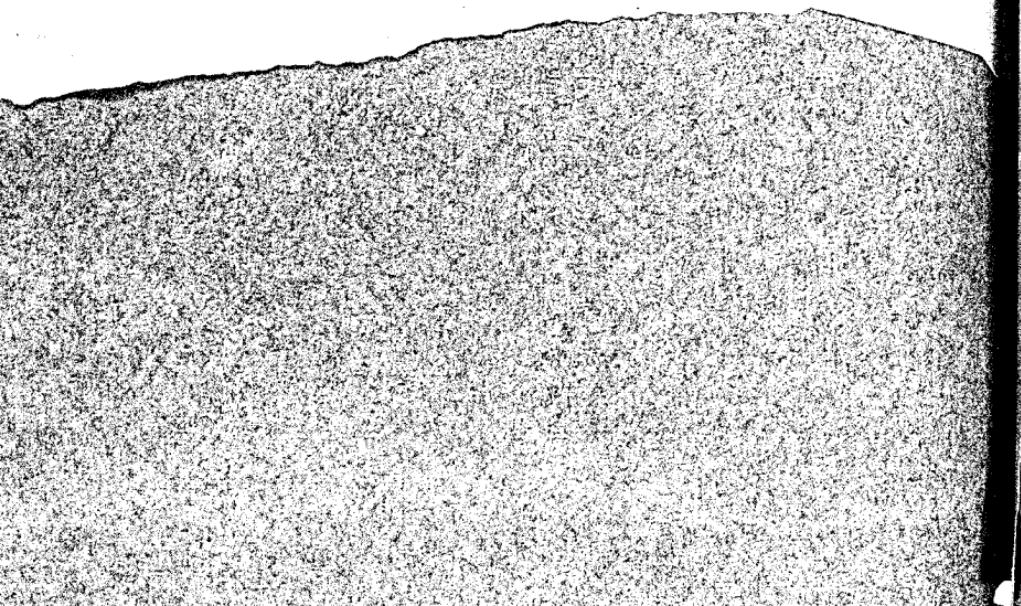
ΤΗΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟΣ ΝΕΜΠΤΟΣ

ΑΘΗΝΑ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΤΗΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

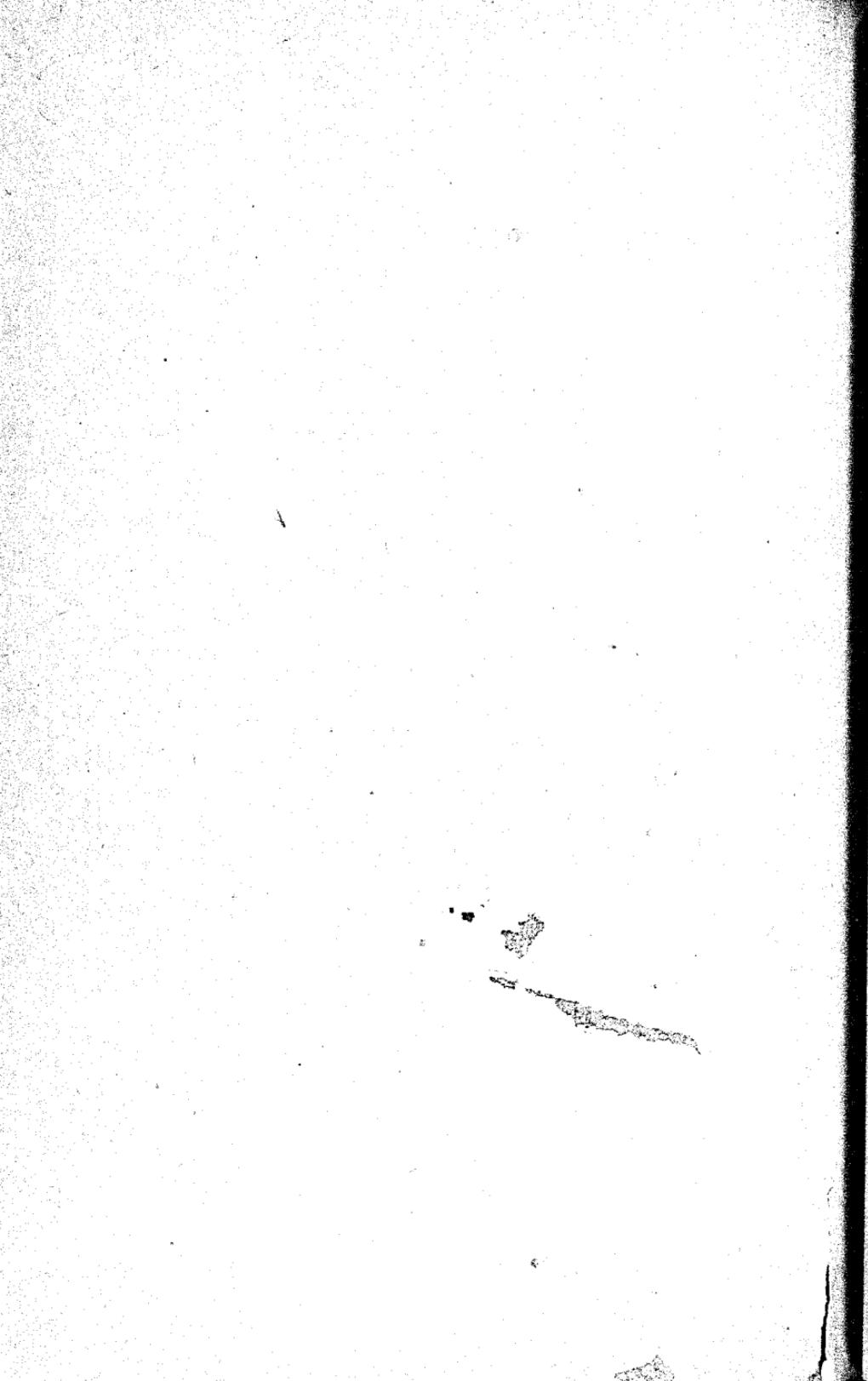
ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟΣ ΝΕΜΠΤΟΣ

ΑΘΗΝΗΣΙΝ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Η. Δ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ

1923

ΣΥΜΒΟΛΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΡΜΗΝΕΙΑΝ ΤΩΝ ΠΑΡ' ΟΜΗΡΩ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΩΝ ΟΡΩΝ

Ἐσφαλμένα ὑπομνήματα καὶ παρατηρήσεις πολλάκις αὐθαίρετοι
ιαὶ πλημμελεῖς καὶ ἀλλότριαι τῆς ὁμηρικῆς ποιήσεως πρὸς ἃς προσ-
κρύει τις συχνότατα ἐπεξερχόμενος εἴτε αἰσθητικὰς περὶ Ὁμή-
ρου πραγματείας εἴτε ἐρμηνευτικὰς τῶν δύο ἐπῶν ἐκδόσεις ἔδωκαν
ἀφορμὴν εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην. Κατὰ ταύτην θὰ ἐρευνηθῇ ὁ
ἱμηρικὸς ψυχικὸς κόσμος, θὰ ζητηθῇ δῆλον ὅτι νὰ δρισθῶσι καθό-
λιοι καὶ νὰ ἐρμηνευθῶσιν αἱ ἔννοιαι, δι’ ὧν παριστάνονται αἱ πνευ-
ματικαὶ λεγόμεναι καταστάσεις καὶ ἐνέργειαι, καὶ νὰ περιγραφῶσιν
περὶ ψυχῆς καὶ τοῦ ψυχικοῦ βίου ἀντιλήψεις, ὅποιαι ἐμφανίζον-
ται ἐν τῷ παραδεδομένῳ ὁμηρικῷ κειμένῳ.

὾πως δὲ καὶ ἐν ἄλλοις κατασκευάσμασι τοῦ πολιτισμοῦ, δσάκις
ἢ στοιχεῖα αὐτῶν συνάγονται ἐκ τοῦ συνόλου τοῦ ὁμηρικοῦ κειμέ-
νου, ἐν τῷ δποίῳ ἀπαντῶσι χρονολογικῶς διάφοροι, παλαιότεραι
καὶ νεώτεραι, περίοδοι, οἷον ἐν τῷ δπλισμῷ, τὰ ἐκ τῆς ἐρεύνης
καρίσματα χαρακτηρίζονται ὡς ἀναφερόμενα εἰς τὸν ὁμηρικὸν αἰῶνα,
ἐπεῦθεν δμιλοῦμεν κατὰ συνθήκην περὶ τοῦ δπλισμοῦ π. χ. τοῦ ὁμη-
ρικοῦ αἰῶνος, οὕτω καὶ ἡ ψυχολογία, περὶ ἣς νῦν δ λόγος, γινο-
μην ἐπὶ τοῦ συνόλου τῶν δύο ἐπῶν θὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ψυχολο-
γίᾳ τοῦ ὁμηρικοῦ αἰῶνος. Ἡ ἐρευνα θὰ ἐκταθῇ ἐπὶ δλου τοῦ κει-
μένου, τὸ μὲν ἵνα μάθωμεν τί ἀλλαζόσ πιστεύει δ ποιητῆς περὶ τῆς
προσωπικῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας, τουτέστι περὶ τῆς ψυχῆς, καὶ
τῷ πρέπει νὰ νοῶμεν τοὺς παρ' αὐτῷ ψυχολογικοὺς δρους, τὸ δὲ
ἴη διαφωτισθῇ δι’ αὐτῆς τὸ παραδεδομένον κείμενον ἐξ δλοκλήρου,
ἄνγμα ἀναγκαιότατον εἰς τὸ ἔργον τῆς ἐρμηνείας.

Ἡ ὁμηρικὴ ψυχολογία ἐκίνησεν ἀνέκαθεν τὸ διαφέρον τῶν ἐρευ-
ηῶν. Ἐκ τούτων οἱ παλαιοὶ ἀρκούμενοι εἰς βραχείας μόνον γε-
νῆς παρατηρήσεις παρέσχον σποραδικῶς εἰδήσεις εἰκαίας πολλά-
κις περὶ τούτου ἡ ἐκείνου τοῦ ψυχολογικοῦ δρου ἡ ἡρμήνευσαν

σχετικὰ τοῦ κειμένου χωρία· εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι τοιαύτας ἐρμηνείας εὐρίσκομεν παρὰ τοῖς σχολιασταῖς καὶ τοῖς ἀρχαῖοις λεξικογράφοις¹⁾, ἀλλ' οὐδεὶς τῶν παλαιῶν ἔξήτασε τὸ θέμα συστηματικῶς, ὥστε οὕτω πραγματεία τις παλαιοτέρου περὶ τῆς καθ' "Ομηροῦ ψυχολογίας" ὑπάρχει καὶ δσα δὲ ἐκ τῶν χρόνων ἐκείνων μανθάνομεν εἶναι ἐλάχιστα καὶ ἀνεπαρκῆ. Μόλις κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐγένετο ἡ δημηρικὴ ψυχολογία ὑποκείμενον ἴδιας ἐρεύνης οὕτω πλὴν τῆς συγγραφῆς τοῦ C. W. Halbkart τῆς ἐπιγραφομένης *Psychologia Homerica, seu de Homerica circa animam vel*

¹⁾ Οὗτοι τὰ μὲν σχόλια εἰς τὴν "Ομήρου Ἰλιάδα περὶ τῆς λέξεως θυμός σημειοῦσιν ἐν τῷ. 1 σ. 30 ἐκδόσεως Dindorf (Scholia Graeca in Homerī Iliadem edidit Gulielmus Dindorius Oxonii 1875).

Θυμός: τοῦτο τὸ ὄνομα παρὰ τῷ ποιητῇ σημαίνει πέντε, τὴν ὄργην, ὡς ἐν τῷ: «θυμός δὲ μέγας ἐστὶ διατρεφέων βασιλήων» (Ιλ. 2,196); τὴν ψυχήν, ὡς ὅταν εἴτη «μελιηδές θυμός ἀπῆνός» (Ιλ. 10,495); τὴν ἐπιθυμίαν, ὡς ἐν τῷ: «Ἄφθυμός εἶξασα μίγη φιλότητι καὶ εὐνήῃ» (Οδυ. 5,126); τὸν ἐπιλογισμόν, ὡς τὸ: «Ἐτερος δέ με θυμός ἀνήκειν» (Οδ. 9,302); τὴν ὄμονίαν, ὡς ἐπὶ τοῦ: «Ἄλλος οὐα θυμόν ἔχοντε νόσῳ καὶ ἐπέφρονι βουλήν» (Οδ. 3,128).

Τὸ δὲ Μέγα Ἐπιθυμογικόν: Θυμός: Σημαίνει πέντε. Ἀπό τοῦ θύειν καὶ ὄμοδον τὸ αἷμα ἀπὸ αὐτοῦ, θύαιμός τις ὁν̄ κυρίως δὲ θυμός, μέρος τῆς ψυχῆς. Τρίτα δὲ αὐτῆς μέρη: λόγικόν,

ἔτερος δέ με θυμός ἀνήκειν,
θυμικόν,
θυμός δὲ μέγας ἐστὶ διατρεφέων βασιλήων,
ἐπιθυμητικόν,

εἶξας φθυμόφ.

Ποτὲ μὲν οὖν ὁ θυμός περὰ τῷ ποιητῇ σύμπασαν τὴν ψυχὴν σημαίνει, ὡς ἐν τῷ: "Ἐνθδ" δ' γε τοὺς ἐνάριξ, φίλον δ' ἔξαιντο θυμόν. Ἐνίστε δὲ τὰ μέρη αὐτῆς τὸν μὲν ἐπιλογισμόν,

ἔτερος δέ με θυμός ἀνήκειν.

Τὸ δὲ θυμικόν, ὡς τό,

Οὐδέδε μεγαλήτορα θυμόν ἰσχειν ἐνὶ σιήθεσσιν,
καὶ,

θυμός δὲ μέγας ἐστι.

"Ἐνταῦθα τὴν ὄργην" καὶ τὴν ἐπιθυμίαν. ὡς τό,

εἶξας φθυμόφ, μίγη φιλότητι καὶ εὐνή.

Σημαίνει καὶ τὴν ὄμονίαν, ὡς τό,

ἔνα θυμόν ἔχοντες καὶ ἐπέφρονα βουλήν.

Ποιοῦ εἰδους τῶν ὑποπεπτωκόων τῷ ὄνόματι; Εἰ μὲν σημαίνει τὴν ψυχὴν, γενικοῦ εἰ δὲ σημαίνει τὴν ὄργην, εἰδικοῦ. Διαφέρει γάρ ὄργη, μῆνις, κάτος, όνομα. Ζῆτει εἰς τὰς Διαφοράς.

cognitione vel opinione commendatio, Züllichaviae 1796 πρόκειται ἡμῖν ἡ ἐργασία τοῦ Voelcker, Ueb. d. Bed. von ψυχῇ und εἴδωλον Giessen 1825, ἡ τοῦ C. L. Helbig, Dissertatio de vi et usu vocabulorum φρένες, θυμὸς similiumque apud Homerum, δημοσιεύθεισα ἐν τῷ προγράμματι τοῦ ἐν Δρέσδῃ γυμνασίου τῷ 1840, ἡ τοῦ F. K. D. Jansen, Über die beiden homerischen Cardinaltugenden (Programm der Meldorfser Gelehrten-schule. Itzehoe 1854), ἡ τοῦ Grottemeyer, Homers Grundansicht von der Seele (Warendorf 1854), ἡ τοῦ Nägelsbach, Homerische Theologie 3 ἔκδ. ὑπὸ Autenrieth 1884 καὶ τὰ Homerische Realien, ἐκδοθέντα ἐν Λιψίᾳ τῷ 1884, τοῦ E. Buchholz.

Τῶν δύο τελευταίων τὰ πορίσματα παραλαμβάνουσιν αἱ ἐρμηνειακὴ ἐκδόσεις, κατὰ ταῦτα δὲ συντάσσονται ὑπὸ τῶν νεωτέρων λεξιογράφων τὰ ἀρθρα τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν δημητικὴν ψυχολογίαν λέξεων¹⁾. Καὶ ἀρχαιολόγοι δὲ καὶ ἄλλοι ἀρχαιοδίφαι φιλόλογοι ἐκ τῶν μανογραφιῶν αὐτῶν περὶ θεμάτων σχετιζομένων πρὸς τὴν δημητικὴν ψυχολογίαν τὰ πορίσματα ταῦτα φάνονται ἀποδεχόμενοι²⁾.

'Ἄλλ' οἱ νεώτεροι ἐρευνηταὶ ἐπιλαμβανόμενοι τῆς ἐξετάσεως τῆς δημητικῆς ψυχολογίας ἥτις ἐνεφανίζετο εἰς αὐτούς, διποτεῖς καὶ εἰναι ἀληθίας, ὡς ἐν ἀποτελεσμάτων δόλον, δὲν ἐζήτησαν νὰ μάθωσι πῶς τοῦτο διεμορφώθη, τίνας βαθμίδας τῆς ἐξελίξεως τῶν καθόλου περὶ ψυχῆς ἀνθρωπίνων ἀντιλήψεων παρουσιάζει καὶ τίνα ὑπολείμ-

¹⁾ Ο H. Ebeling ἐν τῷ Lexicon Homericum (ἐξεδόθη τῷ 1883) χρησιμοποιεῖς πρὸς τὸ κεφάλαιον τοῦτο πλήν τῶν ἄλλων παλαιοτέρων συγγραμμάτων καὶ τὴν νεωτέρω ἀναγραφομένην δημητικὴν θεολογίαν τοῦ Nägelsbach, ἣν κατὰ τὸ πλεῖστον ἀκολουθεῖ καὶ ὁ Buchholz ἐν τῷ τρήματι τῶν Realien, τῷ ἐπιγραφομένῳ Die homerische Psychologie ἀπὸ τῆς σελ. 1-14 τοῦ Γ' τόμου.

²⁾ Πρὸς ταῖς ἀνωτέρω ἐργασίας δέον νῦν μνημονευθῶσιν: Lehrs Vorstellungen der Griechen über das Fortleben nach dem Tode (Populäre Aufsätze aus dem Alterthum 3^η d. 2, 1875, σ. 301-362). Bellinger «Quae Homeri de Orei natura et animarum post mortem conditione fuerit sententia (Programm von Warendorf 1854). W. Schrader Die Psychologie des ältern griechischen Epos (ἐν τῷ 133 τόμ. τοῦ Ετούς 1885 τῶν Jahrbücher für classische Philologie τοῦ A. Fleckeisen).

μητα παλαιοτέρων καταστάσεων διέσωσεν, οὕτε ἂλλως ὑπώπτευον διειρρευσαν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα μακροὶ χρόνοι, καθ' οὓς ποικίλας ὄφιστα το επιδράσεις καὶ ἀλλοιώσεις καὶ διειρρήθη μακρὰ ἔξελιξις πρὶν λάβῃ τὴν μορφήν, ὑπὸ τὴν δροῖαν εἰς τὰ δύο ἐπιπαρουσιάζεται.

Οἱ ἐρευνηταὶ ἐφείνοντο πιστεύοντες διεὶς ἡ ὁμηρικὴ ψυχολογία, δημιούργημα τῶν διμηρικῶν ἀνθρώπων, εἰς τὸ δρόποιον διποιητῆς ἢ οἱ ποιηταὶ ἐγκατέμειξαν ἵδιας δυσεξακριβώτους ἀντιλήψεις, ἥτο δυνατὸν ἐπιστημονικῶς νὰ ἐρμηνευθῇ ἐξεταζομένη καθ' ἔκπτην καὶ μόνην σύγκρισιν ἀνεχομένη τὴν σύγκρισιν πρὸς τὴν σύγχρονον ψυχολογίαν, εἰς ἣν ἔδει δρωσδήποτε νὰ ἀναχθῇ, ἐλησμόνουν δὲ τὸ στοιχειωδέστατον τοῦτο, διεὶς αἱ περὶ ψυχῆς παραστάσεις, οἵας ἐμόρφωσαν αὐτὰς οἱ ἀφελεῖς ὁμηρικοὶ ἀνθρώποι, εἰναι πολὺ διάφοροι τῶν περὶ ψυχῆς παραστάσεων τῶν νεωτέρων καὶ διεὶς ἡ διάκρισις πνεύματος καὶ σώματος κατὰ τὸν διμηρικὸν αἰώνα δὲν ἥτο δυνατοθερά εἶναι ἐν τῇ σημερινῇ ψυχολογίᾳ.

* * *
Ἔνα νοηθῆ ἡ ἐφαρμοσθεῖσα μέθοδος, ἀντιγράφω δσα προτάσσει τῆς περὶ τῆς διμηρικῆς ψυχολογίας πραγματείας αὐτοῦ δ Buchholz ἐν σελ. 3 τοῦ ἀνωτέρῳ μνημονευθέντος βιβλίου:

«Die Aeusserungen des psychischen Lebens sind, wie die empirische Psychologie lehrt, von dreifacher Art, insofern sie entweder als Erkenntnissvermögen oder Intellect oder als Gefühlsvermögen oder aber als Begehrungsvermögen hervortreten.

Diese Trias von seelischen Kräften gelangt natürlich auch in der homerischen Psychologie zum deutlichen Ausdruck, so jedoch, dass dieselbe sich im Grunde auf eine Dyas reducirt, insofern Homer, wie die folgenden Erörterungen darthun werden, die gesammte psychische Kraft des Menschen in die *vis vitalis* einerseits und die *vis cogitandi* andererseits aus einander gehen lässt.

Διὰ ταῦτα δ Wundt ὅριζων τὴν μέθοδον, καθ' ἣν δέον νὰ ἐξετάζηται ἡ ὁμηρικὴ ψυχολογία, παρατηρεῖ ἐν τῇ Völkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von

Sprache, Mythus und Sitte ἐν τῷ β' μέρει τοῦ β' τόμου σελ. 33 : Dieser wesentlich psychologische Charakter des Problems der homerischen Psychologie spricht sich übrigens auch darin aus, dass die verschiedenen Versuche zu seiner Lösung tatsächlich stets den psychologischen Weg eingeschlagen haben. Nur leiden sie zumeist an dem verbreiteten Übel, dass sie die Erscheinungen nicht aus sich selbst und aus dem was ihnen vorausgeht, sondern aus irgendwelchen von aussen an sie herangebrachten Anschauungen, also in diesem Fall zumeist aus den psychologischen Vorstellungen der Interpretatoren selbst, abzuleiten suchen».

Τοιαύτη σφαλερὰ ἀφετηρία καὶ ὁ περιορισμὸς εἰς τὰς εἰδήσεις τῷ κειμένου, τοῦ ὅποιου τὰ χωρία συνεσχέτιζον οἱ ἔρευνηται πρὸς ἄλληλα, ἵνα τὰ ἔρμηνεύσωσιν δρμώμενοι ἀπὸ ἐσφαλμένων πολλάκις ἴωμολογιῶν (ὅρθὴ ἐτυμολόγησις εἰναι ἔδυνατος ἀνευ ὑγιοῦς ψυχολογικῆς παρατηρήσεως) δὲν ἦτο δύνατὸν ν' ἀγάγῃ τὴν ἔρευναν εἰς ἐπίλυσιν τῶν ἔκατης προβλημάτων, δ' ἀπλοῦς ὄρισμὸς τῆς σημαντικῆς τῶν διμηρικῶν ψυχολογικῶν δρων. Δπως ἐγίνετο, καὶ ἡ μονομερῆς ἔξετασις τῆς διμηρικῆς ψυχολογίας καθ' ἔκατην ἀσχέτως πρὸς ἄλλους λαοὺς ἄλλων χρονικῶν περιόδων προτέρων καὶ ὑστερωτέρων ἂν ἀπετέλει ἐπιστήμην καὶ εἰχεν ἀνάγκην ἡ ἔρευνα περισσοτέρου φιάζει.

Τὸ φῶς τοῦτο ἐπεχύθη ἐμμέσως μὲν διὰ τῶν ἔργασιῶν τῶν ἐθνολόγων¹⁾, (οὗτοι ἐξήτασαν τὸν βίον τῶν κατὰ φύσιν καὶ τῶν πεπονιτισμένων λαῶν), ἀμέσως δὲ ὑπὸ τῶν φιλοσόφων, οἵτινες περιέλαθον καὶ τὴν διμηρικὴν ψυχολογίαν εἰς τὰς μελέτας των. Η ὑπὸ τοῦ Steinhthal καὶ τοῦ Lazarus ἰδρυθεῖσα καὶ διὰ τῶν ἔργασιῶν τοῦ Wundt ἀναπτυχθεῖσα διμαδικὴ ψυχολογία (Volkerpsycho-

¹⁾ Ἔργα σχετικὰ νεώτερα χρησιμοποιοῦντα τὰ πορίσματα τῆς ἐθνολογίας εἰναι ὁ περίφημα συγγράμματα : ἡ Psyche, Seelencult und Unsterblichkeitsglau-
be der Griechen ὑπὸ Erw. Rhode (ἔκδοσ. 4 τοῦ 1907) καὶ τοῦ Gomperz : Die griechische Denker, τοῦ ὅποιου ἔχει ὑπὲρ ὅψιν τὴν ὑπὸ τοῦ Aug. Rey-
mond γαλλικὴν μετάφρασιν (ἔκδ. β' 1908), εἰς ἣν καὶ παραπέμπω.

logie), ἡς ὑποκείμενον εἰναι τὰ ἐκ τῆς συμβιώσεως τῶν ἀτόμων ψυχικὰ φαινόμενα¹⁾, ἔγαγε τὴν περὶ τὴν διμηρικὴν ψυχολογίαν ἔρευναν εἰς τὴν δρθήν μέθοδον. Διὰ τῆς διμαδικῆς ψυχολογίας πλὴν ἄλλων ἐμελετήθησαν οἱ πρωτόγονοι πολιτισμοὶ καὶ ἡ πρωτόγονος ψυχολογία καὶ διεγράφησαν οἱ δροι, καθ' οὓς ἐγεννήθησαν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ αἱ πρώται περὶ ψυχῆς φυσικὲς ἔννοιαι καὶ ὥρισθη πᾶς αὐταις ἀείποτε μετακαλλόμεναι ἀγεπτύχησαν καὶ ὑπὸ τίνα μορφὴν ἐμφανίζονται παρὰ τοὺς πεπολιτισμένους λαοὺς, κατεδείχθη δὲ ἡ θέσις τῆς διμηρικῆς ψυχολογίας ἐν τῇ οκθολικῇ ψυχολογίᾳ καὶ ἡ σχέσις αὐτῆς πρὸς ἄλλας ψυχολογίας καὶ ἐφάνη τίνα ἔχει τὰ κοινὰ πρὸς τὰς περὶ ψυχῆς παρακτάσεις τῶν κατὰ φύσιν καὶ τῶν ἄλλων λαῶν.

Ο Wundt ἐν τῷ ἀνωτέρῳ μνημονευθέντι συγγράμματι (μέρ. β'. τοῦ β' τόμου) ἔξετάζει τὰς περὶ ψυχῆς παρακτάσεις. Ἐκεῖ ἀπὸ τῆς σελίδος 1 μέχρι τῆς σ. 84 ἐκτίθενται τὰ συνδεόμενα πρὸς τὸ ἡμέτερον θέμα ζητήματα ἐν τρισὶ κεφαλαιοῖς· ἐν τῷ α' γίνεται λόγος περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν περὶ ψυχῆς ἔννοιῶν, ἐν τῷ β' περὶ τῆς σωματικῆς ψυχῆς καὶ ἐν τῷ γ' περὶ τῆς ψυχῆς καὶ τῶν μεταμόρφώσεων αὐτῆς²⁾.

Ἄλλα καὶ ρὸς ἥδη νὰ παρακολουθήσωμεν τὸν ποιητήν. Διὰ τῶν λέξεων ἡτορ, θυμός, καρδίη, (ἔξ οὖ κατὰ μετάθεσιν: κραδίη· ἀρχὶς κόδις τύπος εἰναι τὸ καρδίη ἀπαντῶν ἐν τρισὶ μόνον χωρίοις τῆς

¹⁾ Παρὰ τὴν ἀμφισβῆτησιν τῶν γλωσσολόγων ὡς πρὸς τὴν σημασίαν αὐτῆς ἐν τῇ καθόλου ἐπιστήμῃ καὶ ἐν τῇ γλωσσικῇ (i. H. Paul Prinzipien der Sprachgeschichte σ. 8 κ. ἔξ. ἔκδ. γ'. 1898 καὶ Delbrück Grundfrangen der Sprachforschung 1901 — εἰς τὸν Delbrück ἀπόντησεν ὁ Wundt διὰ τῆς τοῦ αὐτοῦ ἔτει δημοσιεύσεως Sprachgeschichte und Sprachpsychologie — πολλὲ τῆς γλωσσικῆς κεφάλαια καὶ τὰ θεμελιώδη περὶ γλώσσης προσδηματα πλουσίων διευθυντισεις. Καὶ ἡ σκουδαιστής δὲ αὐτῆς ἐν τῇ μυθολογίᾳ καὶ τῇ λαογραφίᾳ είναι νῦν ἀναμφισβῆτης).

²⁾ Η ἔννοια «ψυχὴ» ἐμφανίζεται ἡμεῖν ὑπὸ δύο οὐσιωδῶν; διαφόρους μορφάς. Τὴν μίαν τῶν περὶ ψυχῆς ἔννοιῶν τούτων δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν ἔννοιαν τῆς ἀχωρίστου ψυχῆς, διότι κατ' αὐτὴν ἡ ψυχὴ εἶναι ἴδιότης αὐτοῦ τοῦ ζῶντος σώματος. Πρὸς ταύτην ἀντιτίθεται ἡ ἑτέρη ἔννοια, ἡ τῆς ἀλευθέρας ψυχῆς, τῆς γωριστῆς ἀπὸ τοῦ σώματος. i. Wundt Κνθ. ἀνωτ. σ. 1. Η πρώτη λοιπόν είναι ἡ σωματικὴ ψυχὴ ἐν ᾧ ἡ διεύθετα, ἡ ἀλευθέρα ψυχὴ, λέγεται ἀπλῶς ψυχὴ.

Τιάδος καὶ πάντοτε ἐν ἀρχῇ τοῦ στίχου), κῆρ, μένος, νόος, (νοῦς μόνον ἐν π. 240), πραπίδες, φρένες, φρήν, ψυχὴ σημαίνονται ἐν τοῖς ποιήμασιν αἱ ποικίλαι μαρφαὶ τῶν καθόλου περὶ ψυχῆς παραπάσεων τοῦ διηγητικοῦ αἰῶνος, αἵτινες χωρίζονται κατὰ λόγον τῆς ψυχολογικῆς αὐτῶν σημασίας εἰς δύο κατηγορίας. Ἡ πρώτη ἡνὶ κατηγοριῶν τούτων περιλαμβάνει τὸν ὄρον ψυχὴ, ἡ δὲ δευτέρα καίτις τοὺς λοιπούς, διαφέροντας ἀπὸ τῆς ψυχῆς καὶ κατὰ τὴν ἀρχικὴν γένεσιν καὶ κατὰ τὴν δικινόρφωσιν, τὴν δποίαν ἔλαθον, καὶ φρελθόντας ἐκ διαφόρου κύκλου παραπάσεων καὶ ψυχολογικῶν συνειρμῶν. Κατὰ ταῦτα θὰ ἔξετάσω πρῶτα μὲν τὰ χωρία, ἐν οἷς ἴλεῖς «ψυχὴ», εἶτα δὲ τὰ λοιπά.

Κεφαλαιον πρῶτον.

Ἡ ψυχὴ.

Ο θάνατος καὶ τὰ ὅνειρα εἰναι αἱ δύο κύριαι πηγαὶ, ἐξ ὧν φοῆλθον αἱ πρῶται περὶ τῆς ψυχῆς ἔννοιαι. Οἱ πρωτόγονοι ἀγῶποι, πρὸς τοὺς δποίους δὲν ἥσαν διάφοροι οἱ ἀρχαιότατοι πρόποι τῶν διηγητικῶν ἀνθρώπων (παρὰ τῶν προγόνων τούτων ἐκλητούμησεν δὲ διηγητικὸς αἰών πολλὰς ἀναπτυχθείσας ὑπὲν αὐτοῦ ἵπερον ἀντιλήψεις) ἐκ τῆς παρατηρήσεως διτὶ τὸ κυριώτερον χαρακτηριστικὸν τῆς ζωῆς εἰναι ἡ ἀναπνοὴ καὶ ὅτι, δταν ἐκφύγῃ ἢ ελευταίᾳ πνοὴ κατὰ τὴν στιγμὴν τοῦ θανάτου, παύουσι πᾶσαι αἱ ὥκαλ λειτουργίαι, συνεταύτισαν πρὸς τὴν τελευταίαν ταύτην πνοὴν τὴν ψυχὴν καὶ ἐπίστευσαν ὅτι μετ' αὐτῆς φεύγει καὶ ἡ ψυχὴ. (Ἀρχικῶς ψυχὴ = πνοή, ἀναπνοή: ἐν ταῖς ἱαπετικαῖς καὶ ταῖς σημειαῖς γλώσσαις εἰς τὴν πνοὴν καὶ τὴν ἀναπνοὴν ἀναφέρεται ἡ ίδια, δι' ἣς σημαίνεται ἡ ψυχὴ: π. δ. λατιν. anima, animus).

Οὕτω λοιπὸν κατὰ τὰς ἀντιλήψεις τῶν κατὰ φύσιν ἀνθρώπων ψυχὴ εἶναι τι διάφορον τοῦ σώματος καὶ χωριστὸν ἀπ' αὐτοῦ, φεύγει δὲ ἐκ τοῦ στόματος τοῦ ἀποθηγήσκοντος ὡς πνοή.

Πρὸς τὴν τοιαύτην πνοὴν - ψυχὴν συνεδύσασθησαν καὶ αἱ ἐκ

τῶν ὀνείρων σκιώδεις καὶ ἀδέναιοι παραστάσεις τῶν μορφῶν τεθνεώτων, οὕτως ὡστε εἰς τὴν ψυχὴν ταύτην ἀπεδόθη ἡ μορφὴ εἰδώλου καὶ σκιᾶς¹⁾: διότι κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν πρωτογόνων ἀνθρώπων αἱ μορφαὶ, τὰς δοποίας ἔβλεπον οὗτοι ἐν τοῖς ὀνείροις, ἵσσαν πραγματικαὶ καὶ ἡ ἐμφάνισις ἐπομένως ἐν τοῖς ὀνείροις τῶν μορφῶν συνήθως νεωστὶ ἀποθανόντων ἦτο ἀπόδειξις ὅτι οὗτοι εἴησαν λοιόθουν νὰ ζῶσιν ὑπὸ τὴν μορφήν, ὑπὸ τὴν δοποίαν ἐνεφανίζοντο ἐν τοῖς ὀνείροις ὡς εἰδῶλα δῆλον δτι καὶ σκιαί.

Μετὰ τὰ γενικώτατα ταῦτα ἡ ἐρμηνεία τῶν σχετικῶν χωρίων δὲν είναι δύσκολος.

Ἐν οἷς λέγει δὲ Ἐγγύωρ περὶ τοῦ Ἀχιλλέως «καὶ γάρ θητούντω τρωτὸς χρὼς δξεῖ χαλκῷ, ἐν δὲ ἵα ψυχῇ, θυητὸν δέ σφασ' ἄνθρωποι» (Φ 569) δτι δῆλο. δὲ Ἀχιλλεὺς ὡς θυητὸς εἶναι δυνατὸν νὰ φονευθῇ, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἀποφασίζει δὲ Ἐγγύωρ ν' ἀντεπεξέλθῃ κατ' αὐτοῦ, ὑπόκειται ἡ διμολογία τῆς κοινῆς τοῦ δυμητρικοῦ αἰώνος πίστεως περὶ τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὑπάρχεως τῆς ψυχῆς. Τὸ χωρίον είναι τὸ μόνον, ἐν φύγεται χρῆσις τῆς λέξεως κατὰ τὴν ἀρχικὴν αὐτῆς σημασίαν ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἀνθρωπόν, διποτὲς ὑπάρχει ἐν τῇ ζωῇ πανταχοῦ ἀλλαχοῦ μόνον δσάκις πρόκειται νὰ χωρισθῇ ἡ ἐχωρίσθη ὥρη ἀπὸ τοῦ ζῶντος ἀνθρώπου²⁾ γίνεται λόγος περὶ τῆς ψυχῆς, τοῦτο δὲ μαρτυρεῖ τὴν ἐκ τοῦ θυνάτου καὶ τῶν ὀνείρων καταγωγὴν τῆς ἐννοίας αὐτῆς. Πόσον δὲ πρὸς τὸν

¹⁾ Τὸ Ψ 100 «ψυχὴ δὲ κατὰ χθονὸς ἡύτε καὶ πνὸς ὁ χειροτετριγύνασιν συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἐννοίας τῆς ψυχῆς ὡς πνοῆς πν. καὶ θυμός· χωρία δὲ χαρακτηριστικὰ περὶ τῆς ἐν τῶν ὀνείρων προελεύσεως τῆς σκιώδους μορφῆς τῶν ψυχῶν εἶναι· τὸ λ 205 «αὐτὰρ ἐγὼ γένελον...μη τρόδος ἐμῆς ψυχῆν ἐλέιν κατατεθνηκυνίς· τρὶς μὲν ἐφωριμήθην...τρὶς δέ μοι «χειρῶν ἵκε λοι σκιῇ ἡ καὶ ὀνείρῳ ἐπτατέ·» καὶ λ 222 «ψυχὴ δ' ἡύτε ὁ διειρός ἀποπταμένη πεπτότηται».

²⁾ Ἐνταῦθι ὑπάγεται καὶ ἡ κατάστασις τῆς λιποθυμίας, τὴν δοποίαν περιγράψασι δύο μετὰ τῆς λέξεως ψυχὴ χωρία· «τὸν δὲ ἔλειπεν ψυχὴ, κατὰ δὲ δρθαλμῶν κέχνεται ἀχλύς, αὐτεις δὲ ἀμπτενύθη, περὶ δὲ πνοῆς βορέαο ζώγρει ἐπιτυεῖσονος μακάσις κεκαφηστα θυμόν». Ε 696 καὶ «τὴν δὲ κατὰ δρθαλμῶν δρεβενηνή νὺξ ἐκάλυψεν, ἥσπετε δὲ ἐξοπίσω. ἀπὸ δὲ ψυχὴν ἐκάπυσσεν δὲ ἐπει τούν ἀμπτενυτο καὶ ἐξ φρένα θυμός ἀγέρθη, ἀμβλήδην γοθωσα μετὰ Τρωῆσιν ἔστενεν X 467.

άνθρωπον είναι συνυφασμένη ή έννοια τῆς ψυχῆς φαίνεται ἐκ τούτου διτὶ ἐν ἑνὶ μόνῳ χωρίῳ, τῷ ξ 426, ἀναφέρεται εἰς ζῷον (ὕν), ἔλλα καὶ πάλιν κατὰ τὴν τυπικήν φράσιν «τὸν δὲ εἴλιπε ψυχή», περὶ τῆς κατωτέρω.

Ἐνταῦθα ὑπάγεται καὶ τὸ ΠΒδ = X362 «ψυχὴ δὲ ἐκ δεθέων πταμένη ἄιδος δε βεβήκει, δν πότμον γοδωσα, λιποῦσα δροτῆτα καὶ ἥβην», καθ' ὃ η ψυχὴ τοῦ φονευθέντος ἐκ τῶν μελῶν τοῦ σώματος ἔξελθοῦσα, διευθύνεται ἐν ταχείᾳ πτήσει ἢ τὸν ἄδην ὑπόκειται δῆλον διτὶ ἐνταῦθα η ἵκανῶς ισχυρὰ πρωτόγονος ἀντίληψις διτὶ η ψυχὴ είναι τελείως συνδεδεμένη πρὸς τὸ σῶμα, πῶς ὅποιου είναι ἀπλῇ ἴδιότητες, η δὲ ἀντίληψις αὕτη προηλθεν ἐκ τούτου διτὶ δ ψυχικὸς βίος συνδέεται πάντοτε πρὸς ὡρισμένα ζῶντα σώματα. Διὸ καὶ ἐθεώρουν τὸ σῶμα ἔδραν τῆς ψυχῆς η ἐτοποθέτουν αὐτὴν εἰς ὡρισμένα τοῦ σώματος μέρη (l. Wundt ἔνθ. ἀνωτ. σ. 5 κ. ἑξ.)¹⁾.

Εἰς τὴν ἀντίληψιν διτὶ φορεύς τῆς ψυχῆς είναι τὸ αἷμα²⁾ ἦγαγε τὸς πρωτογόνους ἀνθρώπους πεῖρα συχνὰ παρ' αὐτοῖς ἐπαναλημβανομένη, καθ' ἣν δ πληγωθεὶς ἐν μάχῃ μετὰ τοῦ ἐκ τῆς πληγῆς ἐκρέοντος αἷματος ἀποβάλλει καὶ τὴν ζωὴν «ψυχὴ δὲ κατ' οὐταμένην ὠτειλὴν ἔσσυτ' ἐπειγομένη, τὸν δὲ σκότιος δσσε κάλυψεν» 518. Κατὰ ταῦτα η ψυχὴ τοῦ ὑπερήγορος κινεῖται φεύγουσα ἐν σπουδῇ³⁾, ὅπως ἐκφεύγει ἐκ τοῦ σώμα-

¹⁾ Ἀνάγκη νὰ σημειωθῇ διτὶ ἔνθα ὁ λύγος περὶ ψυχῆς, ης ἔδρα είναι τὸ σῶμα η ἔχεια τοῦ σώματος η καὶ τὸ αἷμα, πρόκειται πάντοτε περὶ τῆς ἔννοιας τῆς κατὰ Wundt ἀχωρίστου, τῆς σωματικῆς ψυχῆς, ἐνῷ πανταχοῦ ἀλλαγοῦ περὶ τῆς ἔννοιας τῆς λεκυμένης, τῆς ἐλευθέρας ψυχῆς, τῆς ψυχῆς κατὰ τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν ἐκδηλίγην. Αμφοτεραι αἱ δύονται συχνὰ ἐναλλαχτούμεναι ἔχουσι κατὰ τὸν Wundt τοῦτο τὸνόν διτὶ η ψυχὴ πανταχοῦ ἀμφανίζεται ὡς ἐνέργεια σωματικῶς νοούμενου λόγους ἐν μὲν τῇ ἀχωρίστῳ ψυχῇ ὡς ἐνέργεια ὀλοκλήρου τοῦ σώματος η ὀργάνου τίτης αἵματος, πρὸς τὸ ὄποιον θεωροῦμεν συνδεδεμένας τὰς ψυχικὰς δυνάμεις, ἐν δὲ τῇ λεκυμένῃ, τῇ ἐλευθέρᾳ ψυχῇ, ὡς ἐνέργεια τῆς πνοῆς (παρὰ τῷ ποιητῇ μόνον ὡς ἐνέργεια τῆς πνοῆς ἀπαντᾷ) η ἀντικειμένου τινός ἔξω τοῦ ἀνθρώπου, οἷον ζῷου, δένηκον κ.τ.τ.

²⁾ Οτι τὸ αἷμα ἔδρα τῆς ψυχῆς i. Wundt ἔνθ. ἀνωτ. σ. 16 κ. ἑξ.

³⁾ Ηπερ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἀπογωρίζεται η ψυχὴ τὸ σῶμα γενήσεται λόγος πιστωτέρω.

τος καὶ τὸ ἐκ τῆς χαινεύσης πληγῆς ἐκρέον αἰμικ, καὶ δὲ Υπερήνωρ ἀποθνήσκει.

Περισσότερον παραστατικὴ είναι ἡ εἰκών¹⁾, καθ' ἣν δὲ Πάτροκλος ἀπὸ τοῦ σώματος τοῦ φονευθέντος ὑπὲν αὐτοῦ Σχρπηδόνος ἐκσύρει συγχρόνως μετὰ τῆς αἰχμῆς τοῦ δόρυτος αὐτοῦ καὶ τὴν ψυχὴν τοῦ Σχρπηδόνος «ῶς ἄρα μιν εἰπόντι τέλος θανάτου καλλιψεν δρυθαλμοὺς δῖνάς θ» δὲ δὲ λαξὲ ἐν στήθεσι βαίνων ἔκχροδς ἐλκε δόρυ, προτὶ δὲ φρένες αὐτῷ ἔποντο· τοῦ δὲ ἀμφιψυχὴν τε καὶ ἔγχεος ἔξερυστα αἰχμὴν Π 505.

Αἱ ἐκφοραὶ: ψυχὴν ἀφαιρεῖσθαι Χ 257, ἔξαιρεῖσθαι Ω 754, ἔξαφαιρεῖσθαι χ 444, θυμοῦ καὶ ψυχῆς κεκαδὼν Λ 334 (ποκεκαδῆσαι = βλάψαι, κακῶσαι, στερῆσαι Ἡσύχ.), θυμοῦ καὶ ψυχῆς κεκαδῆσαι φ 154, 171, ψυχῆς τε καὶ αἰῶνος εὗνην ποιεῖν i 523, σημαίνουσι τὸ θανάτον, διὰ δὲ τοῦ λείπει τινὰ ψυχὴ²⁾ ξ 134, σ 91 ἡ ψυχὴ τε καὶ αἰῶν ΙΙ 453 καὶ λύθη ψυχὴ τε μένος τε Ε 296, Θ 123, 315 σημαίνεται τὸ ἀποθνήσκειν. Ἐνταῦθι πανταχοῦ ἡ λψυχὴ λαμβάνεται κατὰ τὴν παλαιὰν αὐτῆς σημασίαν.

Τὸ νόημα τῶν στίχων «Τοὺς δὲ εὔροιστι πάμπαν ἀπήμονας οὐδὲν ἀνοιλέθρους· ἀλλ' οἱ μὲν νηυσὶν ἐπὶ πρεμνήσιν Ἀχαιῶν χερσὶν ὑπὸ Αργείων κέατο ψυχὰς δλέσαντες, οἱ δὲ ἐν τελχει ἔσαν βεβλημένοι οὐτάμενοι τε» Ν 760 - 764 οὐδὲν ἀλλοδύναται νὰ είναι ἡ δτοι οἱ μὲν τῶν προμάχων ἔκειντο νεκροί, ἀλλα δὲ είχον τρχυματισθῆ, ὥστε ψυχὰς δλέσαντες (καὶ Ω 168) = ἀποθνόντες, θανατωθέντες· καὶ ψυχῆς δλεθρος «ἴνα τε ψυχῆς ὀκιστος δλεθρος» Χ 325 = θάνατος. Ἀλλὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ θανάτου ἐκφράζει δὲ ποιητής διὰ φράσεων ἐν αἷς ἡ λέξις ψυχὴ λαμβάνεται ἀνα-

¹⁾ Ο Leaf ἐν τῇ ἐκδίσει τῆς Ἰλιάδος ἐν τόπῳ παρατηρεῖ πει: αὐτῆς: The curious zeugma in this line is without a parallel in H., and to a modern reader has a comic effect.

²⁾ Οτι δὲ ἐκφορά «τὸν δὲ ἔλιπε ψυχὴ» Ε 696 λέγεται ἐπὶ λιποθυμίας δὲν ἀποτελεῖ ἀντίφασιν, ἀλλὰ προσεπικυροῖ τὴν ἀλλοιοπολὺ φυσικὴν καὶ τῶν ἀφελῶν δημητριῶν ἀιθρώπουν ἀντίληψιν ὅτι ἡ ψυχὴ ἔξεργεται ἐκ τοῦ σώματος εἴτε ἐπὶ βραχὺ καὶ γίνεται πρόξενος λιποθυμίας (οὗτοι καὶ δὲ λιποθυμήσας καὶ ὁ νεκρός εἶναι ἄψυχος δὲν προσκαίριως, δὲ δὲ ἔσασι), εἴτε διὰ παντός καὶ ἐπιφέρει τὸν θάνατον.

πόνητήτως κατὰ τὴν κυρίαν αὐτῆς σημασίαν (π.θ. ψυχὴν ἐξαιρεῖ-
θαι, ἀφαιρεῖσθαι, ἐξαφαιρεῖσθαι κ.λ.π. λείπει τινὰ ψυχὴν κλπ. λύε-
ιν ψυχή), τοῦτο δὲ συμβάνει καὶ ἐνταῦθι εἶναι δὲ παράδοξον
ιτά δ Rhōde (ἔνθ. ἀνωτ. τόμ. α'. σελ. 47 σημ.) νομίζει δτι δὲν
τινα σαφές ἐν τίνι σημασίᾳ εἰς τὰ ἀνωτέρω τρία χωρία κείται η
ίτις⁴).

Ἐνταῦθα πρέπει νὰ μνημονευθῶσι καὶ τὰ ἔξης χωρία: «αἱὲν
ψυχὴν παραβαλλόμενος πολεμίζειν» I 322, «οὐ γάρ ἐμοὶ
ψυχῆς ἀντάξιον οὐδὲ δσα φασὶν» *Ιlliον ἑκτῆσθαι* I 701,
μιὰ περὶ ψυχῆς θέον *Ἐκτορος ἐπιποδάμοιο* X 161, «λισ-
την' ὑπὲρ ψυχῆς καὶ γούνων σὸν τε τοκῆων X 338 «ἀρνύ-
εινος ἦν τε ψυχὴν καὶ νόστον ἐταλων» α 5, «ψυχὰς παρθε-
μοι» γ 74 = 255, «πάντας δὲ δόλους καὶ μῆτιν ὅφαινον ὡς
περὶ ψυχῆς» i 423, «περὶ τε ψυχέων ἐμάχοντο» χ 245. Εγ-
ιαὶ τούτοις πιστεύει δ Rhōde (τὰ χωρία α 5 καὶ i 255 δὲν ἀνα-
γραφει) δτι ἡ ψυχὴ=ζωὴ, δέχεται δηλ. νέαν τῆς λέξεως σημασίαν,
ιλὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἀληθές, διότι ἡ ἔννοια τῆς ζωῆς ἀρχῆθεν συν-
άρχει μετὰ τῆς ἐννοιας τῆς ψυχῆς. Η ψυχὴ ἐνέχει ἐν ἑαυτῇ τὰς
πλακές ἐνεργείας, δὲν δύναται δμως καθ' ἑαυτὴν νὰ δράσῃ ἀνευ τοῦ
πυρτοῦ. Ιδοὺ τι λέγει δ Rhōde (ἔνθ. ἀνωτ. τόμ. α' σ. 46 καὶ
ε) περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἐγεννήθη ἡ νέα αὕτη σημασία: «Wer
man aber schon gewöhnt ist, körperfrei wirkende Kräfte im
inneren des Menschen anzuerkennen, der wird auch bei
dieser letzten Gelegenheit, bei der Kräfte im Menschen sich
zeigen, leicht zu der Annahme geführt werden, dass, was
an Tod des Menschen herbeiführe, nicht ein körperli-

³ Καὶ ἐν i 255 πιστεύει (ἔνθ. ἀνωτ.) δτι ψυχὴ=ζωὴ διότι κατ' αὐτὸν ἂν δε-
κεῖται ἡ λέξις κείται κατὰ τὴν πελασίαν αὐτῆς σημασίαν ἀγόμεθα εἰς ἄτοπον,
·Der ψυχὴ im eingetlichen Sinn beraubt kann Niemand in den
Händen eingehen, denn eben die ψυχὴ ist es ja die allein in den Ha-
nden eingeht. Ψυχὴ steht also hier besonders deutlich = Leben, wie
dies das erklärend hinzutretende καὶ αἰῶνος noch besonders
mächtig, ἀλλὰ ταῦτα εἶναι βεδιασμένα, ἐπειδὴ οὔτε δλεθρον, ἀφανισμὸν τῆς ψυ-
χῆς ο ποιητὴς νὰ ἐξάρῃ καὶ «ψυχῆς τε καὶ αἰῶνος εἴνην ποιήσας σημαίνει
ἀποκτείνας.

ches Wesen sei, das aus ihm entweiche, sondern eine Kraft, eine Qualität, die zu wirken aufhöre: keine andere als eben «das Leben». Einem nackten Begriff wie «Leben» ein selbständiges Dasein nach der Auflösung des Leibes zuzuschreiben, daran könnte er natürlich nicht denken. So weit ist nun der homerische Dichter nicht vorgeschritten: allermeist ist und bleibt ihm die Psyche ein reales Wesen, des Menschen zweites Ich. Aber dass er den gefährlichen Weg, bei dessen Verfolgung sich die Seele zu einer Abstraction, zum Lebensbegriff verflüchtigt, doch schon angefangen hat zu beschreiten, das zeigt sich daran, dass er bisweilen ganz unverkennbar «Psyche» sagt, wo wir «Leben» sagen würden. Es ist im Grunde die gleiche Vorstellungsart, die ihn veranlasst hatte, hier und da «Zwerchfell» (*φρένες*) zu sagen wo er nicht mehr das Körperliche Zwerchfell, sondern den abstracten Begriff des Wollens oder Denkens dachte».

Μέχρι τοῦδε ἔξητάσθησαν τὰ χωρία, καθ' ἀντίκειον δὲ οὐδὲν παράγουσα ἐν τῷ σώματι. Τὰ λοιπὰ ἀναφέρονται εἰς τὸν χωρισμὸν αὐτῆς ἀπὸ τοῦ σώματος καὶ τὸν μετὰ θάνατον βίον. Ἐκ τῆς γενικῆς τῶν χωρίων τούτων ἐπισκοπήσεως μανθάνομεν διτὶ ή ψυχὴ ἀσύλληπτος καὶ ἀόριστος ἐν ταχείᾳ πτήσει κατὰ τὸν ἀποχωρισμὸν αὐτῆς ἀπὸ τοῦ σώματος μεταβαλνεὶ εἰς τὸν Ἀδην. Εἶναι δὲ διηγηματικὸς Ἀδην κατὰ τὸν προσφυὴν χαρκητηρισμὸν τοῦ Radermacher (D. L. Radermacher Das Jenseits im Mythos der Hellenen σ. 150), ἵνα δημιῳδέστερον εἴπωμεν, παράξενη ὑποφανείασιὰ παραμνθιοῦ. Ἔκει η ψυχὴ ζῇ ὡς ἀερῶδες εἰδῶλον τοῦ ἀνθρώπου καὶ σκιὰ καὶ οὐδέποτε ἐπανέρχεται εἰς τὴν ζωὴν. «...πολλοὶ γὰρ τεθνᾶσι... ψυχαῖ δ' Ἀιδός δε κατῆλθον» Η 330, «...ψυχὴ δ' Ἀιδός δε κατῆλθεν» κ 560, λ 65, «...εῦχος ἐμοὶ δώσει, ψυχὴν δ' Ἀιδι κλυτοπώλῳ» Ε 654 = Λ 445, «...εῦχος ἐμοὶ δοῖς. ψυχὴν δ' Ἀιδι κλυτοπώλῳ» Π 625, «...ψυχὴ δὲ κατὰ χθονὸς ἥντε καπνὸς φέρετο τετριγυῖα, ψ 100, «αὐτὰρ ἐγὼ γ' ἔθελον... μητρὸς ἐμῆς ψυχὴν

Ιλειν κατατεθνηκυτής· τοῖς μὲν ἐφωρμήθην, . . . τοῖς δέ μοι
καὶ χειρῶν ἵκελον σκιῇ ἡ καὶ δνείρω ἔπιτατ' . . . » λ 205,
ψυχὴ δ' ἡύτ' δνειρος ἀποπταμένη πεπτηται» λ 222,
ώς φαμένη ψυχὴ μὲν ἔβη δόμον "Αἰδος εἴσω" λ 150,
. . . αἴψα δ' ἴκοντο (ψυχαῖ) κατ' ἀσφοδελὸν λειμῶνα, ἔνθα τε
πλουσι ψυχαῖ, εἴδωλα καμδντων» ω 15 «ἀνδρὸς δὲ
ψυχὴ πάλιν ἐλθέμεν οὕτε λεῖστή, οὕθ' ἐλετή, ἐπει
καν ἀμείψεται ἐρκος δδντων» I 408.

Η ψυχὴ κινουμένη τρίζει «φχετο τετριγυτα»¹⁾ Ψ 101, «τῇ
ῆγε κινήσας, ταὶ δὲ τρίζουσαι ἔποντο» ω 5 «ῶς αἱ τε-
μιγυται ἀμ' ἥισταν» ω 9. Πρὸς ἀπόδοσιν εἰς τὴν ψυχὴν τῆς
ἐπήτος ταῦτης Ἰωας σύνετέλεσεν ἡ ἔννοια τῆς πνοῆς κατὰ τὸν
ῆγον, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ψυχικῆς καταστάσεως τῶν συντρόφων
ἢ θνήσκοντος εἶγαι δύνατὸν τὸ πρᾶγμα γὰρ ἐρμηνευθῆ. Εἰναι
ένον καταθλιπτικὰ τὰ συνάισθήματα κατὰ τὴν στιγμὴν τοῦ θαγά-
τη, ὅστε οἱ ἀφελεῖς πρωτόγονοι ἀνθρωποι ἐπὶ τῇ θέᾳ ἐκπνέοντος
ἰθεῖς ἥχους, ψόφους ἢ φιμύρους τῆς πέριξ ἀψύχου φύσεως, ἀλλως
πηθεῖς, διὰ τῆς φαντασίας ἐμεγαλοποίουν, συνέδεον δὲ πρὸς τὴν
κατάστασιν τῆς ἐξερχομένης ἐκ τοῦ στόματος ψυχῆς καὶ ἀπέδιδον
εἰς τὴν.

Η ἔκφρασις δτι εἰς τὴν κατερχομένην εἰς τὸν "Ἄδην ψυχὴν
τῷ θείψιν δ ἀποχωρισμὸς ἀπὸ τοῦ σώματος «ψ υ χ ḡ δέ...» Αἴ-
δε βεβήκειν, δν πότιμον γοδωσα» Π 857 = X 363 εἶναι
πακτάτη, προκειμένου περὶ λαοῦ, οἷος δ ὀμηρικός, δστις ἡγάπα
ἢ ἔξοχὴν τὴν ζωήν εἰς τὸν δμηρικὸν ἀνθρωπὸν δὲν εἶγαι τίποτε
μητέρον τοῦ θανάτου.

Αἱ ψυχαὶ τοῦ "Ἄδου εἶναι δμοιώματα τῶν ἐπὶ τῆς γῆς ποτε
θανάτων καὶ ἔχουσιν ἀνθρωπίνην μορφὴν οὕτω μόνον ἐξηγεῖται
ἢ δ' Οδυσσεὺς ἀναγνωρίζει εὐθὺς τὴν μητέρα του Ἀντίκλειαν,
γεωστὴ ἀποθανόντα ἑταῖρον Ἐλπήγορα καὶ τοὺς διαφόρους
τοὺς Τρωϊκούς πολέμους «ἥλθε δ' ἐπὶ ψυχὴ μητρὸς κατα-
θνηκυτής» λ 84, «πρώτη δὲ ψυχὴ Ἐλπήγορος ἥλθεν

¹⁾ Τὸ τρίζειν ἐρμηνεύει ὁ Ψευδαμφιλόχιος διὰ τοῦ μογγίζω, περὶ οὖμ. Γ. Ν.
κηδάκιν ἐν Ἀθηνᾶς τόμ. 26 σ. 131 κ. ἔξ.

εταίρου λ 51, «ἡλθε δ' ἐπὶ ψυχὴν Ἀγαμέμνονος Ἀτρε-
τεῖδαο λ 385. Ἡ ψυχὴ τοῦ νεκροῦ Πατρόκλου ἐμφανίζεται καθ'
ὑπνους εἰς τὸν Ἀχιλλέα «πάντα» αὐτῷ μέγεθός τε καὶ δη-
ματα καλέσκεται καὶ φωνὴν καὶ τοῖα περὶ χροῖεν.
ματα ἔστοι Ψ 66 καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ Ἀχιλλέως κατ' ἀσφοδελὸν
λειμῶνα «φοίτα μακρὰ βιβᾶσσα» λ 538.

Αἱ ψυχαὶ ἀχνύμεναι ζῶσιν ἐν τῷ Ἀδῃ, «αἱ δὲ ἄλλαι ψυ-
χαὶ νεκύων κατατεθνηώτων ἔστασαν ἀχνύμεναι, εἰ-
ροντο δὲ καὶ δέ εἰκάστη» λ 540, «...ψυχὴν Ἀγαμέμνονος
Ἀτρετεῖδαο ἀχνυμένη» λ 385, ω 20· ἀλλὰ καὶ τὰ συναισθή-
ματα καὶ τὰ πάθη ὅφ' ὧν κατείχοντο οἱ ἀγθρωποι ἐν τῇ ζωῇ δια-
τηροῦσιν αἱ ψυχαὶ αὐτῶν ἐν τῷ Ἀδῃ οὕτω «οἴη δὲ Ἄλαντος
ψυχὴ Τελαμωνιάδαο νόσφιν ἀφεστήκει, κεχολωμένη εἰνεκα
νίκης, τὴν μιν ἔγῳ νίκησα δικαζόμενος παρὰ νηυσὸν τεύχεσιν
ἀμφ' Ἀχιλῆος» λ 343. (Καὶ ηδύναντο οἱ ἀφελεῖς διμηρικοὶ ἀν-
θρωποι νὰ φαντασθῶσι τὰς ψυχὰς διαφόρους;)

‘Αλλ’ ἀντιθέτως πρὸς τὰς εἰδήσεις ταύτας ἐμφανίζονται αἱ ψυ-
χαὶ καθόλου δλως ἐστερημέναι τοῦ κυριωτάτου γνωρίσματος τοῦ ἐν
τῇ ζωῇ ψυχικοῦ βίου, τῆς συνειδήσεως, ἣν ἀποκτῶσι, καὶ τοῦτο
παροδικῶς, μόνον ἐὰν πίωσιν αἷμα· οὕτω δὲ Τειρεσίας πρὸς τὸν
‘Οδυσσέα ἐρωτῶντα περὶ τῆς μητρὸς Ἀντικλείας «Πῶς κέν με
ἀναγνοῖη τὸν ἔδντα;» λέγει «δύντινα μέν κεν ἔᾶς νεκύων κα-
τατεθνηώτων αἴματος ἀσσον ἵμεν, δὲ δέ τοι νημερτὲς ἐν-
ψει· ωδέ καὶ ἐπιφθονέης, δὲ δέ τοι πάλιν εἰσιν δπίσσων» λ 147
καὶ ἡ ψυχὴ δὲ τοῦ Ἀγαμέμνονος, λέγει δὲ ‘Οδυσσεὺς «Ἐγὼ δὲ
αἷμα· ἐμὲ κεῖνος, ἐπειλείτιν αἷμα κελαινόν» λ 390. Οἱ στίχοι
νοοῦνται, ὃν ἐνθυμηθῶμεν διτὶ ἡ ἔννοια τῆς συνειδήσεως εἶναι συνδε-
δεμένη πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ ζῶντος ἀνθρώπου, τούτου δὲ φορεύει
τῆς ψυχῆς εἶναι τὸ αἷμα. ‘Αλλ’ ἡ ἀντίληψις αὗτη φαίνεται λησμο-
νούμενη, διότι πολλαὶ ψυχαὶ δὲν ἔχουσιν ἀνάγκην νὰ πίωσιν αἷμα
ἴνα λάθωσι συνειδήσιν· τοῦτο συμβαίνει π. χ. εἰς τὸν Ἀχιλλέα καὶ
τὸν Ἐλπήγορα, οἵτινες εὐθὺς ἀποτελέντουσι τὸν λόγον πρὸς τὸν ‘Οδυσ-
σέα· καὶ περὶ τοῦ Τειρεσίου δὲ λέγεται ἐν χ 492 «ψυχῇ χειρο-

μένους Θηβαίου Τειρεσίου, μάντιος ἀλαοῦ, τοῦ τε φρένες

ἴμπεδοί εἰσιν· τῷ καὶ τεθνηῖτε νόον πόρε Περσεφό-
νια οἵω πεπυνθσθαι.

Εἰς δύο χωρία τοῦ τέλους τῆς Ὀδυσσείας, (τοῦτο πάντες δέχον-
ται διτι εἶναι νεώτερον τοῦ λοιποῦ ποιήματος), ἐμφανίζεται δι 'Ἐρμῆς
ἢ ψυχοπομπός· «Ἐρμῆς δὲ ψυχὰς Κυλλήνιος ἔξεκαλεῖτο
ἀνδρῶν μνηστήρων» ω 1 καὶ «ἄγχιμολον δέ σφ' ἡλθε διάκτο-
ρος ἀργεῖφόντης ψυχὰς μνηστήρων κατάγων Ὀδυσσῆι
δαμέντων» ω 100. Ἀλλὰ περὶ τούτου ἵ. Rhode ἔνθ. ἀνωτ. τόμ.
α' σ. 9 § 9.

Οἱ στίχοι τοῦ Ψ 71 - 74 καὶ τοῦ λ 51 - 54 συνδέονται πρὸς
τὴν ταφὴν καὶ τὴν καύσιν τῶν νεκρῶν ¹⁾. Ἐν τῷ πρώτῳ χωρίῳ ή
ψυχὴ τοῦ Πατρόκλου ἐμφανίζομένη καθ' ὑπνους εἰς τὸν Ἀχιλλέα
παρακαλεῖ αὐτὸν νὰ τὸν θάψῃ, ἵνα παύσῃ γὰρ περιπλανᾶται, ἐν δὲ
ῷ δευτέρῳ ή ψυχὴ τοῦ Ἐλπήγορος, διότι δι νεκρὸς δὲν εἶχε ταφῇ,
μναντῷ πρώτη τὸν Ὀδυσσέα κατὰ τὴν εἰσόδον τοῦ Ἀδου καὶ
παρακαλεῖ νὰ καύσῃ τὸν νεκρόν. Η πίστις διτι αἱ ψυχαὶ κατέρ-
γονται εἰς τὸν Ἀδην καὶ οὕτω ἀπαλλάσσονται δυσαρέστου περιπλα-
νήσεως μόνον ἐὰν τὸ σῶμα τοῦ νεκροῦ ταφῇ ή καῆ εἶναι λείψανον
ἢ ἀρχικῆς περὶ τοῦ σώματος ὡς ἕδρας τῆς ψυχῆς ἀντιλήψεως. Ἐφ'
ἴσον τὸ σῶμα παρέμενεν ἀταφον, δι νεκρὸς ἥδυνατο κατὰ τὰς ἀντι-
λήψεις τῶν πρωτογόνων ἀνθρώπων ποικιλοτρόπως νὰ βλάψῃ, ἔδει
λοιπὸν ὡς τάχιστα ν' ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τῆς θέας καὶ τῆς ἐπικοι-
νικᾶς τῶν ζώντων, τοῦτο δ' ἐπετυγχάνετο διὰ τῆς ταφῆς καὶ κα-
μπερον διὰ τῆς καύσεως ²⁾.

Ἐν τέλει τοῦ λόγου περὶ τῶν χωρίων ἐν οἷς ή λέξις ψυχὴ³⁾
ἴκανται κατὰ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐλευθέρας, τῆς λελυμένης, ψυχῆς δέον
ἢ ἔξετάσω καὶ τινα, ἐξ ὧν ἐπιστεύθη διτι εἶναι δυνατὸν νὰ συγ-
γάγωμεν ἀν τὸ σῶμα η ή ψυχὴ η καὶ ἀμφότερα εἶναι κατὰ τὸν

¹⁾ Περὶ τῆς ταφῆς καὶ τῆς καύσεως τῶν νεκρῶν ἵ. Rhode ἔνθ. ἀνωτ. σ. 27
[1], W. Helbig «Zu den homerischen Bestattungsgebräuchen» ἐν Sitzungsber. der bayer. Akad. τοῦ 1900 σ. 199 κ. ἔξ. καὶ L. Drerup Homeriche Poetik τόμ. α' σ. 159 κ. ἔξ.

²⁾ "Οτι ἄλλαι ἐρμηνεῖται εἶναι ἐσφαλμέναι εἰκασται ἵ. Wundt ἔνθ. ἀνωτ. σ.
6-72.

ποιητὴν «αὐτὸς δὲ αὐθόωπος»· ἀλλὰ τοιούτον ζήτημα δὲν προκύπτει ἐκ τῶν δύο ἐπῶν, ή δὲ ἀνακίνησίς του ὀφείλεται εἰς παρερμηνείαν τῶν λόγων τοῦ ποιητοῦ καὶ ἀποδεικνύει ὅτι ὀλίγον μέχρι τοῦδε κατενοήθη· η ἀληθῆς ἔννοια τῆς ὅμηρικῆς ψυχολογίας. Ο Rhode ἔνθ. ἀνωτ. τόμ. α' σ. 5 γράφει: «Fragt man nun (wie es bei unseren homerischen Psychologen üblich ist), welches, bei dieser rätselhaften Vereinigung eines lebendigen Leibes und seines Abbildes, der Psyche, der «eigentliche Mensch» sei, so giebt Homer freilich widerspruchsvolle Antworten. Nicht selten (und gleich in den ersten Versen der Ilias) wird die sichtbare Leiblichkeit des Menschen als «Er selbst», der Psyche (welche darnach jedenfalls kein Organ, kein Theil dieser Leiblichkeit sein kann) entgegengesetzt. (Τῆς περιπτώσεως ταύτης παραδείγματα είναι κατὰ τὸν Rhode A 3 καὶ Ψ 105). Andererseits wird auch wohl das im Tode zum Reiche des Hades Forteilende mit dem Eigennamen des Lebenden als «er selbst», bezeichnet, (Ἐνταῦθα παραπέμπει δὲ Rhode εἰς τὸ Α 262 καὶ προσθέτει ὅτι δὲ οὐδεσσεὺς ἐν τῇ Νεκυίᾳ προσφωνεῖ τὴν ψυχὴν τοῦ Ἐλπήγορος, τοῦ Τηρεσίου, τῆς μητρός του, τοῦ Ἀγαμέμνονος κ.λ.π. διὰ τῶν ἔξης: Ἐλπῆνος, Τερεσίης, μῆτερ ἔμη κ.λ.π. είτα δὲ παραπέμπει εἰς Ψ 244, Ο 251 καὶ Ε 476 κ. ἔξ.) dem Schattenbild der Psyche alsodenn dieses allein geht doch in den Hades ein—Name und Werth der vollen Persönlichkeit, des «Selbst» des Menschen zugestanden. Wenn aber aus solchen Bezeichnungen geschlossen hat, entweder dass «der Leib», oder dass vielmehr die Psyche der «eigentliche Mensch» sei, (die erste Meinung ist diejenige Nägelsbachs, die andere vertritt Grottemeyer), so hat man in jedem Falle die eine Hälfte der Aussagen unbeachtet oder unerklärt gelassen. Unbefangen angehört, lehren jene, einander scheinbar widersprechenden Ausdrucksweisen, dass sowohl der sichtbare Mensch (der Leib und die in ihm wirksamen Lebens-

kräften) als die diesem innenwohnende Psyche als das «Selbst» des Menschen bezeichnet werden können. Der Mensch ist nach homerischer Auffassung zweimal da, in seiner wahrnehmbaren Erscheinung und in seinem unsichtbaren Abbild, welches frei wird erst im Tode. Dies und nichts Anderes ist seine Psyche». «Οτι αι παρατηρήσεις αιτιαν εχουσι παρανόησιν τοις κειμένου θά δειχθῇ ἀμέσως.

Ἐὰν δὲ ποιητὴς λέγῃ «πολλὰς δὲ ιφθίμους ψυχὰς Ἄιδι προσαψεν, αὐτοὺς δὲ ἐλώρια τεῦχε κύνεσσιν» Α 3, λέγη δηλ. τὰ γεκρά τῶν ἡρώων σώματα αὐτοὺς, οὐδὲν ἀλλο πράττει ἢ ἀκολουθὸν κοινὴν τῶν ὁμηρικῶν ἀνθρώπων ἀντίληψιν, καθ' ἣν ἡ παράστασις τοῦ ὄρατοῦ σώματος εἰναι συνυφασμένη πρὸς τὰ καθ' ἔκαστον ἰκαμα¹⁾, μεταφέρει εἰς τὰ γεκρά τῶν ἡρώων σώματα χαρακτηρισμὸν τοῦ ζῶντος ἀνθρώπου. Περιττὸν νὰ λεχθῇ διτὶ τὴν ἐν τῷ φύτῳ μέρει τῆς ἀντιθέσεως ἔκφρασιν «πολλὰς δὲ ιφθίμους ψυχὰς Ἄιδι προσαψεν» ἔπλασεν δὲ ποιητὴς δλως ἀσχέτως πρὸς τὴν ἀντίληψιν ταύτην· ἐν τῇ ἔκφράσει, περὶ ἣς ὁ λόγος, ὑπόκειται ἡ ἵερα ἀντίληψις περὶ τῆς λελυμένης, τῆς ἐλευθέρας ψυχῆς, καθ' ἣν ἴψυχῃ τὴν ὥραν τοῦ θανάτου ἐξέρχεται τοῦ σώματος καὶ φέρεται πρὸς τὸν «Ἄδην».

Καὶ ἐν Ψ 105 «παννυχίη γάρ μοι Πατροκλῆος δειλοῖο ψυχὴ ἐφεστήκει—ἔκιντο δὲ θέσκελον αὐτῷ» διὰ τοῦ αὐτὸς ἀλλού σημαίνεται δὲ ζῶν Πάτροκλος, διότι ἀληγῶς πρὸς τὸν ζῶντα Πάτροκλον διμοίαζεν ἡ ἐμφανισθεῖσα εἰς τὸν Ἀχιλλέα καθ' ὑπνους ἦκη.

Ἡ ἐννοια τοῦ θανάτου πρὸς τὸν ζῶντα ἀνθρώπον εἰναι κατ' ἐξοπλὴν συνδεδεμένη, τοῦ λόγου δὲ δύντος περὶ συμβάντος ἢ συμβησομένου θανάτου θ' ἀναφέρεται οὕτος ἀείποτε εἰς ζῶντα ἀνθρώπον, διὰ τοῦτο φυσικῶτατα λέγει δὲ ποιητὴς «ἔνθ' Ἀντήνορος υἱες ὑπ' Ἀφεδρῃ βασιλῆι πότερον ἀναπλήσαντες ἔδυν δόμον "Ἄιδος εἴσω»

¹⁾ Πόσον ἴσχυρὰ είναι παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ καθόλου ἢ ἀντίληψις αὗτη ἡ ποδεικνύσσων δημοιαὶ γλωσσικαὶ ἔκφρασεις παρὰ ταῖς σημερινοῖς ἀνθρώποις πβ. τὰ ἡμέτερα: Ήταν θὰ θάρρουν τὸν Γιάννη; «Οταν τὸν είδα μου φάνηκε σάν νὰ κοιμᾶται. Εἶχε πορθσωπό του γελαστὸ κ.λ.π.

Λ 262, «εἰς δὲ καὶ αὐτὸς ἔγω "Ἄιδη κεύθωμαι" Ψ 244, «καὶ δὴ ἔγωγέ ἐφάσην νέκυας καὶ δῶμ' Ἀΐδαο ἡματι τῷδ' ἵξεσθαι» Ο 251, «καὶ μιν δίω αὐτῷ σκηπτέμενον κατέμεν δόμουν "Ἄιδος εἴσω" Ε 456 (ταῦτα δὲν ἀναφεροῦσι τὴν γνώμην τοῦ ποιητοῦ δτι αἱ ψυχαὶ κατέρχονται εἰς τὸν "Ἄιδην").

'Εὰν δὲ δὲ ποιητῆς εἰσάγῃ τὸν Ὁδυσπέα προσφωνοῦντα τὰς ψυχὰς ἐν τῷ "Ἄιδη διὰ τῶν δνομάτων ζώντων ἀνθρώπων, τί τούτου φυσικώτερον; Λησμονεῖται δτι αἱ ψυχαὶ τῶν νεκρῶν εἰναι τῶν ἀνθρώπων δμοιώματα (ἐκάστη ψυχὴ δρισμένου ἀνθρώπου δμοιώματος διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἀναγνωρίζεται) καὶ δτι αἱ προσφωνούμεναι ψυχαὶ τῶν νεκρῶν ἔχουσι συνείδησιν, τὸ κυριώτερον γνώρισμα τοῦ ζῶντος ἀνθρώπου;

Κεφάλαιον δεύτερον

Οἱ ἄλλοι ψυχολογικοὶ δροι.

Οἱ λοιποὶ ψυχολογικοὶ δροι (ἰ. ἀνωτ. σ. 8-9), ὃν γίνεται χρῆσις παρ' Ὁμήρῳ, μεταφέρουσιν ἡμᾶς εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ἀχωρίστου, τῆς σωματικῆς ψυχῆς καὶ δι' αὐτῶν ἐκφράζονται αἱ διάφοροι αὐτῆς μορφαί. "Ινα δὲ νοηθῇ ἡ θέσις καὶ ἡ χρῆσις τῶν δρων τούτων ἐν τῷ δμητρικῷ κειμένῳ, ἀνάγκη ν' ἀνατρέξωμεν εἰς τὴν ἀρχικὴν παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ γένεσιν τῆς ἔννοιας αὐτῆς. Καὶ ἐνταῦθα ἀφορμὴ ὑπῆρξεν δὲ θάνατος. Σημειωτέον δτι ἡ ἔννοια τῆς ἀχωρίστου ψυχῆς, καθ' ἥγη ἡ ψυχὴ εἰναι ἰδιότης αὐτοῦ τοῦ ζῶντος σώματος, ἐσχηματίσθη δλως ἀσχέτως πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς ἐλευθέρας ψυχῆς.

Οἱ πρωτόγονοι ἀνθρώποι βλέποντες νεκρὸν τὸν ἅρτι πρὸ αὐτῶν ζῶντα καὶ κινούμενον καὶ ἐνεργοῦντα δὲν ἐπίστευον δτι ἡ ζωὴ δι' αὐτὸν διὰ παντὸς ἐσθέσθη καὶ δτι κατάκειται πρὸ αὐτῶν οὗτος ἀψυχον σῶμα, ἀλλ' δτι εἰναι δὲ αὐτὸς ἀνθρώπος διατηρῶν ἐν ἑαυτῷ τὰς αὐτὰς δυνάμεις, ἐστεργήθη δὲ μόνον τῆς κινήσεως δπως συμβαίνει κατὰ τὸν ὑπνον. Οὕτω λοιπὸν αἱ ψυχαὶ λειτουργίαι, τῶν δποίων τὰς ποικίλας ἐκδηλώσεις ἔβλεπον οἱ πρωτόγονοι ἀνθρώποι διαρκούσης τῆς ζωῆς, ἐξακολουθοῦσι κατ' αὐτοὺς γὰρ ὑπάρχωσι ἐν

τῷ σώματι καὶ σθεσθείσης αὐτῆς καὶ εἰναι ἀδύνατον ἀπ' αὐτοῦ νὰ χωρισθῶσι· διὰ τοῦτο καὶ κατέχει ἡ ψυχὴ δόλον τὸ σῶμα καὶ τοποθετεῖται ἐν αὐτῷ καὶ τὸ σῶμα ἔχει ἔδραν. 'Αλλ' ἡ δραστηρία μερῶν ἡ καὶ δργάνων τιγῶν τοῦ σώματος ἐνέργεια μάλιστα κατὰ τὰς ἀψιθυμίας καὶ ἡ σπουδαιότης ἥτις εἰς αὐτὰ ἀπεδίδετο λόγῳ τῆς θέσεως αὐτῶν ἐν τῷ σώματι καὶ τῆς διὰ τῶν ζωκῶν αὐτῶν λειτουργῶν ἐνεργοῦ συμμετοχῆς εἰς τὰς διαφόρους ψυχικὰς λειτουργίας, ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ θεωρηθῶσι τὰ δργανα ἡ καὶ τὰ μέρη ταῦτα τοῦ σώματος ὡς κέντρα τῆς ψυχῆς καὶ ὡς ἔδραι αὐτῆς. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἐτοποθετήθη αὕτη παρὰ τοῖς διαφόροις λαοῖς εἰς ἄλλα τοῦ σώματος μέρη ἡ καὶ δργανα, οἷον τοὺς νεφρούς, τὴν καρδίαν, τοὺς ἴθαλμούς, τὴν κεφαλὴν κ.λ.π. καὶ ἐσχηματίσθη ἡ ἰδέα περιωρισμένου τιγδὸς μέρους τοῦ σώματος ὡς ἔδρας τῆς ψυχῆς.

'Ἐπειδὴ δὲ προϊόντος τοῦ χρόνου ἡ προσοχὴ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ιτρέφετο εἰς τὸν ζῶντα ἄνθρωπον καὶ τὰς ψυχικὰς αὐτοῦ λειτουργίας, μίνιες κατὰ τὰ συναισθήματα μάλιστα καὶ τὰς ἀψιθυμίας ἐφαίνοντο συνδεδεμέναι πρὸς ὅρισμένα δργανα ἡ μέρη τοῦ σώματος, αἱ καθ' ίκανον ψυχικαὶ ἐνέργειαι, γενόμεναι περισσότερον συνειδηταί, ἔχωμαθηταν, καὶ κατενεμήθησαν εἰς διακεκριμένας ψυχικὰς ἔδρας. Τοιμαῖς ψυχικαὶ ἔδραι παρ'³ Όμηρῳ εἰναι φθένεις, πραπίδεις, κῆρ κ.λ.π.

Περὶ τῶν γενικωτέρων τούτων ἔδρῶν τῆς ψυχῆς δέον καθόλου νὰ παρατηρηθῇ διὰ δὲν διαστέλλονται σαφῶς ἀπὸ τῶν ἐνεργειῶν ὑπερν, ἔκαστος δὲ τῶν δρων τούτων δύναται νὰ σημαίνῃ ὅμα καὶ τὸ δργανον ἡ μέρος τοῦ σώματος καὶ τὴν ζωκήν ἐνέργειαν καὶ τὴν ψυχικὴν λειτουργίαν τὴν μετ' αὐτοῦ συνδεομένην, περὶ δὲ τῶν ψυχολογικῶν ἐκφράσεων τοῦ ποιητοῦ ἀνάγκη νὰ λεχθῇ διὰ πολλάκις μαθορίζεται ὑπὸ τοῦ ἑρμηνευτοῦ τὸ περιεχόμενον αὐτῶν ἀορίστως νὰ γενικωτάτα καὶ μόλις κατὰ προσέγγισιν, διότι ἀκριβής αὐτοῦ ἀνέλυσις δὲν εἰναι δυνατή, ἀφοῦ ἄλλως καὶ ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ποιητοῦ δὲν ὑπάρχουσι, οὕτε δὲ καὶ δυνατὸν ἦτο νὰ ὑπάρχωσι, νῷ περιεχομένου τῶν ἐκφράσεων διακεκριμένα καὶ ἀσφαλῆ δρια.

Αἱ φρένες.

'Ἡ λέξις ἐν τῇ ὄλικῇ αὐτῆς σημασίᾳ ἀποδίδεται διὰ τῆς λέξεως μάφραγμα, ἡς ἐποιήσατο χρήσιν, καθ' ὃσον γινώσκομεν, πρώτος δ

Πλάτων λέγων ἐν Τιμαίῳ κεφαλ. 69 Ε καὶ ἔξης: «Ἐν δὲ τοῖς στήθεσι καὶ τῷ καλουμένῳ θώρακι τὸ τῆς ψυχῆς γένος ἐνέδουν, καὶ ἐπειδὴ τὸ μέν... τὸ δέ... διοικοδομοῦσι οἱ δημιουργοὶ τὸ τοῦ θώρακος αὖ κύτος, διορίζοντες οἶον γυναικῶν, τὴν δὲ ἀνδρῶν χωρὶς οἰκησιν, τὰς φρένας διάφραγμα εἰς τὸ μέσον αὐτῶν τι. Θέντες». Ἀλλ' εἶναι λίαν ἀμφίβολον ἂν γῆσθάνετο δι ποιητής τὴν λέξιν ὅπως ἐννοοῦμεν αὐτὴν σήμερον κατὰ τὴν ἀκριβῆ δηλ. ἀνατομικὴν αὐτῆς σημασίαν ἢ ὅπως γῆσθάνοντο αὐτὴν ὅπερον οἱ ἐποκρατικοὶ καὶ δι Αριστοτέλης, διότι διάφραγμα εἶναι δι μῆς διαχωρίζων τὸ κύτος τοῦ θώρακος ἀπὸ τοῦ κύτους τῆς κοιλίας δι τὸ διμηρικὸν φρένες δὲν πρέπει δλῶς νὰ ταυτίζηται πρὸς τὸ ἀπὸ τῆς πλατωνικῆς ἐκφράσεως πιθανῶς παραληφθὲν διάφραγμα (δι Πλάτων ἀλλαχοῦ λέγει: φρένες) καὶ δι λίαν γενικῶς ἐνόει τὴν λέξιν δι ποιητής περιλαμβάνων εἰς τὴν ἔννοιαν αὐτῆς καὶ ἄλλα παρακείμενα ἀνωθεν ἢ κάτωθεν τοῦ διαφράγματος δργανα λίσως δὲ μάλιστα τοὺς γεφρόύς, τοὺς δποίους καὶ ἄλλοι λαοὶ ἔθεωρουν ὡς ἔδραν τῆς ψυχῆς, (πδ. ἐτάξων καθόδας καὶ νεφροῦς δι θεὸς Ψαλ. 7, 10 καὶ ἀλλαχοῦ) φαίνεται καὶ ἐκ τῶν ἀσαφῶν περιγραφῶν τῶν φρενῶν πδ. Ιδίᾳ Α 103 (=P 83, 499, 573, δ 661), ΠΙ 481, 504, i 301, καὶ ἐκ τοῦ ἀποδιδομένου εἰς αὐτὰς ἐπιθέτου ἀμφιμέλαιναι ἐν Α 103 (λ. ἀνωτέρω), ἔνθα εἴτε τὸ σύνθετον δεχθῶμεν εἴτε τὸ ἀπλοῦν ἐν τῇ κυρίᾳ σημασίᾳ (πιστεύομεν δι τὸ ἐπίθετον κείται κυριολεκτικῶς), δι χαρακτηρισμὸς τοῦ μέλανος ἀρμόζει μέν, — ὡς παρετήρησε δ Wundt,— εἰς τοὺς γεφρούς καὶ τὸ ἥπαρ, ἀλλ' οὐχὶ καὶ εἰς τὸ διάφραγμα καὶ ἄλλως δὲ δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται δι τοῦ καθόλου αἱ ἀνατομικαὶ περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος γνώσεις εἶναι κατὰ τὸν διμηρικὸν αἰῶνα πολὺ στοιχειώδεις. Εἰς τὰς φρένας τοποθετεῖ δι ποιητής τὸν θυμὸν καὶ τὸ ἥπαρ. Οὕτω: «οὐδέ τιν σοι περ δλλυμένων Δαναῶν δλοφύρεται ἐν φρεσὶ θυμὸς» Θ 202, «ἐρητύετ' ἐν φρεσὶ θυμὸς» Ι 462 (=N 280), «αἰεὶ γάρ οἱ ἐν φρεσὶ θυμὸς ἐτόλμα» Κ 232 «πάντες ἐν φρεσὶ θυμὸν ἔχοντες» N 487, «καὶ δέ σοι αὐτῷ θυμὸς ἐν φρεσὶν ἔλας ἔστω» Τ 178, «δίχα δέ σφιν ἐν φρεσὶ θυμὸς ἄητο» Φ 386,

«ἡ γὰρ σοὶ γε σιδήρεος ἐνὶ φρεσὶ θυμὸς X 357 (=ψ172) «καὶ πᾶσιν ἐνὶ φρεσὶ θυμὸς λάνθη» Ω 321 = ο 165, «ἢ μάλα δῆ μοι ἐνὶ φρεσὶ θυμὸν δρινας» ο 486, «τό δε θυμὸς ἐνὶ φρεσὶ μερμηρέει» υ 38.

Ἐν πᾶσι τούτοις πρόκειται περὶ τοιαύτης ἢ τοιαύτης καταστάσεως. ἢ ἐνεργείας ἢ ἰδιότητος τοῦ ἐνὶ φρεσὶ θυμοῦ, διὸ δὲ τῆς ἐκφρᾶσ «ἔς φρένα θυμὸς ἀγέρθη» X 475 (=ε 458, ω 349) δηλούσαι ἢ ἐκ τῆς λιποθυμίας ἀνάνηψις. Καταστάσεις ὡσαύτως καὶ ἰδιότητας τῆς καρδίας ὡς κέντρου ψυχικοῦ ἐκφράζει ὁ ποιητής δταν λέγη «τέ σφῶν ἐνὶ φρεσὶ μανεται ἥτορ» Θ 413, «θαρσαλέον τὸ οἱ ἥτορ ἐνὶ φρεσὶ» Τ 169, «θάρσουν δέ οἱ ἥτορ ἐνὶ φρεσὶν» Π 242, «τοῦδ' ἐν φρεσὶν ἀλημον ἥτορ παχνοῦται» Ρ 111, ὄλικώτερον δέ πως τὰς φρένας ἔννοει, δταν διμιλῇ περὶ τῆς τρομώδους αὐτῶν κινήσεως «τρομέοντο δέ οἱ φρένες ἐντός» Κ 10, «τρομέουσι δέ τε φρένα ναῦται δειδιότες» Ο 627.

Ἄλλῃ καὶ μέρος καὶ βίη καὶ θάρσος καὶ οὐδένος δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἢ γὰ ἐμβάλληται εἰς τὰς φρένας «μένεος δὲ μέγα φρένες ἀμφιμέλαιναι πέμπλαντ» Α 103 (=δ 661), «οὐκ ἔστι βίη φρεσὶν οὐδέ τις ἀληὴ» Γ 45, «οὐδ' ἄρα τις σφι μετὰ φρεσὶ γινεται ἀληὴ» Δ 245, «τοῖσιν τε περὶ φρεσὶ ἀσπετος ἀληὴ» Π 157, «ἀληῆς καὶ σθένεος πλῆτο φρένας ἀμφιμελαίνας» Ρ 499, «τοίου μιν θάρσευς πλῆσεν φρένας ἀμφιμελαίνας» Ρ 573, «φρεσὶ εἰμένος ἀληὴν» Γ 381, «μένος δέ οἱ ἐν φρεσὶ θῆκε Ξάνθος» Φ 145, «θάρσει, Δαρδανίδη Πρίαμε, φρεσὶ, μηδέ τι τάρβει» Ω 171, «αὐτὴ γὰρ ἐνὶ φρεσὶ θάρσος Αθήνη θῆχ» γ 76, «θάρσος ἐνὶ φρεσὶ θῆκε καὶ ἐκ δέος εἴλετο γυιῶν ζ 140. Εἰς τὴν αἰσθητικὴν ἀντίληψιν, τὴν νόησιν, καὶ τὴν γνῶσιν μεταφέρουσιν ἡμᾶς αἱ ἐκφοραί, καθ' δὲ φρένες εἶναι γενικωτέρα τις ἔδρα τῆς ψυχῆς «ἔγνω ἥσιν ἐνὶ φρεσὶ» θ 446 (=Π 530, χ 296), «ιδὺ δ' αἴψα περὶ φρένας ἥλυνθ' ιωὴ» Κ 139, «δὲ φρεσὶ ἥσι νοήσας» α 322, «φρεσὶ οὐδέτερο θέσπιν δοιδὴν» α 328, «φρεσὶ δ' ἀθανάτην θεὸν ἔγνω» α 420, «ἴδμεν ἐνὶ φρεσὶν» Β 301 (=δ 632), «οὐδὲ ίδοιδε κατὰ φρένα Τυδέος νίδες» Ε 406, «εἰ γὰρ ἔγὼ τάδε

ἥδε ἐνὶ φρεσὶ, Θ 336, «φρεσὶ πευκαλίμησι νοήσῃ, Ο 81, «οὐδὲ ἐνόησε κατὰ φρένα καὶ κατὰ θυμόν ὡς οὐ δηγίδι ἔστι» Υ 264, «δφρα ἰδωμαι ἐνὶ φρεσὶ ἥδε δαείω, Φ 61, «καὶ δέ σε γινώσκω, Πρέσπε, φρεσὶν, οὐδέ με λήθεις, δτι θεῶν τις σ' ἥγε» Ω 563, «εἴ γε μὴν εἰδεῖης σῆσιν φρε-σὶν ε 206, «εἰδήσεις δὲ καὶ αὐτὸς ἐνὶ φρεσὶν» η 327, «ἐνὶ φρεσὶ πάντα ἰδυῖα ν 417, «τόδε οἶδα κατὰ φρένα καὶ κατὰ θυμόν» ο 211.

Τὴν ψυχικὴν ἐνέργειαν τοῦ διαλογίζεσθαι σημαίνουσαν αἱ φρά-σεις: μερμηρίζειν κατὰ φρένα, κατὰ φρένα καὶ κατὰ θυμόν, φρεσί, ἐνὶ φρεσὶ, μετὰ φρεσί, δρμαίνειν κατὰ φρένα, κατὰ φρένα καὶ κατὰ θυμόν, φρεσίν, ἐνὶ φρεσίν, μενονᾶν φρεσίν, φράζεσθαι κατὰ φρένας καὶ κατὰ θυμόν, μήδεσθαι φρεσί, ἐνὶ φρεσί, βισσοδομεύειν φρεσί ή ἐνὶ φρεσί, βουλεύειν, γινώσκειν, τετύσκεσθαι φρεσίν (τὸ αὐτὸ θ 556 περὶ τῶν νεῶν ἐν καθαρῷ αἰσθητικῇ ἐννοίᾳ), δσσεσθαι ἐνὶ φρεσί, νοεῖν μετὰ φρεσίν. Ἔν πᾶσι τούτοις φρένες = νοῦς.

Καὶ τῶν ποικίλων συναισθημάτων καὶ τῶν παθῶν ἐμφανίζονται παρὰ τῷ ποιητῇ αἱ φρένες ἕδραι: οὕτω: τι δέ σε φρένας ἔκετο πέν-θος» Α 362 (=Σ 73), «δ δὲ φρένα τέρπετ’ ἀκούων» Α 474, «δείδοικα κατὰ φρένα μή σε παρείπῃ» Α 555, «ἔρος φρένας ἀμφεκάλυψεν» Γ 442, «δάκε δὲ φρένας Ἐκτορὶ μῆ-θος» Ε 493, «πόνος φρένας ἀμφιβέβηκεν» Ζ 355, «χα-ρείη δὲ φρένα μήτηρ» Ζ 481, «σίτου τε γλυκεροῦ περὶ φρένας ἴμερος αἰρεῖ» Λ 89, «γεγήθει δὲ φρένα Νη-λεὺς» Λ 683, «γάνυται δ’ ἄρα φρένα ποιμῆν» Ν 493, «λε-λάδη δ’ δύνηται, αἱ γῦν μιν τείρουσι κατὰ φρένας» Ο 61, «τὸν δ’ ἄχος δξὺ τύψε κατὰ φρένα βαθεῖαν» Τ 125, «χωδμενος φρεσὶ ἥσι» Τ 127, «χολώσαιτο φρένα κούρη» ζ 147, «μάλα πού μιν ἄχος φρένας ἀμφιβέβη-κεν» θ 541, «δέος ἐνὶ φρεσὶ πίπτει» ξ 88, «τὴν δ’ ἀμα-χάρμα καὶ ἀλγος ἐλεν φρένα» τ 471, «σὺ δὲ φρένας ἔνδον λάνθης» ω 382.

“Οτι αἱ φρένες είναι ή ἕδρα τῶν διανοημάτων, τὰ ὅποια συλ-λαμβάνει ὁ ἀνθρωπος η διατηρεῖ καὶ ἔχει, ἐκφράζεται ποικιλοτρό-

τως πδ. «*ἄλλα σὺ σῆσιν ἔχε φρεσὶν*» B 70, «*ἄλλο δέ τοι
ἰρέω, σὺ δὲ ἐνὶ φρεσὶ βάλλεο σῆσιν*» Δ 39 (= E 259 κ. ἀλλ.
πολλ.), «*ὅς χ' ἔτερον μὲν κεύθη ἐνὶ φρεσὶν, ἄλλο δὲ
τίπη, I 313, «*εἰ μὲν δὴ νόστον γε μετὰ φρεσὶ, φαῖδιμ' Ἀχιλ-
λεῦ, βάλλεαι*» I 434, «*ἄλλα σὺ μή τοι ταῦτα νόσει φρεσὶ,*
1600, «*ἔπος τι τοι ἐνὶ φρεσὶ θήσω*» T 121, «*τίπτε δέ
τι, φύλε τέκνον, ἐνὶ φρεσὶ τοῦτο νόημα ἔπλετο*» β 363,
«*ἄλλα μὲν αὐτὸς ἐνὶ φρεσὶ σῆσι νοήσεις, ἄλλα δὲ
καὶ δαίμων ὑποθήσεται*» γ 26, «*εἰ δὴ πού τινα κεῖνος ἐνὶ
φρεσὶν μῆτιν ὑφῆνας ἐξελθὼν λαοῖσιν δδύρεται*» δ 739,
φᾶρος μέν μοι πρῶτον ἐνέπνευσεν φρεσὶ δαίμων... ἐνὶ
μγάροισιν ὑφαίνειν» τ 138.*

Τάς φρένας ἔχουσιν ἔδραν τῶν ἀνθρώπων τὰ μελήματα, τῆς γνώ-
μης αἱ μεταστροφαὶ, τῆς ψυχῆς αἱ δεξιότητες καὶ αἱ διαθέσεις καὶ
αἱ ποικίλαι τοῦ ψυχικοῦ βίου ἐπήρειαι, ὡς διδάσκουσιν ἡμᾶς δλίγα
καὶ πολλῶν τὰ ἐπόμενα παραδείγματα: «*μή τοι ταῦτα μετὰ
φρεσὶ σῆσι μελάντων*» Σ 463 (=T 29, γ 372, ω 357), «*ἢ νῦ
νι οὐκέτι πάγχυ μετὰ φρεσὶ μέμβλετ' Ἀχιλλεύς;*» T
343, «*μηδέ τι οἱ θάνατος μελέτω φρεσὶ μηδέ τι τάρβος*» Ω
152, «*τὰ δέ ἐμῇ φρενὶ πάντα μέμηλεν* ζ 65, «*ἄλλο τι μοι
μελέτω φρεσὶν*» γ 208, «*δες ἔπεια φρεσὶ γῆσιν ἀκοσμά
πι πολλά τε γῆδει*» B 213, «*δτι οἱ φρεσὶν ἀρτια γῆδει*» E
326 (=τ 248), «*Ἐκτορέοισ' ἀρα μᾶλλον ἐπὶ φρένα φῆχ' ιε-
ροῖσιν*» K 46, «*ἄλλ' ἐν φρεσὶ θέσθε ἔκαστος αἰδάρα καὶ
τίμεσιν*» N 121, «*ὅς τις ἐπίστατο γῆσιν φρεσὶν ἀρτια βά-
σιν*» Ε 92 (=θ 240), «*ἐπεὶ οὐ οἱ ἔνι φρένες οὐδέ τῆβαιαν*» Ε
141, «*εἰ δέ τινα φρεσὶ σῆσι θεοπροπίην ἀλεείνεις*» Η 36,
φῆλα φρεσὶ μήδεα εἰδὼς» P 325, «*δες ἔπι φρεσὶ πευκα-
ληγοι κέκαστο*» γ 35, «*ἄλλοι πέρι δῶκεν Ἀθήνη, ἔργα τ' ἐπι-
πασθαι περικαλλέα καὶ φρένας ἐσθλάς*» β 117, «*φρεσὶ^{τί} μέχερητ' ἀγαθῆσιν*» γ 266 (=ξ 421), «*κατέκλαθετο φρεσὶ^{τί}
τινα ἀφορρον καταβῆναι*» κ 557, «*οὐδὲ δπιδα φρονέοντες
φρεσὶν οὐδέ ἐλεητὸν*» ξ 81, «*περὶ γὰρ φρεσὶν αἴσιμα
ίθει ξ 433, «*οὐκέτι τοι φρένες εἰσὶν ἐνατσιμοι*» σ 220,*

μᾶλλον» ε 284, «χολώσατο κηρόθι μᾶλλον» Φ 136 (= 480, ρ 458, σ 387, χ 224), «τοῦ δ' οὕποτε κυδάλιμον κῆρ ταρθεῖ οὐδὲ φοβεῖται» Μ 45, «οὐ γάρ σφιν σταδίῃ ὑσμένῃ μίμνε φίλον κῆρ» Ν 713, «σὸν δὲ κῆρ τετλάτω ἐν στήθεσσι κακῶς πάσχοντος ἔμετο» π 274, «ὅτ' ἀν μοι ἀπέχθωνται περὶ κῆρι» Δ 53, «ἀπήχθετο κηρόθι μᾶλλον» Ι 300, «κῆρ ἀπίνυσσων» Ο 10, «λύσσα δέ οἱ κῆρ αἰὲν ἔχε κρατερή» Φ 542, «ἀνὴρ δν τε Ζεὺς κῆρι φιλήσῃ» Ι 117, «περὶ κῆρι φίλησε» Ν 430, «περὶ κῆρι φίλος γένεται ἀθανάτοισιν» Ω 61, «ἐπεὶ σφι φίλος περὶ κῆρι» Ω 423, «φίλει δέ με κηρόθι μᾶλλον» ο 370, «περὶ κῆρι τιέσκετο» Δ 46, «δεῖδοικα καὶ αἰδέομαι περὶ κῆρι» Ω 435, «περὶ κῆρι... τιμήσουσιν» ε 36, «περὶ κῆρι τετίμηται τε καὶ ἔστιν» η 69. "Ωσπερ αἱ φρένες οὕτω καὶ τὸ κῆρ, ἀλλ' ἐν λίαν περιωρισμένῃ χρήσει είναι τῶν διαλογισμῶν ἔδρα, ὥστε φρένες = νοῦς." «Πολλὰ δέ οἱ κῆρ ὠρμαινεῖ» η 82, (= ψ 85), «ἄλλα δέ οἱ κῆρ ὠρμαινεν» σ 344.

"Επιθυμίᾳ ἐκφράζεται ἐν οἷς λέγεται διποιητής «αὐτὰρ ἐμδὲ κῆρ ἡθελ̄ ἀκουέμεναι» μ 192, «οὐδέν νύ μοι κῆρ ἡθελ̄ ἔτι ζώειν» δ 539. "Ο Ἀχιλλεὺς καὶ ὑπὸ τοῦ πόθου τοῦ Πατρόκλου καὶ ὑπὸ τοῦ συναισθήματος τῆς πείνης κατεχόμενος λέγεται «αὐτὰρ ἐμδὲν κῆρ ἀκμηνὸν πόσιος καὶ ἐδητύος... αἴ ποθῆ» διότι οὐδὲν κωλύει νὰ δεχθῶμεν δτι τὸ σῆ ποθῆ ἀναφέρεται καὶ εἰς τὸ κῆρ. "Ἐν Β 851 καὶ Π 554 ἀποδίδεται εἰς τὴν λέξιν τὸ ἐπίθετον λάσιος. "Αν, ὡς δέχομαι, ή παραδεδομένη ἐτυμολογία είναι δρθή, χαρακτηρίζονται διὰ τῶν περιφράσεων (*Πυλαιμένεος λάσιον κῆρος, Πατροκλῆος λάσιον κῆρος*) ὁ Πυλαιμένης καὶ ὁ Πάτροκλος, ὡς ἀνδρεῖοι, τοῦ δισυμάλλου τοῦ στήθους, γνωρίσματος τῆς ἀνδρείας, ἀποδιδομένου εἰς τὸ κῆρ.

"Άλλαι ἐκφράσεις διδάσκουσιν δτι ποικίλα συμβεβηκότα οἷον διαθέσεις, καταστάσεις, ἐπήρειαι κ.τ.τ. συμβαίνουσαι εἰς τὸν ζῶντα ἀνθρωπὸν ἀποδίδονται εἰς τὸ κῆρ ή σχετίζονται πρὸς αὐτό. Οὕτω περὶ τοῦ Ἀχιλλέως λέγεται «φθινύθεσκε φίλον κῆρος» Α 491, περὶ τῆς πραϋνθείσης. "Ηρακλῆς «καὶ δέ ἀκέουσα καθῆστο, ἐπιγνάμ-

ψασ φίλον κῆρ» Α 569, δ Ποσειδῶν, λέγει δ Ζεὺς πρὸς τὴν Ήραν, μεταστρέψεις νόον μετὰ σὸν καὶ ἐμὸν κῆρ Ο 52, θὰ μετεπέφετο δῆλο. αὐτοῦ δὲ γνώμη καὶ θὰ συνεφώνει πρὸς τὴν γνώμην καὶ τὰς διαιθέσεις τῆς Ἡρας καὶ τοῦ Διός· δὲ ἔννοια τῶν στίχων Ε 208, 209, «εἰ κεῖνω ἐπέεσσι παραιπεπιθοῦσα φίλον κῆρ εἰς εὐνῆν ἀνέσαιμι διμωθῆναι φιλιτητι» εἶναι δτι τὸν Υκενὸν καὶ τὴν μητέρα Τηθύν ἐπιθυμεῖ δὲ Ἡρα νὰ πείσῃ δὲ Πηγελόπη θέλουσα νὰ εἴπῃ δτι τελεσται ὑπὸ τῆς λυγρῆς δοιδῆς λέγει δ τέμοι αἰὲν ἐνὶ στήθεσσι φίλον κῆρ τείρει» α 341· γενικὸς χαρακτηρισμὸς τοῦ Ὀδυσσέως ὑπόκειται ἐν τοῖς στίχοις δ 299 - 270 «ἄλλ’ οὕπω τοιοῦτον ἐγὼ ἵδον δφθαλμοῖσιν οἷον Ὀδυσσῆος ταλασίφρονος ἔσκε φίλον κῆρ». δτι ὑπὸ τῶν ληγμάτων τῆς θαλάσσης είχε καταπονηθῆ δὲ Ὀδυσσεὺς ἐκφράζει διοιητὴς λέγων «ἄλλ’ γὰρ δέδμητο φίλον κῆρ» ε 454, οὗτω δὲ καταπόνησις τοῦ Ὀδυσσέως συγκεντρώνεται εἰς τὸ φίλον κῆρ, ἐποιησης ἔκει ἔχει τὸ κέντρον δὲ συνείδησις τῆς εὐδαιμονίας καὶ δὲ ἐκ πότης εὐαρέστησις «κεῖνος δ’ αὖ περὶ κῆρι μακάρτατος ἔξοχον ἄλλων» ζ 158· ἀγεσιν καὶ ἀπαλλαγὴν ἔσχετο δὲ πότην ἐνοεῖ δὲ Κύκλωψ δταν λέγη «καὶ δέ κ’ ἐμὸν κῆρ λωφήσεις κακῶν» ι 459· τὸν Ὀδυσσέα ἡρέθισε διὰ τῶν λόγων τοῦ δ Μελανθεύς «δρινε δὲ κῆρ Οδυσσῆος» ρ 216· τῶν μελεῶν εἶναι ἔδρα τὸ ἀδιπόν κῆρ «πυκιναὶ δέ μοι ἀμφ’ ἀδιπόν κῆρ δξεῖται μελεδῶνες δδυρομένην ἐρέθουσιν» 1516· δτι δὲ Ηγελόπη εἶναι σκληρὰ καὶ τραχεῖς σημαχίνεται δταν λέγη πρὸς αὐτήν δὲ Ὀδυσσεὺς «δαιμονίη, πέρι σοί γε γυναικῶν θηλυτεράων κῆρ δτέραμνον ἔθηκαν Ολύμπια δώματ’ ἔχοντες» ϕ 167.

Καρδίη (κραδίη)

Αἱ περὶ ταύτης ἐκφράσεις διαιροῦνται εἰς δύο τάξεις. Η πρώτη μεταφέρει δημᾶς εἰς τὴν καρδίαν ὡς ὅργανον τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, ἐν δὲ τῇ ἑτέρᾳ γίνεται τῆς λέξεως χρῆσις ἐν σημασίᾳ μεταφράση. Η καρδία νοεῖται ἐν Ν 442 «δούπησε δὲ πεσών, δρόντες καρδίη ἐπεπήγει», ὡσαύτως ἐν Κ 10 «ῶς πυκίν’ ἐν

οιή θεσσιν ἀνεστενάχις' Ἀγαμέμνων νειδθεν ἐκ κραδίης τρομέοντο δέ οἱ φρένες ἐντός», ἔνθι πρόκειται περὶ τῶν ἐγκάτων, ὃν θεωρεῖ δὲ ποιητὴς κυριώτατον μέρος τὴν καρδίαν. Ἐν Φ 646 «ἄλλα μοι οἰδάνεται κραδίη χόλῳ, δπότ' ἐκείνων μνήσομαι» πρόκειται περὶ τῆς κατὰ τὴν ἔκρηξιν τῆς δργῆς ἐντάσεως τῶν καρδιακῶν παλμῶν, περὶ τοῦ αὐτοῦ δὲ φαινομένου κατὰ τὸν φόβον ἐν Κ 94 «κραδίη δέ μοι ἔξω στηθέων ἐκθρόφσκει» καὶ ἐν Ν 283 «ἐν δέ τέ οἱ κραδίη μεγάλα σιέρνοισι πατάσσει κῆρας οἰομένῳ». Ἡ Ἀνδρομάχη ἀνήσυχος περὶ τῆς τύχης τοῦ "Ἐκτορος ἐξέρχεται τοῦ μεγάρου «μαινάδι ἵη παλλομένη κραδίην» Χ 461. Ἄλλος οἱ ἔντονοι παλμοὶ τῆς καρδίας εἰναι γγωστὸν δτι γίνονται αἰσθητοὶ οὐ μόνον διὰ τῆς μικῆς αἰσθήσεως, ἀλλὰ πολλάκις ἐν ἴσχυρᾳ ἐξάψει καὶ διὰ τῆς ἀκοής τοῦ παλμεὺς λοιπὸν τῆς καρδίας τοῦ Ὁδυσσέως παριστάνει δὲ ποιητὴς ὡς ἥχους ἀκουστοὺς λέγων «κραδίη δέ οἱ ἔνδον ὄλακτει» Σ 13· μόνον οὕτω ἐξηγείται πῶς παρωμοίωσεν αὐτοὺς πρὸς δλακάς. «Ἐν δέ τέ οἱ κραδίη στένει ἀλκιμον ἥτορ» Υ 169. Τοπικῶς δέον νὰ γοηθῇ ἡ καρδία ἐν ἥ τοποθετεῖ δὲ ποιητὴς τὸ ἥτορ, σημαίνον τὴν ψυχὴν καθόλου καὶ χαρακτηριζόμενον ὡς ἀλκιμον.

Τοσαῦτα τὰ χωρία ἔνθι ἡ λέξις κυριολεκτικῶς. Κατὰ δὲ τὴν μεταφορικὴν χρῆσιν λαμβάνεται αὕτη ἐν τῇ ἔννοιᾳ τοῦ συγδόνου τῆς ψυχῆς, ἡς εἰναι γενικωτέρα τις ἔδρα, ἡ καὶ τοῦ διαλογιζομένου νοῦ. Οὕτω εἰς τὴν καρδίαν ἀναφέρονται συγαισθήματα λύπης, εὐαρεστήσεως ἢ δυσαρεστήσεως πρ. «επεὶ μιν ἄχος κραδίην καὶ θυμὸν ἱκανεν» Β 171, «ἄλλα το δ' αἰνὸν ἄχος κραδίην καὶ θυμὸν ἱκάνει» Θ 147 (= Ο 208, Π 52 σ 274), «επεὶ οὐ μ' ἔτι δεύτερον ὅδε ἔξετ' ἄχος κραδίην» Ψ 47, «τέο μέχρι δυνρόμενος καὶ ἀχεύων σὴν ἔδεις κραδίην» Ω 129, «μὴ δὲν ἄχνυμένη κραδίη χόλον οὐ ἔρνσαιτο παῖδα ιδῶν» Ω 584, «αὐτὰρ ἐμοὶ κραδίη καὶ θυμὸς ἀγήνωρ αὗτις ἐν στήθεσσι καὶ ἀχνυμένω περὶ ιάνθη» δ 548, «Τηλέμαχος δ' ἐν μὲν κραδίῃ μέγα πένθος ἄεξεν βλημένου» ρ 489, «ὅφρ' ἔτι μᾶλλον δύῃ

ἴχος κραδίην» σ 348 (= υ 286), «εἰ σφωιν κραδίη ἀδοι
ἱμφοτέροισιν» υ 327.

Ἐν συγεκφοραῖς μετὰ τοῦ θυμὸς τῆς ψυχῆς παροτρύνσεις ση-
μίνονται: «διερύνει κραδίη καὶ θυμὸς ἀγήνωρ» Κ 220
(=Κ 319, σ 61), «κραδίη θυμὸς τε κελεύει» Ν 784 (= θ
204, ξ 517, ο 339, π 81, φ 198, 342), «κραδίη καὶ θυ-
μὸς ἀνώγει» ο 395· διὰ δὲ τοῦ «στῆθος δὲ πλήξας κρα-
δίην ἡνίπαπε μύθῳ τέτλαθι δή, κραδίη» υ 18 ἐκφρά-
ζει: διὰ δὲ τοῦ Ὁδοσσεὺς ἐλέγχει καὶ παροτρύνει ἑαυτόν. Σθένος καὶ
λόρδος είναι δυνατὸν νὰ διεγείρηται ἐν τῇ καρδίᾳ, ώς γενικωτέρᾳ
τῷ ψυχῆς ἔδρᾳ: «ἐν δὲ σθένος ὁρσεν ἐκάστῳ καρδίῃ» Β
52, «σθένος ἔμβαλ ἐκάστῳ καρδίῃ» Λ 12 (=Ξ 152),
μὲν οἱ κραδίη θάρσος βάλε, Φ 547, ώσαύτως δὲ καρ-
δίᾳ πᾶ. «τοῦ δέ τ' ἐρητύεται κραδίη καὶ θυμὸς ἀγή-
νωρ» Ι 635, «τῷ τοι ἐπιτλήτῳ κραδίη» Τ 220 (=Ψ 591),
μοὶ δὲ ἐπιτολμάτῳ κραδίη καὶ θυμὸς ἀκούειν» α 353.
Ἔκ παταστάσεις τῆς ψυχῆς ἡ γενικὰς τῶν ἐμψύχων ὅντων ἴδιότη-
τικὴ κυρίους αὐτῶν χαρακτῆρας μεταφέρουσιν ἡμᾶς αἱ ἐκφράσεις
δικθά δέ μοι κραδίη μέμονεν» Π 435, «ἔπει ληδη μοι
κραδίη τέτραπτο νέεσθαι» δ 260, «τῷ δὲ μάλιστην πεισθή-
ται μένε τετληνία» υ 23, «οἰνοβαρές, κυνὸς δύματα,
καὶ, κραδίην δὲ ἐλάφοιο» Α 225, «αἰεὶ τοι κραδίη πέ-
ικυς ὡς ἐστιν ἀτειρήσις» Γ 60, «οὖ περὶ μὲν πρόφρων
κραδίη καὶ θυμὸς ἀγήνωρ» Κ 244, «οὐ γάρ τοι κραδίη
μενεδήιος οὐδὲ μαχήμων» Μ 247, «τῶν (σφηκῶν) τότε
μηδιδόνες κραδίην καὶ θυμὸν ἔχοντες» Π 266, «νηπύτι-
οι ἄνοον κραδίην ἔχεις» Φ 441, «οὐδὲ οἱ κραδίη γε
πόληρέν ἔνδοθεν ἥνεν» δ 293, «σοὶ δὲ αἰεὶ κραδίη στερεω-
τηρή ἐστιν λίθοιο» ϕ 103. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ χωρία ταῦτα
οἱς καρδίη = ψυχὴ ἐλάχιστα είναι τὰ χωρία ἔγθα ἡ λέξις σημαίνει,
τὸ γοῦν πᾶ. «πολλὰ δέ οἱ κραδίη πρόφρυνε μένδοντι» Φ
51, «πολλὰ δέ μοι κραδίη πρόφρυνε κιόντι» δ 427 (=δ
512, χ 309), «πολλὰ δέ οἱ κραδίη προτιβσσετ' δλεθ-
ρον» ε 389.

Ἡ το ρ.

Πρὸς πᾶσαν ἐνέργειαν ἀπαιτοῦσαν ἔντασιν τῶν σωματικῶν δυνάμεων στοιχεῖον ἀπαραίτητον εἶναι μάλιστα καρδία ἰσχυρά· διὰ τοῦτο ἐσφαλμένη φαίνεται μοι ἡ ὑπό τινων ἐρμηνευτῶν ἀπόδοσις εἰς τὴν λέξιν τῆς σημασίας τοῦ πνεύμονος ἐν B 490 «οὐδὲν εἰ μοι δέκα μὲν γλῶσσαῖ, δέκα δὲ στόματ' εἰλεν, φωνὴ δ' ἀρρηκτος, χάλκεον δέ μοι ἥτορ ἐνείη». "Οὐ γνωστὴ εἶναι εἰς τοὺς ὅμηρικους ἀνθρώπους ἡ κατὰ τὴν διατάρχειν τῆς ψυχικῆς θρεμμάτων ἐνεργός συμμετοχὴ τῆς καρδίας φαίνεται καὶ ἐξ ὅσων λέγει ὁ ποιητής, δταν εἰσάγη τὴν ἄνδρομάχην λέγουσαν: «ἐν δ' ἐμοὶ αὐτῇ στήθεσι πάλλεται ἥτορ ἀνὰ στόμα» X 452, ἡ τὸν Ἀγαμέμνονα λέγοντα πρὸς τὸν Νέστορα «αἴνως γὰρ Δαναῶν περιδειδια, οὐδέ μοι ἥτορ ἔμπεδον, ἀλλ' ἀλαλύντημαι» K 93, ἡ δταν ἀλλοχοῦ λέγη «λύτο γούνατα καὶ φίλον ἥτορ» Φ 114, 425, δ 703, ε 297, 406, χ 147, ψ 205, ω 345, ἔνθα σημαίνεται ἡ παράλυσις τῶν γονάτων καὶ ἡ ἀτονία τῆς καρδίας, ἀμφότεραι συνειδηταὶ διὰ τῆς μυϊκῆς αἰσθήσεως. Περὶ ἀτονίας τῆς καρδίας πρόκειται καὶ ἐν P 111 «τοῦ δ' ἐν φρεσὶν ἄλκιμον ἥτορ παχνοῦται» (π. τὸ ἡμέτερον: ἐπάγωσ' ἡ καρδιά μου).

Ἄπο τῆς αὐτῆς ἀντιλήψεως φαίνεται προελθοῦσα ἡ κατὰ μεταφορικὴν χρῆσιν ἔκφρασις «κατεκλάσθη φίλον ἥτορ» δ 481, 538, κ 198, 496, 566, μ 277, χ 68, ἡς ἀκριβῶς ἀντίτοιχον τὸ τῆς νευτέρας γλώσσης «ραγίζετ' ἡ καρδιά». Ἀντιθέτως πρὸς ταῦτα ὑπόκειται ἡ ἔννοια τῆς τονώσεως τῆς καρδίας ἐν K 575 «ἀνέψυχθεν φίλον ἥτορ» καὶ N 84 «ἀνέψυχον φίλον ἥτορ». Ἐν ἐνὶ μόνον χωρίῳ τὸ ἥτορ παριστάνεται ἔδρα τοῦ ὄλικοῦ συγκατήματος τῆς πείνης καὶ τῆς δίψης· «μή με σεβὲν στήτοιο κελεύει μηδὲ ποτῆτος ἀσασθαῖ φίλον ἥτορ» T 307 καὶ ἐν ἐνὶ ὕστατως ὃς ἔδρα τῶν διαλογισμῶν «ἐν δέ οἱ ἥτορ στήθεσιν λασθοῖσι διάνδιχα μερμήρειεν» A 188.

Διὰ τῶν ἀποδιδομένων εἰς τὸ ἥτορ ἐπιθέτων νηλεῆς I 497, ἀμελικος I 572, ἄλκιμος E 529, II 209, 264, Y 169, θαρσαλέος T 169, σιδήρειος Ω 205, 521 σημαίνονται τῆς ψυχῆς καὶ τῶν ἐμφύγων δυ-

ιων χαρακτήρες καὶ ιδιότητες. Τὸ δῆτορ εἶναι δπως καὶ τὰ ἄλλα συγώνυμα γενικωτέρα τις ἔδρα τῆς ψυχῆς η ἀντὴ η ψυχὴ πδ. «ώς μοι λινδάλλεται ητορ» τ 224, «ώς ἔφατ' ἐν στήθεσσι καθαπτόμενος φίλον ητορ» υ 22, «εἴ κεν Ἀχιλλεὺς ἐκ χόλου ἀργαλέοιο μεταστρέψῃ φίλον ητορ» Κ 107, «θάρσυνον δὲ οἱ ητορ ἐνὶ φρεσιν» Π 242, «ώρινθη δὲ οἱ ητορ» Π 509, «Ἀχιλῆς δ' δρινθείη φίλον ητορ» Ω 585, «φίλον ητορ ἀνώγη» α 316, «μηδέ μοι ητορ ἐν στήθεσσιν δρινε» ρ 46, εἰναὶ δὲ ἄμα ἔδρα τῶν ποικίλων τοῦ ψυχικοῦ βίου ἀμφεδηκότων πδ. «μαίμησε δέ οἱ φίλον ητορ» Ε 670, θθεται φίλον ητορ» Ο 166, 182, «οὐδέ νυ σοὶ περ ἐντέκεται φίλον ητορ» Ο 554 (=α 60), «ἐν δέ οἱ ητορ ἀλκιμον ὀρμάτο πτολεμίζειν» Φ 571, «τὸν δ' ὡς οὖν ἴνδησεν... κατεπλήγη φίλον ητορ» Γ 31, «μινύθει δέ μοι ἔνδοθεν ητορ» δ 467, «τάφος δέ οἱ ητορ ἵκανεν» ψ 93. Αἱ ἐπόμεναι ἐκφράσεις μεταφέρουσιν ἡμᾶς εἰς τὰ συναισθήματα τῆς χαρᾶς καὶ τῆς λύπης, τῆς εὐχρεστήσεως η δυσαρεστήσεως καὶ τὰς καταστάσεις τῆς μανίας η τῆς ὀργῆς, ὡν πάντων ἔδρα τὸ ητορ: ἀκαχήμενος (η) ἀκαχήμενοι ητορ» Ε 364 (=ι 62, 105, 565, κ 77, 133, 313, ν 206, ο 481, ν 84), «τι σφῶιν ἐνὶ φρεσὶ μανεται ητορ» Θ 413, «τετιημένος (η) (αι) ητορ» Θ 437 (=Λ556, α 114, β 298, δ 804, η 287, σ 153), «Ἀτρεῖδης δ' ἀχεὶ μεγάλῳ βεβολημένος ητορ» Ι 9, «τεταρπόμενοι φίλον ητορ» Ι 705, «κεχολωμένος ητορ» Ε 367, «τεὸν δ' ὀλοφύεται ητορ» Π 450 (Χ 169), «ἐν δέ οἱ ητορ δῦν' ἀχος» Τ 366, «έγέλασσε δέ οἱ φίλον ητορ» Φ 389, «χαῖρε δέ μοι ητορ» Ψ 647, «ἄλλα μοι... δαίεται ητορ» α 48, «φίλον δέ οἱ ητορ λάνθη» δ 840, «γηθησε δέ μοι φίλον ητορ» ι 269, «καταδάπτετ' ἀκούοντος φίλον ητορ» π 92, «θέλιοιτο κέ τοι φίλον ητορ» ρ 514, «κατατήκομαι φίλον ητορ» τ 136, «δφρα σφῶιν εὐφροσύνης ἐπιβῆτον ἀμφοτέρῳ φίλον ητορ» ψ 53. Ο φόνος καὶ δ θάνατος σημαίνονται διὰ τῶν ἐπομένων ἐκφράσεων: «μήπως φίλον ητορ δλέσης» Ε 250, «ητορ ἀπηύρα» Λ 115, Φ 201, Ω 50, «δῖον ητορ»

Ο 252, «έπει βασιλῆα ἵδον βεβλαμμένον ἥτορ κείμενον ἐν
τεκύων ἀγύρει» Π 660, «δεδαϊγμένον ἥτορ» Ρ 535 (=
320), «ἀπορρεᾶσαι φίλον ἥτορ» π 428.

Μένος, νόος, θυμός.

Διὰ τούτων σημαίνονται ἐν τοῖς ποιήμασιν ἔδραι τῆς ψυχῆς,
ὅπως καὶ διὰ τῶν μέχρι τοῦδε ἔξετασθέντων δρων φρένες, πραπί-
δες, ἥτορ κ.λ.π., τῶν σημαίνοντων ἀρχικῶς ὡρισμένα τοῦ σώματος
ὅργανα. Καὶ οὗτοι μεταφέρουσιν ἡμᾶς εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ἀχωρί-
στου ἀπὸ τοῦ σώματος, τῆς σωματικῆς ψυχῆς, διότι εἰς τὸ σῶμα
καὶ λειτουργίας αὐτοῦ φαίνονται ἀρχικῶς ἀναφερόμενοι· ἐπειδὴ δ'
αἱ σωματικαὶ λειτουργίαι εἰναι συγδεδεμέναι πρὸς τὰς ψυχικὰς καὶ
κυρίως διότι δὲν ἡδύναντο νὰ χωρίσωσιν αὐτὰς ἀπ' ἄλλήλων οἱ πα-
λαιότεροι ἄνθρωποι, δὲν ἥτο δύσκολος ἡ μεταβολὴ τῶν δρων τού-
των εἰς ἔννοιας κέντρων τοῦ ψυχικοῦ βίου. Τοῦτο τούλαχιστον δι-
δάσκει ἡ ἀρχικὴ σημασία τῶν δρων μένος καὶ θυμός καὶ ἡ ὅλη ἔξ-
τασις τῆς ἐν τοῖς ποιήμασι χρήσεως αὐτῶν. "Οτι δὲ καὶ τὸ νόος τὴν
αὐτὴν διήνυσεν δόδον καὶ οὕτω κατήντησε νὰ θεωρηθῇ ἔδρα ψυ-
χικὴ συνάγεται ἐξ ἀναλόγου, τοῦτο δὲ διότι δὲν εἰναι δυνατὸν ἐν
τῇς ἐν τοῖς ποιήμασι χρήσεως τῆς λέξεως νὰ ὀρισθῇ τίς ἡ σωμα-
τικὴ λειτουργία ἢν ἐσύμμαινεν ἀρχικῶς ἡ λέξις, τὸ δὲ ὑπὸ τοῦ
Wundt λεγόμενον ἔνθα ἀνωτ. σ. 35 καὶ σ. 37 ὅτι τὸ θέμα τῆς
λέξεως, ὡς δεικνύει τὸ δρθαλμοῖς νοεῖν Ω 294, ο 422, ἐνείχεν ἀρ-
χικῶς τὴν ἔννοιαν τοῦ σωματικῶς δρᾶν, ἐξ ἣς εἴτα κατὰ μεταφο-
ρὰν προηλθεν ἡ ἔννοια τοῦ ψυχικῶς δρᾶν, τοῦ ἀναπλάττειν δηλ.
διὰ τῆς μνήμης κ.λ.π. δέν μοι φαίνεται πιθανόν.

Μεταξὺ τῶν δρων τούτων καὶ τῶν ἄλλων, τῶν σημαίνοντων
ἀρχικῶς ὡρισμένα τοῦ σώματος ὅργανα, μία μόνη διαφορὰ φαίνε-
ται ὑπάρχουσα κατὰ τὸν Wundt (ἔνθ. ἀνωτ. σ. 36 καὶ ἔξ.), δηλ.
ἐκεῖνοι μὲν ἀναφέρονται μάλιστα εἰς ἡρέμους ἡ διαρκούσας
ψυχικὰς καταστάσεις καὶ λειτουργίας, οὗτοι δὲ εἰς παροδικὰς καὶ
ταχεῖας.

Mένος.

Μένος είναι ή σωματική δύναμις καὶ ή ἀπ' αὐτῆς ἀχώριστος, εἰς κινήσεις δὲ καὶ πράξεις ἐκδηλουμένη, ψυχική δύναμις, η δρμηπούτης καθόλου, η χαρακτηρίζουσα τοὺς ῥωμαλέους καὶ ισχυρούς. Έν τῇ σημασίᾳ ταύτῃ, ἐπικρατούσης πάντοτε τῆς ἐννοίας τῆς ταχέως ἐνεργούσης δυνάμεως, ἀπαντᾷ η λέξις πλειστάκις παρὰ τῷ ποιητῇ καὶ λέγεται ἐπὶ ἐμφύχων η ἀψύχων καθ' ἔνικὸν η σπαγιώτερον καὶ κατὰ πληθυντικόν· η σημασία αὕτη δὲν θ' ἀπασχολήσῃ ἡμᾶς περισσότερον. Ἡ ἀνάλυσις τῆς ἀρχικῆς τῆς λέξεως σημασίας δηγεῖ εἰς κατανόησιν ἀλλης ἐν πολὺ σπανιωτέρᾳ χρήσει σημασίας τῆς λέξεως ὡς γενικωτέρας δηλαδὴ ἐκφράσεως τοῦ συγόλου τῆς ψυχῆς. Ἐνταῦθα καπτ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν πρώτην τῆς λέξεως σημασίαν ἐπικρατεῖ η ἔννοια τῆς ψυχικῆς δυνάμεως ἀπὸ τῆς ὁποίας ὕκολος ἦτο η εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ κέντρου τοῦ ψυχικοῦ βίου μετάβασις, εἰς τὴν ἔννοιαν δηλ. τῆς ψυχῆς. Οὕτω εἰς τὸ μένος εἰπόδουσιν οἱ δριμεῖς πόνοι οἱ ἐκ τοῦ τραύματος τοῦ Ἀγαμέμνονος «δξεῖται δ' οὐδέναι δύνον μένος Ἀτρεΐδαο» Λ 268, «ὡς δξεῖται οὐδέναι δύνον μένος Ἀτρεΐδαο» Λ 272, ώσαντας λυομένου τοῦ μένους ἐπέρχεται δ θάνατος «ἄλλα οἱ αὖθι λῦσε μένος, πλήξας ξίφεϊ αὐχένα νωπήγεντι» Π 332, «τοῦ δ' αὖθι λύθη μένος» Ρ 298, πδ. «λῦσεν δὲ βοδες μένος» γ 450, καὶ τὰς ταυτοσήμους ἐκφράσεις «τοῦ δ' αὖθι λύθη ψυχή τε μένος τε» Ε 296 (=Θ 123, 315), «ἀπδγάρ μένος είλετο χαλιδες» Γ 294, «καὶ μὲν τῶν ὑπέλυσε μένος καὶ φαίδιμα γυῖα» Ζ 27, «καὶ λίην οὔτος γε μένος θυμὸν τ' δλέσειεν» Θ 358.

Ἡ ψυχὴ ὡς σύνολον νοεῖται ἐν Ν 634, ἔνθι λέγεται περὶ τῶν Τρώων: «οἶον δὴ ἀνδρεσσι χαρίζεαι ὑβριστῆσιν, Τρωσίν, τῶν μένος αἰὲν ἀτάσθαλον, οὐδὲ δύνανται φυλόπιδος κορέσσασθαι δροιοῖσι πτολέμοιο» ώσαντας «ὡς Ἀχιλῆς ὀτρυνε μένος καὶ θυμὸς ἀγήνωρ ἀντίον ἐλθέμεναι μεγαλήτορος Αἰνείαο» γ 174, «αλ̄ γάρ πως αὐτὸν με μένος καὶ θυμὸς ἀνείη ὅμις ἀποταμούμενον ορέα ἔδμεναι» Χ 346, «αἰνῶς γάρ μ' αὐτὸν γε μένος καὶ θυμὸς ἀνωγεν» Ω 198, (ἐνταῦθα πανταχοῦ μένος καὶ θυμὸς είναι η κινοῦσα ψυχή), «ὡς εἰποῦσα Ε 792 ὡς εἰπὼν

«**ἄτρυνε μένος καὶ θυμὸν ἐκάστου**» Ε 470 (=Ζ 72, Α 291, Ν 155, Ο 500, θ 15), «**τοῦ δὲ ἄτρυνεν μένος Ἀρης**», Ε 563, «**μένος ὀτρύνοντες Ἀχαιῶν**» Μ 266, «**δάμασον δὲ μένος καὶ ἀγήνορα θυμὸν**» λ 562. Ο ποιητὴς τοῦ ω στήχ. 318-319 περιγράφων τὴν σφοδρὰν τοῦ Ὀδυσσέως συγχίνησιν βλέποντος πρὸ αὐτοῦ τὸν πατέρα Λαέρτην, λέγει «**τοῦ δὲ ὀρένετο θυμός, ἀνὰ δῖνας δέ οἱ ἥδη δριμὺ μένος προύτυψε φίλον πατέρ' εἰσορόσωντι**». οὕτω παριστάνει ὁ ποιητὴς τοῦ Ὀδυσσέως τὸν ἴσχυρὸν ψυχικὸν κλονισμόν, τὸν ἐκδηλούμενον εἰς τὰς ἐκ τῆς διακεκομμένης καὶ ἀτάκτου ἀναπνοής ἀναπάλσεις τῶν ρωθώνων.

Αἱ παρὰ τῷ ποιητῇ διὰ τῶν οὖσιαστικῶν βίῃ, ἵς, οὐδένος καὶ τῆς γενικῆς ἄλλου οὖσιαστικοῦ, μάλιστα πρόσωπον σημαίνοντος, περιφράσεις, γίνονται καὶ διὰ τοῦ οὖσιαστικοῦ μένος «**ῶς πέσεν Εκτροφος ὥκαχαμαλ μένος ἐν κονήσιν**» Ε 418, «**τὴν μὲν Ἐχενλέος κρατερὸν μένος Ἀκτορίδαο ἡγάγετο πρόδειδώματι**» Π 189, «**ἄν δὲ Λεοντῆος κρατερὸν μένος ἀντιθέοιο**» Ψ 837, «**ἴερὸν μένος Ἀλκινδοίο**» η 167 (=θ 2, 4, 385, 421, ν 20, 24, σ 34), «**μένος Ἀλκινδοίο**» η 178 (θ 423, ν 49, 64), «**ῶς εἰπὼν δεσμὸν ἀντει μένος Ἡφαίστοιο**» Θ 359. Αἱ περιφράσεις αὗται δρμηθεῖσαι ὡς πιστεύω ἀπὸ προσφωνήσεων, πλασθεῖσαι δὲ ἀρχικῶς ἐν κοινωνίᾳ οὐχὶ δμοιομόρφῳ. ἀλλ᾽ ἐν ᾧ είχον ἥδη διακριθῆ τάξεις ἀνθρώπων, ἐν κοινωνίᾳ ἀριστοκρατικῇ, βραδύτερον ἐγενικεύ-θησαν καὶ κατήντησαν ἀπλατὶ περιγραφαὶ προσώπων (π. καὶ τὰ νεωτέρα: ἡ ἀφεντιά σου (σας, του, της, μου, μας κ.λ.π.), ἡ εὐγενεία σου⁽¹⁾ (σας, του, της, μου, μας κ.λ.π.)

Nόος.

Μετὰ τὰ εἰρημένα ἀνωτέρω (σ. 34) είναι σαφὲς ὅτι πρὸς καθορισμὸν τῆς ἐκάστοτε σημασίας τῆς λέξεως ἐν τοῖς ποιήμασι δōγγός

⁽¹⁾) Πρότιμον τὴν διὰ τοῦ εἰ γραφὴν πιστεύων μᾶλλον ὅτι ἀπὸ τῆς γενικῆς μετεδόθη τοῦτο εἰς τὴν ὄνομαστικὴν ἢ ὅτι ἐγένετο κατ' ἀναλογίαν ἄλλων εἰς -ία. Ήπει τῶν νεωτέρων τούτων ἔγραψεν ἐσγάτως ὁ H. Pernot ἐν Neophilologus σ. 64-67.

πομένουσι κυρίως τὰ συμφράζόμενα. Ἐκ τῆς παρὰ τῷ ποιητῇ χρήσεως αὐτῆς διδασκόμεθα διὰ ἀλλοτε μὲν σημαίνει τὸ γέννημα τῆς διανοήσεως, τὴν σκέψιν δηλ. ἢ τὴν γνώμην ἡ καὶ τὸν σκοπόν, ὃν προτίθεται τις, ἀλλοτε αὐτὴν τὴν διανοητικὴν δύναμιν, τὸν νοῦν, ἄλλοτε τὴν ψυχὴν ὃς ἐκπροσώπηστι τοῦ ἐμφύχου καὶ διανοούμενου ιθύρου καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἐννοεῖται διὰ αὐτηρὰ δρια διακρίσις μεταξὺ τῶν σημασιῶν τῆς λέξεως, αἵτινες φαίνονται πολλάκις οὐσταυρούμεναι πρὸς ἀλλήλας, δὲν ὑπάρχουσι καὶ διὰ μεθ' ἔκάστης μὲν εἰναι συνυφασμέναι πολλάκις λεπτόταται ἀποχρώσεις, τὰς ἵστασις αἰσθανόμεθα μὲν ἐκ τῶν συμφράζομένων καὶ διὰ τὰ συμφράζομενα, δὲν δυνάμεθα δὲ ν' ἀποδώσωμεν μετ' ἀκριβείας γλωσσιῶν. Μὰ τοῦτο θὰ περιορισθῶ εἰς δλίγα μόνον παραδείγματα. Ἡ λέξις πρέπει ν' ἀποδοθῇ εἰς τὴν γλῶσσαν μᾶς διὰ τοῦ νεωτέρου: γνώμη, οὐκέτι οἶον: «οὐ γάρ πω σάφα οἴσθ' οἶος νόος Ἀτρεΐωνος» Β 192, «οὐ γάρ τις νόον ἄλλος ἀμείνονα τοῦδε νοήσει, οἶον ἡδὸνος» Ι 104 (= 108), «ἡμῖν δ' οὐ τις τοῦδε νόος καὶ μῆτις ἀμείνων» Ο 509, «τοῖσι δὲ μαρναμένοισιν δδ' ἦν νόος» Θ 699, (πθ. στίχ. 703) «οἱ μὲν τὰ φρονέοντες ἐφέστασαν ἀληθεῖοισιν», «δφρα κ' ἔτι γνῶμεν Τρώων νόον, δντιν' ἔχοντι» Χ 382, «καὶ τότε δή μοι πάντα νόον κατέλεξεν Ἀχαιῶν» δ 256, «οὐδέ τέ σε χρὴ ἔδμεναι οὐδὲ δαῆναι λιμὸν νόον» δ 493, «δ δ' ἔπειτα νόον σχέθε τόνδ' ἐνὶ θυμῷ» Ε 490, «οὐ γάρ δὴ τοῦτον μὲν ἔβούλευσας νόον οὐδὲ» ω 479. Ἀλλαχοῦ κείται ἡ λέξις ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ νοῦ, ὃς διανοητικῆς δυνάμεως, οἶον: «μοῦνος δ' εἴ περ τε νοήσῃ, ἀλλά τέ οἱ βράσσων τε νόος, λεπτὴ δέ τε μῆτις» Κ 226, «ἡμεῖς δὲ φραζώμεθ' δπως ἔσται τάδε ἔργα, εἴ τι νόος δέξει» Σ 62, πῦν αὗτε νόον νίκησε νεοίη» Ψ 604, «τῷ καὶ τεθνηῶτι νόον πόρε περσεφόνεια οἴω πεπνῦσθαι» κ 494. Ἐν τέλει θὰ παρθέσω τινὰ τῶν χωρίων, ἐν οἷς ἡ ἐλέξις σημαίνει τὴν ψυχὴν ιθύλου: «ἔξανύδα, μὴ κεῦθε νόφῳ, ἵνα εἴδομεν ἀμφῷ» Α 363, (Π 19), «ῶς σοὶ ἐνὶ στήθεσσιν ἀτάρβητος νόος ἔστιν Γ 63, πόρε καὶ σὺ Διὸς κούρησιν ἔπεσθαι τιμῆν, ἢ τ' ἀλλων τε ἔπιγνάμπτει νόον ἐσθλῶν» Ι 514, «ἀλλ' ὅτε δὴ Μενέλαιον ἔδυ

χόλος, δις τε καὶ ἄλλων οἰδάνει ἐν στήθεσσι νόσον πάκα περφρονεύντων Ι 534, «αὐτὰρ Ἀχαιῶν θέλγε νόσον» Μ 255, «ἐπεὶ μιν ἔγειρε Διὸς νόσος αἴγιδχοι» Ο 242, «ηγλεές,... γλαυκὴ δέ σε τίκτε θάλασσα πέτραι τ' ἡλίβατοι, δτι τοι νόσος ἐστὶν ἀπηνῆς» Η 35, «δάμνα μιν Ζηνὸς νόσος» Π 103, «τῇσ' ἐν μὲν νόσος ἐστὶ μετὰ φρεσίν, ἐν δὲ καὶ αὐδὴν Σ 419, «ώς φατο, σὺν δὲ γέροντι νόσος χύτο, δειδιε δ' αλ-νῶς, δρθαὶ δέ τε τρίχες ἐσταν ἐνὶ γραμπτοῖσι μέλεσ-σιν, στῇ δὲ ταφῷ Ω 358, «καὶ γὰρ ἐμοὶ νόσος ἐστὶν ἐνα-σιμος, οὐδέ μοι αὐτῇ θυμὸς ἐνὶ στήθεσσι σιδήρεος, ἀλλ' ἐλεήμων» ε 190, «ἄναξ δ' ἀνδρῶν Ἀγαμέμνων χαῖρε νόσῳ δ' τ' ἀριστοὶ Ἀχαιῶν δηριόσωτο» Θ 78, «σοὶ δέ τις ἐν στήθεσσιν ἀκήλητος νόσος ἐστὶν κ 329, «ἀλλὰ μάλ' ὑδρίζεις, καὶ τοι νόσος ἐστὶν ἀπηνῆς» σ 381, «σύγα καὶ κατὰ σὸν νόσον ἵσχανε μηδ' ἐρέεινε» τ 42, «τῇ γὰρ Ἀθηναῖ νόσον ἔτραπεν» τ 479, «εἰπέ μοι εἰρομένη, τι νύ τοι νόσος ἐνδοθεὶς» ω 474.

Θυμός.

Περὶ τὸν δρον τοῦτον, μάλιστα συνήθη ἐν τοῖς ποιήμασι, κατ' ἔξ-χήν ἡσχολήθησαν οἱ κορυφαῖοι τῶν ἔρευνητῶν δ Nägelebach θέ-λων νὰ στηρίξῃ τὴν ἐκ τῶν προτέρων θεωρίαν αὐτοῦ περὶ τῆς καὶ αὐτὸν παρὰ τῷ ποιητῇ διακρίσεως σώματος καὶ πνεύματος ἀντέθη-κεν αὐτὸν πρὸς τὰς φρένας καὶ ὕρισεν δτι φρένες μὲν είναι ή σωμα-τικὴ ψυχή, θυμὸς δὲ ή πνευματικὴ καὶ τὴν γνώμην ταύτην, ἀμφι-σηητηθείσαν ὑπὸ τοῦ Grottemeyer, φαίνεται ἀκολουθῶν ἐν μέρει δ Rhode, δὲ Gomperz ἔγθ' ἀνωτέρω τόμ. α' σ. 265 ταυτίζων τὴν λέξιν πρὸς τὸ λατιν. *fumus*, τὸ ἴνδογερμανικὸν *dhumas*, τὸ ἀρχαῖον σλαυϊκὸν *dyma* κ.λ.π. δέχεται δτι αὕτη ὑπῆρχε παρὰ τοῖς "Ἐλλησι πόλιν πρὶν ἡ πλασθῆ δ δρος ψυχή, ἀκολουθῶν δ' ἐν τούτοις τὸν Alfred von Kremer, μελετήσαντα τοὺς πολιτισμοὺς τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς, παρ' οἷς δ ἀτμὸς τοῦ νεωτερί χυθέντος καὶ ἀχνίζοντος ἔτι αἴματος ὑπολαμβάνεται ὡς φορεὺς τῆς ψυχῆς πιστεύει δτι παρὰ τὴν ἔννοιαν τῆς ψυχῆς ὡς πνοῆς ὑπῆρχε παρὰ τοῖς "Ἐλλησιν ἡ ἔννοια τῆς ψυχῆς ὡς καπνοῦ, (Rauchseele ἀπε-

ηπιέε) δέχεται λοιπὸν μίαν μὲν ψυχὴν τὴν ψυχῆν, ἔτεραν δὲ τὸν θυμόν. Ἀλλὰ τὴν γνώμην ταύτην ἀνήρεσεν δὲ Wundt ἀποδεῖξας ἦν ἀνωτ. σ. 34 κ. ἐξ. ὅτι ἡ ἔννοια τῆς ὑπάρχεως δύο ψυχῶν παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ, ἡ ἄλλως συνήθης παρὰ πολλοῖς τῶν κατὰ φύσιν λαῶν, εἰναι ἀλλοτρία τοῦ δημητρικοῦ αἰώνος. "Οπως δήποτε βέβαιον ἦπι δὲ τὸ θυμός ἀληθῶς ταυτίζεται πρὸς τὸ λατιν. *fumus* κ.λ.π. μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι εἰς τὴν ἔννοιαν αὐτοῦ ὡς ἔδρας ψυχῆς δὲν ἀνήχθησαν οἱ προσμητικοὶ ἀνθρωποὶ καθ' ὃν τρόπον πιστεῖς δὲ Gomperz.

"Οδηγούμενοι τέξις σων ἐδίδαξεν δὲ μετὰ πλείστης ἀγχινολας διαφέννουσας ἐτυμολογικῶς τὰ κατὰ τὴν λέξιν καὶ τὰ ῥήματα θύμω, θύω, κ.λ.π. G. Schulze ἐν *Quaestiones epicæ* σ. 312-316, ἐν δὲ ἐκ τῶν διδαγμάτων τοῦ Wundt, καθ' ἀ τὸ θυμός, δπως καὶ ἡ ἄλλοι ὅροι μένος, νόος, ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀχώριστον, τὴν σωματικὴν ψυχὴν, δεχόμεθα ὅτι ἡ λέξις ἀνάγεται εἰς τὸ θέμα-θν *dhu*.¹ Μᾶλλον νομίζομεν ὅτι δύναται ν' ἀμφισβητηθῇ ὅν ἀρχικῶς ἐσήμαινε, ὡς διδάσκει δὲ Wundt, τὴν μάλιστα κατὰ τὰς ἀψιθυμίας ζωηὶς καὶ κίνησιν τοῦ αἰματος τὴν οἰονεῖ ὡς κοχλασμόν, βρασμὸν αἰλητῆρην (πρ. τὸ νεώτερον: φούσκωμα)².

Μᾶλλον πιστεύομεν ὅτι ἀρχικῶς ἐσήμαινεν ἡ λέξις τὴν πνοήν, πνηματοήν, ἐντεῦθεν δὲ προσήλθον αἱ ἄλλαι αἱ μεταφορικαὶ σημαῖαι. "Ἡ ἔννοια τῆς ζωῆς λειτουργίας τῆς πνοῆς, ἡ κατ' ἔξοπλον ἀγώριστος ἀπὸ τῆς ἔννοιας τοῦ ζῶντος ἀνθρώπου, καὶ πρὸς τὸ

¹) Ὁ Schulze ἔνθι ἀνωτ. ἐν σημειώσει 8 τῆς σελίδος 313 γράφει: *Hoc* (δηλ. *θυμός* — **dhumos*) *non diversum a scrt. *dhuma* sl. dy—mū* lit. *duma*; lat. *fumus* (gr. θυ—μάω); nam eidem radici posse notionem flandi spirandi et fumandi (suffiendi) inesse luculentissime comprobant kvep *trāp kūp* unde originen ducunt καπνός κάπος (*ψυχῆ*, πνεῦμα Hes.) lat. *apor* κ.λ.π. ἐν τέλει δὲ τῆς σημειώσεως: a *dhu*-«spirare» discernendum *θυς*-«furere»; a *dhu* - «spirare» *dhu*-cui inest notio impetuosi motus *θυς θύνει* *stürmen*, wogen).

²) Αὐτόδηλον εἰναι ὅτι τὰ ὑπὸ τοῦ Wundt ἔνθι ἀνωτ. σ. 35 περὶ τῆς λέξεως *brausen* καὶ τῆς συσχετίσεως αὐτῆς πρὸς τὸ θύμω, δὲ ἐρμηνεύει διὰ τοῦ *brausen* δέον νὰ μεταβληθῶσι προσαρμοζόμενα πρὸς τὰ ἐκ τῆς ἐτυμολογίας διδάγματα οὗνουστάτου G. Schulze.

ἔτυμον φαίνεται συμφωνοτέρα καὶ ὑπολείμματα διέσωτεν ἐν τοῖς ποιήμασιν ώς δεικνύουσιν ίδιᾳ τὰ ἔξης χωρία: «δλγος δ' ἔτι θυμὸς ἐνῆσεν» Α 593, «πακῶς κεκαφηότα θυμὸν» Ε 698, ε 468, «δ δ' ἔβραχε θυμὸν ἀτοθων» Η 468, «αὐτὰρ δ θυμὸν δίεσθε» Γ 403, «κάππεσεν θυμὸν ἀποπνείων» Δ 524, «θυμὸν ἀποπνείων... κεῖτο ταθεὶς» Ν 654, «καὶ τοὺς μὲν κατέθηκεν... θυμοῦ δευομένους» Γ 294, «τὸν δὲ σκότος δσσε κάλυψε θυμοῦ δευόμενον» Γ 472, «θυμὸς ἐνὶ στήθεσσιν ἀγέρθη» Δ 152, «ἔς φρένα θυμὸς ἀγέρθη» Χ 475, ε 458, ω 349⁽¹⁾, «νέον δ' ἔσαγείρετο θυμὸν» Ο 240, Φ 417, καὶ αἱ ἐκφοραὶ: «Ἐκτορὶ τῷ αὐτῷ θυμὸς ἐνὶ στήθεσσι πάτασσεν» Η 216, «πάτασσε δὲ θυμὸς ἐκάστου νίκης λεμένων» Ψ 370, ἔνθα προσυπάρχει καὶ ἡ ἔννοια τῆς ταχύτητος τῶν παλμῶν, ἡ ἀναφερομένη διττώς εἰς ζωὴν λειτουργίαν. Δὲν είγκι λοιπὸν παρακεινδυνευμένον γὰρ πίστεύωμεν δτι ἡ ἔννοια τῆς πνοῆς, ἐξ ἣς ἀνήγκηθησαν αἱ πρωτόγονοι ἀνθρωποι εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ψυχῆς (Ι. ἀνωτ. σ. 9), ἐφ' ὅσον ἐσχέτισαν αὐτὴν πρὸς τὸν ζῶντα ἀνθρώπον, ἀπὸ τοῦ δποίου εἶναι ἀναπόσπαστα τὰ ποικίλα ψυχικὰ συμβεδηκότα, ἥγαγεν αὐτοὺς δι' ἄλλων ψυχολογικῶν συνειριμῶν εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ψυχῆς, τοῦ φορέως δηλ. τῶν ψυχικῶν ίδιοτήτων, αἵτινες χαρκητηρίζουσιν ἀτομόν τι ἡ εἰδός τι δητῶν. Καὶ ἀληθῶς οὕτως ἐμφανίζεται δ ὅρος θυμὸς παρὰ τῷ ποιητῇ ἐν ἀναφορᾷ πάντοτε πρὸς τὸν ζῶντα ἀνθρώπον καὶ τὰ συμβεβηκότα τοῦ ψυχικοῦ βίου.

Εἰς τὸν θυμὸν ώς ψυχὴν ἀναφέρεται ἀπας δ πλοῦτος τῶν παικλῶν τοῦ ψυχικοῦ βίου φαινομένων, ὅσον δὲ συχνὰ καὶ ἀπαντᾶ ἡ λέξις ἐν τοῖς ποιήμασιν, ἡ ἐρμηγεία αὐτοῦ δὲν παρέχει δυσκολίας: ἀρκεῖ δὲ τοῦτο μόνον γενικώτατα γὰρ λεχθῆ δτι θυμὸς εἶναι ἔδρα τῆς σκέψεως, τῆς νοήσεως καὶ γνώσεως, τῶν βουλήσεων καὶ ἐπιθυμιῶν, τῶν δρμῶν καὶ παθῶν, τῶν ὅλων συναισθημάτων τοῦ κρεσμοῦ ἢ τῆς κοπώσεως, τῶν συναισθημάτων τοῦ φόδου, τῆς λύπης.

⁽¹⁾ Όδη ὁρῶ; ὁ Blode ἐνθ. ἀνιστ. τίμ. Η σ. 141, σημ. 2 δίχεται δτι ἐλεῖ/θραχυλογικῶς ἀντὶ ψυχῆς καὶ θυμός.

τῆς χαρᾶς ἢ εὐαρεστήσεως, τῆς συμπαθείας καὶ στοργῆς ἢ καὶ ἀν-
παθείας καὶ ἀποστροφῆς, τῆς αἰδοῦς καὶ τοῦ θαυμασμοῦ κ.λ.π.
Ἐν τέλει ἀνάγκη νὰ μνημονεύθῃ χωρίον τι ἔνθα θυμὸς=ψυχὴ «θυ-
μὸν ἀπὸ μελέων δῦναι» *«Ἄϊδος εἶσω»* Il. 131, περὶ οὐδὲ Rhode
ἐν σημ. ἔγθι ἀγωτ. τόμ. I σ. 45 λέγει «Wenn einmal der θυ-
μὸς als das =(statt der ψυχὴ) in den Hades Eingehende
genannt wird, so lässt sich in diesem Ausdruck nur eine
Nachlässigkeit oder Gedankenlosigkeit sehen (s. unten
s. 433 Anmer. der 1 Aufl.)», ἀλλὰ τὴν δρθὴν ἐρμηνείαν τοῦ χω-
ρίου δίδει δὲ Wundt λέγων ἔνθ. ἀγωτ. σ. 37 «Immerhin wird
man sagen dürfen dass infolge dieser Verhältnisse sol-
che Tätigkeitsbegriffe und ihnen entsprechende Wörter
wie θυμὸς und νόος der Sonderung des Geistigen vom Kör-
perlichen um einen Schritt näher stehen als die den Zu-
stand ursprünglicher Gebundenheit treuer bewahrenden
Organbegriffe wie φρένες oder κῆρ. So kann es denn auch
kommen, dass einmal selbst der θυμὸς für die ψυχὴ ein-
tritt, indem er die in den Hades eingehende Seele be-
zeichnet (Il. 7,131). Dass das gleiche von den φρένες oder
dem κῆρ gesagt würde, ist schwerlich denkbar».

Ο G. Schulze ἐρμηνεύων τὸ I 637 «σοὶ δ' ἀλληκτόν τε
κακόν τε θυμὸν ἐνὶ στήθεσσι θεοὶ θέσαν», ἔνθα θυμὸς=δργή,
ὑποκτείνει δτι πρόκειται περὶ διαφόρου, ἐξ ἄλλου θέματος, λέξεως
L. G. Schulze ἔνθ. ἀγωτ. σ. 314 σημ. 1.

'Εκ τῆς γενομένης ἐρεύνης ἐδιδάχθη πῶς πρέπει νὰ νοῶνται
καὶ νὰ ἐρμηνεύωνται οἱ πρὸς 'Ομήρῳ φυχολογικοὶ δροὶ, ἀλλ' αὕτη
κατέδειξε καὶ τοῦτο, δτι δὲν είναι δυνατὸν δρθῶς τις νὰ φιλολογῇ,
ἔντι μὴ φιλοσοφῇ καὶ λαογραφῇ καὶ δτι καιρὸς είναι νὰ πλουτισθῇ
ἡ ἐρμηνεία τῶν δύο ποιημάτων διὰ τῶν περὶ τῆς δμητρικῆς φυχο-
λογίας ἐκ τῆς ἐθνολογίας καὶ τῆς λαογραφίας νεωτέρων διδαγμάτων.

II. ΛΟΡΕΝΤΖΑΤΟΣ

ΚΡΙΤΙΚΑ ΚΑΙ ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΑ

Α' Κριτικά.

Σοφοκλ. Ἀντιγ. 31—32.

(AN.) *Τουαῖτά φασι τὸν ἀγαθὸν Κρέοντά σοι
κάμοί, λέγω γὰρ κάμε, κηρύξαντ' ἔχειν*

Ο παλαιός Σχολιαστής παρατηρεῖ «κάμε συμπεριειληφε τῷ αηρύγματι» εἴτι: γάρ καὶ ἐμαυτὴν ἐν τοῖς ζῶσι συγκαταριθμῶν». Οι δὲ νεώτεροι πάντες ἑρμηνεύουσιν ὡς δὲ Σεμιτέλος ἐν τῇ ἐκδόσει του γράφει «συμπεριέλαθε καὶ ἐμὲ ἀγνοῶν τὰ φρονήματά μου ἢ σφαλεῖς ἐν τοῖς ὑπολογισμοῖς αὐτοῦ», τοῦτ' ἔστιν ἐν κοινοτέρᾳ παραφράσει «καὶ δι' ἐμέ, ναί, καὶ δι' ἐμέ, διότι δὲν ἡξεύρει μὲ ποιον ἔχει νὰ κάμη».

Καὶ ἡ μὲν τοῦ παλαιοῦ Σχολιαστοῦ ἑρμηνεία εἰναι ἀτοπωτάτη, ἡ δὲ τῶν νεωτέρων καὶ τὴν Ἀντιγόνην καὶ τὸν Σοφοκλέα δέχεται ὡς πολὺ ἀκαριολόγους· διότι πρῶτον μὲν ταῦτα οὕτω λέγουσαν ἡ Ἀντιγόνη (λέγω γὰρ κάμε) ἀντιδικτέλει ἔαυτὴν ἀκαίρως πρὸς τὴν ἀδελφὴν Ἰσμήνην, ἡς ἀκόμη δὲν γνωρίζει τὴν προσάκρεσιν, δεύτερον δὲ ἀκαιρος καὶ ἀόριστος θὰ ἡτο ἡ δήλωσις αὗτη, πρὸν σαφῶς δηλώσῃ καὶ τὸν ἴδιον αὐτῆς σκοπὸν (41 εἰ ἔσμπονήσεις καὶ ἔσνεργάσει σκόπει, 43 εἰ τὸν νεκρὸν ξὺν τῇδε κουφιεῖς χεολ·)—εἰναι δ' εἰς ταῦτα προσεκτικώτατος δὲ Σοφοκλῆς καὶ ἀποτελεῖ ἡ προσοχὴ αὐτοῦ αὗτη ἐξόχως ἴδιον τῆς τέχνης αὐτοῦ γνώρισμα,—τρίτον δέ, τοσαύτην ἀλλαζονίαν ἀκαιρον θὰ ἐδείχνυεν ἡ Ἀντ. ταῦτα οὕτω λέγουσα, ἐνῷ εἰσέτι τὸ πάθος αὐτῆς εἰναι ἡρεμώτερον, εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τοῦ δράματος, ὥστε τῇ ἀληθείᾳ ἀγῆθως θὰ διέθετε τοὺς ἀκούοντας. Οὐχ δύθεν ψυχολογικὴν εὐστοχίαν εἰς χαρακτηρισμὸν αὐτῆς θὰ ἐμαρτύρουν αἱ λέξεις αὐταῖς, ὡς Ἰσχυρίζονται, ἀλλὰ μᾶλλον ἀστοχίαν, ἐάν διγτας οὕτως ἥγγοιει αὐτὰς δὲ Σοφοκλῆς. Ἀλλ' ὅταν ἔχωμεν ποιητὴν οἰος δὲ Σοφ., διφείλομεν νὰ ἐξετάσωμεν μήπως ἄλλο τι ἥθελε νὰ δηλώσῃ.

‘Ο Nauck θὰ ἥθελεν μοι | καὶ σοι, λέγω γὰρ καὶ σέ. ἀλλὰ δὲν ἐννοῶ τίνα σκωπὸν θὰ εἶχεν ἡ ἀντίθετος αὐτῇ ἔμφασις λέγω γὰρ καὶ σέ.

Πρὸς ὅρθοτέραν τινὰ ἑρμηνείαν πρέπει ἐν πρώτοις νὰ ἔχωμεν πρὸ δρθιαλμῶν διτὶ αἱ δύο ἀδελφάτι, στεναλή συγγενεῖς τοῦ Κρέοντος, θὰ ἤδυναντο νὰ τύχωσιν ἐπιεικεῖς τινός, ἐξαγ τυχὸν αὐται ἀπετόλμων τὴν ταφὴν τοῦ ἀδελφοῦ, ὅπότε τὸ δρᾶμα δὲν θὰ εἴχε λόγον ὑπάρξεως. Ἀλλὰ τὴν ἐπιεικειαν ταύτην, θεμελιώδη προσπόθεσιν τοῦ δράματος, εἴχε μὲν κατὰ νοῦν εὐθὺς συλλαμβάνων τὴν ὑπόθεσιν δισφοκλῆς νὰ ἀπομακρύνῃ, ἐφρόντισε δὲ νὰ παραστήσῃ τὸν Κρέοντα διαρρήδην ἀργούμενον αὐτὴν 182-3 καὶ μεῖζον δαις ἀντὶ τῆς αὐτοῦ πάτρας | φίλον νομίζει, τοῦτον οὐδαμοῦ λέγω, 187 οὖτ' ἀν φίλον ποτ' ἄνδρα δυσμενῆ χθονὸς | θείμην ἐμαυτῷ (ἐνθα τὸ φίλον περιλαμβάνει καὶ τὸν συγγενῆ ἢ μᾶλλον τὸν συγγενῆ δηλοῖ), 486 οὐ γὰρ δὴ τὰ γ' ἐγγενῆ φύσει | ἀκοσμα θρέψω, κάρια τοὺς ἔξω γένους. Πάντως δὲ ἐφρντάσθη καὶ τὴν Ἀντιγόνην λαδοῦσαν γνῶσιν προσθέτου τινὸς δηλώσεως τοῦ Κρέοντος, διτὶ καὶ συγγενῆς δὲν εἰναι διολμῆσων δμοίως θὰ τιμωρηθῇ, καὶ τοῦτο ἐπικόπει γὰρ δηλώσῃ καὶ νὰ ἔξαρῃ διὰ τῶν δύο στήχων τοιαῦτά φασι—ἔχειν, ἦτοι «τοιαῦτα λέγουν διτὶ δ K. ἐκήρυξε διὰ σὲ καὶ δι' ἐμέ, καὶ δι' ἡμὶ σ., μάλιστα, τὰς συγγενεῖς τον». Οὕτως ἡ Ἀντιγόνη παρήσταται εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς δὲν τὸ μέγεθος τοῦ κινδύνου γιγάντουσα καὶ συμφώνως πρὸς τὴν γνῶσιν ταύτην ἐν δλῳ τῷ προλόγῳ δμιλεῖ περὶ τοῦ θανάτου ὡς βεβαίως ἀναμένοντος αὐτῆν, ἀνευ οὐδεμιᾶς ἐπιεικείας.

‘Αλλὰ τότε πῶς τὸ καὶ μὲ ἀντὶ τοῦ χῆματος, ἀφοῦ εἰς ἀμφοτέρας τὰς ἀδελφάτις ἐν τῇ γενικῇ δηλώσει τοῦ συγγενοῦς, τοῦ φίλου, θὰ ἐπέλεπεν ἡ διαταχὴ τοῦ Κρέοντος; “Η ἐξ ἀπλῆς ἀπροσεξίας τῆς Ἀντιγόνης, ἐκ κοινῆς φυσικῆς τάσεως εἰς ἔκατὴν ἵδιᾳ ἀποθλεπούσης, ἡ ἐξ ὑπερβάλλοντος αἰσθήματος ἐγωῖσμοῦ, δι' δὲν περιφρονεῖ ἡ λημονεῖ τὴν ἀδελφῆν, ἡ ἐξ ἀπλῆς πρὸς τὸ ἐγγὺς κείμενον κάμοι ἔλεως. Πρβλ. στ. 6 τῶν σῶν τε κάμων —κιακῶν, ἐνθα πολὺ δμαλῶς καὶ πόλὺ ἡρέμως ἡ Ἀντ. ἀναφέρει πρῶτον τὰ τῆς ἀδελφῆς, ἐπειτα τὰ ἔκατῆς κακά, 48 ἀλλ' οὐδὲν αὐτῷ τῶν ἐμῶν μ' εἰδεγειν μέτι, ἐνθα τὸ ἐμῶν λέγει, εἰ καὶ κοινὸς εἰναι δ ἀδελφός, Οἰδ. Κολ-

1702 οὐδὲ γάρ ὡν ἀφίλητος ἐμοὶ ποτε, ἔνθα περὶ ἑαυτῆς μόνον (*ξιοι*) κάρμει λόγον ἡ Ἀντιγόνη, καίπερ παρούσης καὶ συνθρηγούσης τῆς Ἰσμήνης, αὐτ. 257 τῶν πρὸς σὲ νῦν εἰρημένων λέγει πρὸς τὴν Ἀντιγόνην δὲ Χορός, εἰ καὶ πρὸς πατέρα καὶ κόρην, μᾶλλον δὲ πρὸς τὸν πατέρα εἰπεν δσα ἀνωτέρω εἰπεν. Προτιμῶ νὰ ἔξηγήσω ἐνταῦθα τὴν ἀνωμαλίαν ὡς ἔξηγής ἔλεως πρὸς τὸ κάρμοι μετ' ἀλιαφρᾶς τινος χροιᾶς ἐγωσμοῦ προειθουσαν, καθ' ὅσον δὲν εἰχεν ἀκόμη λόγον ἡ Ἀντ. οὐδεμίαν νὰ δεῖξῃ πρὸς τὴν ἀδελφήν της ἀδιαφορίαν ἡ περιφρόνησιν. Κατὰ ταῦτα θὰ ἥδυνατο ἀδιαφόρως καὶ ἀντιστρόφως νὰ εἴπῃ ἡ Ἀντιγόνη μοι καὶ σοὶ, λέγω γάρ καὶ σέ, πάντως ἀντὶ τοῦ χῆμας (δὲ Nauck βεβαίως δὲν ἤννοιε οὕτως).

Δὲν ἐσκόπει ἄρα ἡ Ἀντ. διὰ τῶν λέγω γάρ κάμε νὰ ἀντιδιαστελλῃ ἑαυτὴν πρὸς τὴν ἀδελφήν της καὶ τοὺς ἄλλους ἀστοὺς ὡς γενναίαν τινὰ πρὸς δειλούς, ἀλλ' ἔχαται καὶ τὴν ἀδελφήν της πρὸς τὸ ἐν στ. 27 ἀστοῖς ὡς συγγενεῖς πρὸς μὴ συγγενεῖς, «οὐ μόνον διὰ τοὺς ἄλλους ἀστούς, ἀλλὰ καὶ διὰ σὲ καὶ δι' ἐμέ, ναί, καὶ δι' ἡμᾶς τὰς συγγενεῖς τούς». Μία δὲ τοιαύτη δήλωσις ἦτο ἀναγκαῖον οὐδὲν νὰ γίνη, ἀλλὰ καὶ νὰ ἔξαρθῃ ἐν αὐτῇ τῇ ἀρχῇ τοῦ δράματος χάριν αὐτῆς τῆς ὑποθέσεως.

Oīd. Tūr. 46—50

- (IE) ιθ', ὁ βροτῶν ἄριστ', ἀνόρθωσον πόλιν,
ιθ', εὐλαβήθηθ'. ὡς σὲ νῦν μὲν ἡ δε γῆ
σωτῆρα αἰλῆζε τῆς πάρος προθυμίας.
49 ἀρχῆς δὲ τῆς οῆς μηδαμῶς μεμνώμεθα
στάντες τ' ἐς δρθὸν καὶ πεσόντες ὑστερον.

Ο στίχ. 49 δὲν δύναται νὰ ἔχῃ δρθῶς, ὡς παρεδόθη· ἡ ὑποτακτ. μεμνώμεθα ἔχει τόσην τραχύτητα καὶ ἀσυναρτησίαν, ὥστε ἀπορεῖ τις πῶς ὑπάρχουσιν οἱ ἀποδεχόμενοι αὐτήν· τὸ ἐν Oīd. Kol. 174, πρὸς δὲ παραβάλλουσιν, ὃ ξένε, μὴ δῆτ' ἀδικηθῶ, φαίνεται διάφορον. Ἀλλὰ καὶ ἡ εὔκτ. μεμνώμεθα (Εὔστάθιος, Bergk) ἡ μεμνήμεθα (Nauck) είναι ἐνταῦθα ἀπροσδιόνυσος.

Τὸ χωρίον ἀποκαθίσταται εἰς τὸ γνήσιον διὰ μικρᾶς διορθώσεως, ἐξαν δηλ. ἀναγνωσθῇ μὴ οὐδαμῶς ἀντὶ τοῦ μηδαμῶς.

Τό μὴ οὐ, συχνὸν παρὰ Σοφοκλεῖ ὡς παρ' οὐδενὶ τῶν Ἀττικῶν, παρεδόθη πολλάκις ἢ διὰ τὴν συνίζησιν ἢ διὰ τὴν ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις παρασόησιν (διότι τὸ μὴ εἰναι καὶ ἀρνητικὸν) ἄλλαχοῦ μὲν ἀμφότερον μὴ οὐ καὶ μή, ὡς ἐν Οἰδ. Τ. 13, Ἀντιγ. 97, Αἰσχύλ. Προμ. 1056, Εὑρ. Ἰππόλ. 658, ἄλλαχοῦ δὲ μόνον μή, ἔνθι καὶ ἀποκαθίσταται ὑπὸ νεωτέρων ἐκδοτῶν μὴ οὐ, ὡς ἐν Τραχ. 90, 226, 742 κ. ἀλλ.. Τὴν αὐτὴν δὲ τύχην ἔσχε καὶ τὸ ἔως, παραδοθὲν ὡς διὰ τὴν συνίζησιν ἐν Οἰδ. Κολ. 1361, Αἰ. 1117, Φιλ. 1330, ἔνθι καὶ γράφεται νῦν ἔως.

‘Η σύνταξις δὲ καὶ στίξις ἔχει ὅδε·

ἴθ' εὐλαβήθηθ', ὡς σε νῦν μὲν ὥδε γῆ
σωτῆρα κλήζει τῆς πάρος σωτηρίας,
δοχῆς δὲ τῆς σῆς μὴ οὐδαμῶς μεμυρώμεθα....

ἥτοι «φυλάττου, πρόσεχε, δτι τώρα μέν..., ἀλλὰ μήπως οὐδόλως ἐνθυμηθῶμεν...» Κατὰ ταῦτα ἔχομεν διπλῆν σύνταξιν τοῦ εὐλαβήθητι, πρῶτον μετά τοῦ εἰδοκοῦ ὡς, ἐπειτα μετά τοῦ ἀπορηματικοῦ μὴ (Προδλ Μοίριδος σελ. 144 εὐλαβεῖσθαι ἀντὶ τοῦ φυλάττεσθαι ὡς Δημοσθένης ἐν Φιλιππικοῖς Ἀττικοί, εὐλαβεῖσθαι ἀντὶ τοῦ φοβεῖσθαι Ἑλληνες). ‘Ομαλώτερον βεβαίως θὰ είχεν δ λόγος, ἐάν δμοιοιμόρφως τὰ δύο μέλη ἔξεφέροντο (εὐλαβήθητι, δτι νῦν μὲν...κλήζει..., οὐδὲκινδ δὲ μνησθησόμεθα), ἀλλ' ἐπειδὴ οὕτω τραχύτερον θὰ προσέπιπτε τὸ δεύτερον μέλος, μετήλλαξε τὸν λόγον δ ποιητὴς ἐπὶ τὸ μετριώτερον. Πεζὸς δ' Ἀττικός, Ισοκράτης τις ἢ Δημοσθένης, θὰ προετίμη τὴν ὑπόταξιν «εὐλαβήθητι, μὴ νῦν σε σωτῆρα κλήζοντες οὐδαμῶς μεμυρώμεθα....»

Οἰδ. Τύρ. 326-329

ΟΙ. μὴ πρὸς θεῶν φρονῶν γ' ἀποστροφῆς, ἐπεὶ πάντες σε προσκυνοῦμεν οἵδ' ίκινοι.

ΤΕΙ. πάντες γάρ οὐ φρονεῖτ' ἐγὼ δ' οὐ μῆποτε τᾶμ' ὡς ἀν εἴπω, μὴ τά σ' ἐκφήνω κακά.

Πλεῖστα ὅσα προύταθησαν πρὸς διόρθωσιν τοῦ στ. 329. Ἀναφέρω ἐνταῦθα ὀλίγας τινὰς διορθώσεις ὡς προαγούσας εἰς τὴν ἀπο-

κατάστασιν τοῦ κειμένου οὐ μήποτε | τὰλλων ἀνείπω, τāμ' ἐς σ' ἀνείπω, τāμ' ὡς ἀνείπω. Καὶ ἀποφεύγεται μὲν διὰ τῆς πρώτης καὶ δευτέρας τούτων τὸ σόλοικον (οὐ μήποτε ὡς ἀνείπω) καὶ διὰ τῶν τριῶν δὲ τὸ ἀπλοῦν εἴπω, ὅπερ λίαν πεζολογικόν, ἀλλὰ συνάμφια καὶ μεταβάλλεται αἰσθητῶς ἢ παραδεδομένη γραφὴ διὰ τῆς πρώτης καὶ δευτέρας.

Ἡμεῖς μικρὸν μεταβάλλοντες τὴν παράδοσιν στίζομεν καὶ γράφομεν.

ΤΕΙ. πάντως γάρ οὐ φρονεῖτ[·] ἐγὼ δ' οὐ μήποτε,
τāμ' ὡς ἀνειπεῖν, μὴ τά σ' ἐκφήνω κακά.

ἢτοι «πάντες ὑμεῖς εἰσθε ἄφρονες (δέν ηξεύρετε τί κάμνετε, τί ζητεῖτε), ἀλλ' ἐγὼ οὐδέποτε (θὰ γίνω οὕτως ἄφρων), ὥστε τὰ ἐν τῇ διανοίᾳ μου ἀπόρρητα νὰ φανερώσω, ἵνα μὴ τοῦτο ποιῶν καὶ τὰ σὰ ἅμα κακὰ φανερὰ καταστήσω».

Τὸ νόημα ἀποκαθίσταται ὄbτω σαφέστατον καὶ πάντα ἔχουσι καλῶς καὶ ἐν τάξει. Καὶ πρῶτον εἰς τὸ οὐμήποτε θὰ συμπληρώσω μεν ἐκ τῶν ἡγουμένων οὐ μήποτε οὐ φρονήσω, ἄφρονήσω ἢ ταῦτὸν πάθω (ώς ἐν σ. 325). Ὁμοίως ἐξυπακουομένου ἐκ τῶν ἡγουμένων ρήματος εὔρηται ἐν Φιλ. 999 οὐδέποτε γ[·] οὐδ' ήν χρή, αὐτ. 1197 οὐδέποτ[·], οὐδέποτ[·], ίσθι τόδ'[·] ἔμπεδον, αὐτ. 1273 ἀλλ' οὐτι μὴ νῦν (ἔνθα καὶ γραφὴ μὴν ἡττον ὁρθή). Τοὺς ἀκροστάτας δέ, δπως εὐχερῶς ἀντιληφθῶσι τὴν τοιαύτην συμπλήρωσιν, ἐθοήθει καὶ ἡ μετά τὸ οὐμήποτε, ὡς ἐν τέλει στίχου κείμενον, μικρὰ ἀνάπταυλα (τὸ κόμμα).

Συχνὸν δὲ παρὰ Σοφοκλεῖ μετὰ τὸ φρονεῖν καὶ τὰ δμοικά ὅστε μετ' ἀπαρεμφάτου, οἷον Ἡλ. 964 οὐ γάρ ὠδ' ἄβουλος (=ἄφρων) ἔστι[·] ἀνήρ Αἴγισθος, ὅστε....ἔᾶσαι, αὐτ. 1465 τῷ γάρ χρόνῳ τοῦν ἔσχον (=έφρόνησα), ὅστε συμφέρειν, Τραχ. 490 ἀλλ' ὠδε καὶ φρονοῦμεν, ὅστε ταῦτα δρᾶν (ώστ' ἀνειπεῖν?).

Τὸ δὲ ἀνειπεῖν ἀρμοδιώτατον περὶ τοῦ Τειρεσίου τοῦ τὰ ἀπόρρητα καὶ ἄγνωστα μετὰ κύρους καὶ εἰς ἐπήκοον εἰς φῶς φέροντος Καὶ δπου δὲ ὁ λόγος περὶ αὐτοῦ ἢ περὶ θεοῦ μεταχειρίζεται δ Σοφ οὐχὶ τὸ πεζὸν εἰπεῖν, ἀλλὰ τὸ διειπεῖν (Λοξίας 854), τὸ προφαίνειν (Φοιθος), τὸ ἐκφαίνειν (τὸ μαντείον 243) τὸ ἐξειπεῖν (Τειρεσίας 33δ).

Διὰ τῆς διορθώσεως τέλος ταύτης καὶ ἐρμηγείας ἐπανευρίσκεται

καὶ ἡ ἀντίθεσις πρὸς τὸ πάντες οὐ φρονεῖτε — ἐγὼ δὲ οὐ μήποτε (ἀφροτήσω), ἵτις ἀνέζητετο καὶ ἀνεμένετο, πάντως δὲ ἔξυπνοκούετο.

Κακὸς χωρισμὸς ἀντίτετον καὶ ἐκδοχὴ τοῦ ὡς ἀντίτελκοῦ ὑπὸ ἀναγνώστου ἀπείρου τῆς Ἀττικῆς καὶ δὴ τῆς σοφοκλείου περιτέχγου ἐκφράσεως καὶ συντάξεως προσυκάλεσκαν τὴν σύγχυσιν καὶ τὴν εἰς ἀνελλήνιστον μισθοφήν φθισθάν τοῦ κειμένου.

Οἰδ. Τυρ. 639—643

ΚΡ. ὅμαιμε, δεινά μ' Οἰδίπους δ σὸς πόσις
δρᾶσαι δικαιοῖ, δυοῖν ἀποκρίνας κακοῖν,
ἢ γῆς ἀπῶσαι πατρίδος ἢ κτεῖναι λαβάν.

ΟΙ ξύμφημι· δρῶντα γάρνιν, ὃ γύναι, κακῶς
εἴληφα τοῦμὸν σῶμα σὺν τέχνῃ κακῇ.

Αὕτη ἡ τῶν χειρογράφων γραφὴ ὡς πρὸς τοὺς στ. 640—641 πλημμελῶς ἔχουσα, ὡς πάντες σχεδὸν σήμερον διμολογοῦσιν πρῶτον διότι τὸ ἀποκρίνειν ἐν τῇ σημασίᾳ τοῦ αἰρεῖσθαι (πρᾶλ. Ἡλ. 345 ἔπειθ' ἔλοι γε θάτερο) εἰναὶ τι σπάνιον, ὅλως ἀγνωστον τοῖς τραγικοῖς, ἀληθῶς δὲ παραδοξότατα ἐμφανιζόμενον ἐνταῦθα¹⁾ δεύτερον διότι τὸ δυοῖν σύδαιμοῦ φέρεται κατὰ συνίζησιν ἔπειτα τόσον δυσάρεστος εἰναι ἡ ἀντίφασις πρὸς τοὺς στ. 622-23,

ΚΡ. τί δῆτα χρήζεις; ἢ με γῆς ἔξω βαλεῖν;

ΟΙ. ἥκιστα· θυήσκειν, οὐ φυγεῖν σε βούλομαι.

Ὥστε δὲ φελής Τρικλίνιος πάλαι ἦδη παρετήρησεν, «Ψεύδεται Κρέων ἐνταῦθα». Οἰδίπους γάρ ἄνω εἶπεν ἀποκτεῖναι αὐτὸν καὶ οὐκ ἔξελάσαι τῆς χώρας». Καὶ ἄλλως δὲ οὖσδήποτε εἰς τὴν θέσιν τοῦ Κρέοντος εὑρισκόμενος, εὐθὺς ἐμφανιζομένης τῆς Ἰοκάστης, θὰ ἡρκεῖτο

1) Εἶναι μεθοδικὸν αφάλλιμ νὰ նոսτηρίζῃ τις γραφὴν ἢ διύρθωσιν γιαρίου διάκα παραδειγμάτων ἐκ πάσης διαλέκτου καὶ ἐκ πάσης γρονικῆς περιόδου τῆς Ἑλληνικῆς εἰλημμένων διότι ἐκίστη διάλεκτος; ὡς καὶ ἐκάστη γρονικὴ περίοδος ἔχει τίδιον λεξικόν, διάφορον πολλάκις τῶν λέξεων περιγόμενον καὶ διάφορον τῶν τοῦ βίου λεξιληφτιν. Διό εἶναι ἀνάγκη ἐξ αὐτοῦ μὲν μαλιστα τοῦ συγγραφέως, ὃν ἐρμηνεύει ἡ διορθώσις: τις, γάρ πρωτάγη τὰς μαρτυρίας, εἰδὲ μή, ὅσον τὸ δυνατόν ἐκ συγχρύνων ἢ μὴ πολὺ γρονικῶς ἀφισταμένων ἄλλως ματαιοπονεῖ καὶ ἐπὶ ἔμμου κτίζει.

εἰς γενικὴν δῆλωσιν δτὶ δ Οἰδ. δέινά δρᾶσαι δικαιοῖ αὐτὸν καὶ γενικὴν δῆλωσιν τῆς αἰτίας, δτὶ π. χ. εὑρεν αὐτὸν ἐπίδουλον, ἔχθρον, ἵνα χωροῦντος τοῦ διαλόγου διασαφηνισθῶσι ταῦτα. Ἀλλ' ὡς ἔχουσιν οἱ στίχοι, λείπει μὲν γενικὴ τις δῆλωσις τῆς αἰτίας, εἰδικῶς δὲ καὶ κατὰ παιδιώδη ἀληθῶς τρόπου δρᾶσονται τὰ δεινά, καὶ ταῦτα φευδῶς. Ταῦτα ἡχοῦσιν ὡς λογικὴ τις παραφωνία. Ἐς προστεθῇ δ' ἀκόμη ἡ περὶ τὸ ὄμόλογον τῶν στίχων ἀνωμαλία· διότι διὰ τριῶν μὲν στίχων (639-641) λέγει διὰ τριῶν στίχων (642-644) διὰ δύο δὲ πάλιν διὰ τριῶν (644-645); ἔτι δὲ καὶ ἡ σπανία ἀνάλυσις τῆς δευτέρας συλλαβῆς τοῦ ίάμβου (σαι παιροί) καὶ τέλος τὸ δτὶ τῷ Λαυρεντίῳ κώδικι φέρεται διὰ τοῦτον τὴν φάσην προσγεγραμμένος.

Διὰ ταῦτα διὰ Wolf συνέπειται τοὺς δύο στίχους εἰς ἓν

δρᾶσαι δικαιοῖ, δείν', ἀποκρίνας κακοῖν,
ἢ γῆς ἀπῶσαι παιρίδος ἥ] κτεῖναι λαβών,

δ δὲ Dindorf ὅλως ἀπιθάνως διώρθωνε θάτερον δυοῖν κακοῖν, δ δὲ Σεμιτέλος ἐν τῇ ἑκδόσει τῆς Ἀντιγόνης ἐν παρόδῳ μνείαν ποιούμενος τοῦ χωρίου ἐν σελ. 399 παρετήρει ταῦτα: «Ἀντὶ δύμως τοῦ πολλαχῶς δυσαρεστοῦντος δυοῖν ἀ. κ. οὐδαμῶς ἐγὼ ἀμφιθιάλλω δτὶ πρέπει νὰ γραφῇ ὡδέ πως· δεινά, ποῦ κρίνας κακόν; νὰ ἀθετηθῇ δὲ δ ἐπιφερόμενος 641 στίχος ὡς μετὰ τὴν φθορὰν τοῦ προηγουμένου στίχου ἐμβληθεὶς ὑπό τυνος πρὸς ἀναπλήρωσιν τοῦ νοήματος, ποιηθεὶς δὲ προφανῶς κατὰ τὰ ἐν στ. 669-670 καὶ ἀλλαχοῦ λεγόμενα [309, 659]. «Οὐ δὲ ἐνεδλήθη ὅτερον μαρτυρεῖ τρανῶς καὶ ἡ ἀντίφασις αὐτοῦ πρὸς τὰ ἐν στ. 622-3, μεθ' ἀ δὲν ἥδύνατο ἔτι διὰ τριῶν νὰ λέγῃ δσα ἐνταῦθα λέγει κατὰ τὴν παραδεδομένην γραφήν. Πρὸς δὲ τὴν ἀναδίπλωσιν δεινὰ-δεινὰ πρᾶλ. 483 δεινὰ μὲν οὖν, δεινὰ ταράσσει σοφὸς οἰωνοθέτας». Καὶ διὰ Κούσης ἐν Ἀθηνᾶς Τόμ. 13, σελ. 75 διώρθωνε δείν' ἐμέ, κρίνας κακόν. Ἀλλὰ τὸ ἐμὲ ἀχρηστὸν μετὰ τὸ δεινὰ μ' Οἰδίποντος, ὡς κακόζηλος εἶναι καὶ ἡ κατὰ Σεμιτέρωτησις ποῦ κρίνας κακόν;

‘Αλλ' οὕτω παρεσκευάσθη ἡ ὁδὸς ἴκανῶς πρὸς τὸ ἀληθές, ἀν δηλονότι ἀθετήσωμεν μὲν τὸν στ. 641 (Σεμιτέλος), διορθώσωμεν δὲ τὸ δυοῖν εἰς δείν' (Wolf, Bellermann, ἀλ.), γράψωμεν δὲ ὅπως

εὗτι τοῦ ἀπο(κρίνας), ἔχομεν τὸν 640 ὑπὸ τὴν γνησίαν του πιθανότατα μορφήν.

δρᾶσαι δικαιοῖ, δείν', ὅπως κρίνας κακόν.

Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὴν ἐπανάληψιν τοῦ δεινὰ πρᾶθλ. καὶ Ἡλ. 221 δεινοῖς ἡραγκάσθην, δεινοῖς, Εὐρ. Ἰφ. τ. 869 δείν' ἔιλαν, δείν' ἔιλαν, Ἐπάθ. 693 δείν', ὡς τάλαινα, δεινὰ πάσχομεν κακά. "Οτι δὲ τὸ κρίνεν τινὰ κακὸν κατὰ τὸν Σοφοκλέους τρόπον εἰναι εἰρημένον μαρτυρεῖ μὲν τὸ ἐν στ. 34 ἀνδρῶν δὲ πρῶτον κρίνοντες, μαρτυρεῖ δὲ καὶ ἡ πολλὴ παρ' αὐτῷ χρῆσις, μᾶλλον δὲ κατάχρησις τῆς λέξεως κακὸς καὶ ἀντὶ τοῦ κάκιστος καὶ συλλήθδην ἐπὶ πάστης κακίας κειμένης, οἷον 521 εἰ κακὸς μὲν ἐν πόλει, κακὸς δὲ πρὸς σοῦ καὶ φρίλιν κεκλήσομαι (λέγει δ. Κ. περὶ ἑαυτοῦ), 548 τοῦτ' αὐτὸ μή μοι φράζε, ὅπως οὐκ εἰ κακός, 582 ἐνταῦθα γὰρ δὴ καὶ κακὸς φαίνει φίος, 627 ἀλλ' ἔφρυς κακός, Οἰδ. Κ 783 φράσω δὲ καὶ τοῖσθ', ὡς οὐδηλώσω κακὸν κ. π. ἀλλ.

Ἡ δὲ ἐν τῷ λόγῳ θέσις τοῦ ὅπως διττῶς δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ, ἢ πρέπει νὰ συνταχθῇ τῷ κρίνας=ώς κρίνας—ἀλλ' οὐδὲν παράδειγμα γνώσκω τοῦ ὅπως μετὰ μετοχῆς—ἢ τῷ κακὸς κατὰ συμφυρμόν παν συντακτικόν, ἢτοι ἐκ τῶν

δρᾶσαι με δικαιοῖ ὅπως κακὸν

δρᾶσαι με δικαιοῖ κρίνας κακὸν προέκυψε τὸ

δρᾶσαι με δικαιοῖ ὅπως κρίνας κακόν.

"Ἐνεκα δὲ τοῦ συμφυρμοῦ ἡ μετοχὴ φαίνεται τι παρέλκον, ἵως καὶ ἐν Ἡλ. 47 ἄγγελλε δ' ὅρκῳ προστιθεὶς (ἐκ τῶν ὅρκῳ + ἥρκον προστιθείς), Οἰδ. Τ. 707 οὐ νῦ ἀφεὶς σεαυτὸν ὃν λέγεις πέμ (ἔνθα ἡ πέρι παρέλκει), Φιλ. 31 ὅρκῳ κενὸν οἴκησιν ἀνθρώπων δίχα, Θουκ. 3, 59 ἀπικλασθῆναι τῇ γράμμῃ οἴκτω σώφρονι ιαφόντας. Παράβαλε δὲ καὶ Αἰσχύλ. Ἀγ. 1371 εἰδέραι 'Αιρείδηρον δρᾶνθ' ὅπως, ἔνθα σύμφυρσις ἐκ τῶν

εἰδέναι ὅπως κυρεῖ

εἰδέναι κυροῦντα.

(Οὕτω δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ ἐνταῦθα ἡ σύνταξις χωρὶς νὰ καπνύγωμεν εἰς τὴν εὔκολον διόρθωσιν τοῦ Blaydes πᾶς νῦν κυρεῖ).

Προετάχθη δέ, φαίνεται, ἡ μετοχή διὰ τὸ μέτρον ἀντὶ ὅπως κακὸν κρίας γνωστὸν δὲ είγαι ὅτι τὸ ὅπως=ῶς μετ' ὀνόματος συχνότερον παρὰ ποιηταῖς, μάλιστα δὲ τῷ Σοφοκλεῖ.

B'. Συντακτικά.

Τὸ ἀναιρεῖν ἐπὶ τῶν χορημῶν.

Οἱ Σχολιακτὴς ἐν Πλάτ. Νόμ. 856 Εἶρμηγεύει τὸ βῆμα ἐπὶ τῶν χορημῶν λεγόμενον ὃς ἔξης: «ἡ ἀπὸ τοῦ ἀνωθεν λαμβάνειν τὸ πνεῦμα καὶ πληροῦσθαι τοῦ θεοῦ ἡ ἀπὸ τοῦ ἀνελειν τὴν ἄγνοιαν.» Οἱ νεώτεροι δὲ ὑπογοοῦντες τὸ φωνὴν ἐρμηγεύουσιν «ἔξαγειν ἐκ τῶν ἔνδον, ἐκ τοῦ βάθους φωνὴν» ("Ορχ λεξικά"). Καὶ μὲν τοῦ Σχολ. ἐρμηγεῖται εἰγκι προφραγῆς ἐπερχλμένηι, ἡ δὲ τῶν νεωτέρων βενιατμένη καὶ σχεδὸν ἀπίθανος· διότι οὐδεκμοῦ μὲν εὑρηται τὸ βῆμα μὲ τὴν σημασίαν τοῦ ἔκφραγειν διὰ τοῦ λόγου τὸ διανοήματα πλὴν ἐπὶ τοῦ χορημοδοτοῦντος θεοῦ, οὐδεκμοῦ δὲ φέρει τὸ συμπλήρωμα φωνὴν ἡ πνεῦμα. Οἱ Lobeck ἐν Aglaoph. II. 814 φρονεῖ ὅτι τὸ βῆμα σημαίνει μαντικὰ ψήφους αἰρεῖν (sortes tollere, non, ut Lexicographi, vocem). Εὐλογοφρανεστέρα θὰ ἦν ἐρμηγεία ἀναρέρουσα τὸ βῆμα εἰς τὸν τρόπον τῆς ἐν Δελφοῖς μαντείας· ἡ Πυθία ὑπὲρ τὸ χάσμα καθημένη ἐκ τοῦ χάσματος ἡ τοῦ ἀδύτου λαμβάνουσα ἀνω ἔξαγει τὰς θείας βουλάς, ἀναιρεῖται ἀλλὰ τὸ βῆμα δὲν λέγεται μόνον περὶ τοῦ ἐν Δελφοῖς μαντείου οὐδὲ περὶ τῆς Πυθίας τόσον ἡ οἰουδήποτε μάντεως δυσκολεύει τοῦ θεοῦ. Οπωτδήποτε τὸν ἔξεκριθοῦντα πάσας τὰς σημασίας τοῦ ἀναιρεῖν δὲν δύνανται, νομίζω, νὰ ἐπεκνηπαύσωσιν αἱ ἐρμηγεῖαι καῦται τοῦ βῆματος, ἐπὶ τῶν χορημῶν λεγομένου.

Εἰναι δὲ πρωτέατι ἀπορίας ἔξιον ὅτι ὁ Πινδαρος ὁ τόσον συνέδειμένος πρὸς τὸ μαντείον τῶν Δελφῶν ἀγνοεῖ τὴν σημασίαν ταῦτην τοῦ βῆματος, ἀγνοεῖ δὲ καῦτην καὶ ἡ σεμνὴ τῶν τραγικῶν γλῶττας ὁ Σορ. π. χ. λέγει Δελρίς εἶπε πέτισα, Φοῖβος προσδρηψε Λοξίας διεπει, τὸ Πιθ καὶ μαντείον ἔξέφρην, τὴν παλαιὰν φργῆν αὐδησαι Λοδόνη, κοη̄ μοι δὲ Φοῖβος καὶ. Καὶ ὁ λόγος, φαίνεται εἰναι ἡ ὅστις ἔπειρον τὸ βῆμα ἐν τῇ σημασίᾳ ταύτῃ νεωτερικώτερον ἡ ὥστε νὰ διαχει: νὰ τελῇ εἰς τὸ στόμα παλαιῶν ἥρων ἡ ὅτι εἴ

μικον εἰς τὴν χρῆσιν αὐτοῦ τι τὸ μὴ δύκαλον. Τὸ πρῶτον ἀπαντῶμεν τὸ δῆμα παρ' Ἡροδότῳ καὶ Θουκυδίδῃ.

Θὰ εἰχέ τις λόγους ἄρα καὶ ἀλληγ τοῦ δήματος ἀρχὴν γ' ἀναγνήσῃ. Πρὸς τοῦτο παραδείγματά τινα τῆς χρῆσεως τοῦ αἰρεῖν φιλον βοηθήσει ἡμᾶς· τοιαῦτα εἰναι τὸ παρὰ Σοφοκλεῖ ('Αντιγ. 775) καὲ πάλος καθαιρεῖ τοῦτο τάγαθὸν λαβεῖν (=δικλῆρος συλλιμβάνει, εὐρίσκει, δρίζει), τὸ τοῦ Εὔριπίδου εἶλέ σε ἥ Δίκη, τὸ μὲν Αἰσχυλου ὅτι ἀν διογισμός αἰρεῖ. Παραπλησίως πρὸς ταῦτα θὰ μέγοντο φράσεις, οἷκι τοῦτον διθέδος αἰρεῖ οἰκιστὴν=ἐκ πολλῶν εὑρίσκει, δρίζει, νομοθέτην δν ἀν θεός ἔλη=δρίσῃ, πιάσῃ, ὡς κοινῶς λέγομεν (Πλάτ. Νόμ. 865 D οὖς δ' ἀν διθέδος ἀνέλη).¹ Η εἰκονικὴ λίκη αὕτη ἔκφρασις, ιωνικὴ ἵσως τὸ πρῶτον, θὰ ἐλέγετο κατ' ἀρχὰς διπλῶς αἰρεῖ τινα διθέδος ἀνευ τῆς ἀνά, βαθμηδὸν λαμβάνουσα ἀκτικὴν καὶ λεκτικὴν σημασίαν, δείκνυσι, λέγει διθέός· δτε δὲ ἥ θεαύρωσις τῆς ἀρχικῆς σημασίας συνετελεῖτο καὶ τὸ αἰρεῖ διθέδος καθιστατο σχεδὸν ταῦτοσημον πρὸς τὰ διεῖπεν, ἐξέφρηνε, προδηφηνε, τις ἐκ τῶν ἀναγορεύειν, ἀνειπεῖν, ἀνακηρύττειν κλ. μετηνέχθη ἥ ἀν καὶ εἰς τὸ αἰρεῖν, ἀναιρεῖν=ἀναγορεύειν, λέγειν ἀπὸ ἐπισήμου θεωρεώς καὶ εἰς ἐπήκοον.

Καὶ δὲν εὔρον μὲν παράδειγμα τοιαύτης χρῆσεως τοῦ αἰρεῖ. τινα διθέός πλὴν τῶν ἀνωτέρω παραπλησίων, ἀλλὰ μὴ λησμονῶμεν δτι μέρος μόνον κατέχομεν τῆς ἐλλην. γλώσσης· δυνατὸν λέξις τις ἐν θρημένη σημασίᾳ οὕτω βραχὺν χρόνον νὰ ἔχησεν, ὥστε οὐδὲ κακίς νὰ ἔδοθη ὅπως γραφῇ, νὰ ἐγράφῃ δὲ ἥ ἐξ αὐτῆς προελθούσα.

'Η πρόθεσις ὡς.

'Η ἀρχὴ τῆς προθέσεως ταύτης παραχμένει ἔτι σκοτεινή· αἱ γενόμεναι ἐτυμολογίαι· αὐτῆς δὲν πείθουσιν, ὡς αὐτοὶ οἱ γλωσσολόγοι ἐμολογοῦσιν. 1) Καταλείπεται ἄρα ἐλεύθερον τὸ στάδιον εἰς νέας ἰρεύνας, καὶ ἀν μὴ εἰναι δυνατὴ βεβαία τις ἐτυμολογία, εἰς ὑποθέσις, αἵτινες περισσοτέραν μὲν ἵσως ἔχουσι πιθανότητα, δύνανται δὲ καὶ εἰς δριστικόν τι τέλος γὰρ προαγάγωσι συμπέρασμα.

¹ "Id. Λεξικὸν Pape, Συντ. Kühner Gerth I, σ. 471, Brugmann Gr. Gram σ. 522. Boisacq Dict. Étymol.

Ἐπειδὴ βέβαιον φαίνεται ὅτι ἡ ὁδὸς αὗτη πρόθεσις ἔλαβεν ἀρχὴν εἰς ἑλληνικούς χρόνους καὶ μάλιστα ὅχι παλαιοὺς (ὅ "Ομηρος; σχεδὸν ἀγνοεῖ ταύτην, ὃς θὰ εἶπωμεν ἐφεξῆς"), δὲν πρέπει νὰ παύσωμεν ἀναζητοῦντες τὴν ἀρχὴν ταύτην εἰς συντακτικήν τινα μεταστασιν τοῦ παραδολικοῦ ὡς τόσον εὑρεῖαν ἔλαβε τοῦτο ἀνάπτυξην παρ' Ἡροδότῳ καὶ ἰδίᾳ τοῖς Ἀττικοῖς καὶ τόσον ποικίλῃ ἀπέδη ἡ χρῆσις αὐτοῦ, ὃστε οὐδόλως ἀπίθεν χρῆσίς τις ἰδικιτέρα αὐτοῦ νὰ ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν γένεσιν τῆς ὡς προθέσεως.

Ως τοιαύτην θεωρῷ τὴν μετὰ μετοχῆς τελικής σύνταξιν αὐτοῦ είναι δηλ. γνωστὸν ὅτι εἰς τὰ κινήσεως σημαντικὰ ρήματα τίθεται ἡ τελικὴ μετοχὴ μετὰ ἡ ἄνευ τοῦ ὡς· εἰς παραδείγματα λοιπὸν ολα τά,

*'Ιππίας πορεύεται—ώς βασιλέα αἰτησόμενος βοήθειαν,
Κῦρος ἀναβαίνει—ώς 'Αρταξέρξην ἐκβαλῶν τῆς ἀρχῆς,
πορεύονται—ώς βασιλέα πείσοντες, παρὰ τά,*

*'Ιππίας πορεύεται παρὰ βασιλέα—αἰτησόμενος βοήθειαν,
πορεύονται πρὸς βασιλέα —πείσοντες (αὐτόν),*

ἡδύνατο νὰ γίνη τοιοῦτος χωρισμὸς ἐν τῇ δικνοίᾳ τῶν λεγόντων,

*'Ιππίας πορεύεται ὡς βασιλέα —αἰτησόμενος βοήθειαν,
καὶ γενικῶς ἐκ τοῦ τύπου*

*πορεύεται τις—ώς τινα ποιήσων τι, νὰ γεννηθῇ ὁ τύπος
πορεύεται τις ὡς τινα—ποιήσων τι (αὐτόν), καὶ καθόλου
πορεύεται τις ὡς τινα.*

Οὕτως ἀμέσως θὰ εἰχομεν τὴν ἐξήγγειλην διὰ τί μόνον ἐπὶ κινήσεως, καὶ ταύτης πρὸς πρότωπον, σημαντικῶν ρήματων ἀπαντᾷ ἡ ὁδὸς αὗτη. Ἡ συντακτικὴ δὲ αὕτη μετάστασις¹⁾ ἀπαξ γενομένη ἐπικνελήφθη καὶ εὑρέθη χρήσιμος πρὸς ἔκφρασιν ἰδίου εἰδους κινήσεως, τῆς πρὸς πρόσωπον ἀπλῆς, ἀνευ ἄλλης δηλώσεως, διευθύνσεως, δι' ἣν αἱ πρόσ, παρά, εἰς εὐρίσκοντο, φαίνεται, γίττον πρόσφοροι. Ἡ διάνοια ἐπιλαμβάνεται πάστης ἀφορμῆς πρὸς εἰδικωτέρην

1) Ἐκ παρομοίας μεταστάσεως προσλογιν, ὃς γνωστόν, ἡ κίτιατικὴ διορθείμενος ἀπαρεμφάτου, ὡσάντως τὰ ἐπιρρήματα ἐγένοντο προθέσεις. "Ορ. Γ. Χατζίδην: Ἀκαδ. Αναγνώσματα Τόμ. Γ. σ. 372, 381.

νὸν ἐνοιῶν ἔκρρχσιν, καὶ ἀκριθῶς ἐπὶ τῆς ἀνάγκης ταύτης τῆς
κνοίας, ἥτις εἶναι ζωηροτέρα κατὰ τὰς περιόδους τῆς πνευματι-
κῆς τῶν ἔθνων ἀκμῆς, στηρίζεται ἡ ἀνάπτυξις καὶ δι πλοῦτος τῆς
ἀνθρώπης καὶ πολυτέλεια τις ἔκφράσεων καὶ λέξεων, εὐρισκομένη
καὶ ὑπέρτερον ἀχρηστος (ἥ ὡς ἐνωρὶς περιέπεσεν εἰς ἀχρησταί). Καὶ
μηθὺς ἡ ὡς αὕτη πρόθεσις συχνότερον ἀπαντᾷ εἰς τοὺς περισσό-
φον ἀκριθολογοῦντας περὶ τὴν ἔκφρασιν συγγραφεῖς, Θουκυδίδην
π. Ἰσοκράτην.

Ἐπειδὴ δὲ φέρεται ἥδη ἀπαξ παρ' Ὁμήρῳ (Ὀδυσ. ρ, 218 ὡς
μὲν ὅδοιν ἄγει θεὸς ὡς τὸν δόμον), ἀνάγκη οὐδὲ ἥτο νὰ δε-
μογεν διτὶ ἡ μετάστασις ἐγένετο κατὰ τὰ μεθόρια τῶν δμηρικῶν
τῶν μεθ' Ὅμηρον χρόνων. 'Ἄλλ' ἐὰν ἀληθεύῃ ἐ τρόπος τῆς
ηῆς αὔτης, ὡς ἀνωτέρω ἐξετέθη καὶ ὅστις πάντως δὲν δύναται ν'
πρέρεται εἰς τόσον ἀρχαίους χρόνους, ἀν προσέτι λάδη τις ὑπ'
ῷ διτὶ δ 'Ηρόδοτος, δ γλωσσικῶς ἐγγύτερον πρὸς τὴν δμηρικὴν
πλεκτὸν ἴστάμενος, σπανίως μεταχειρίζεται αὐτήν, διτὶ μάλιστα
ἄνται τινὲς ἀντικαθιστῶσι πανταχοῦ καρ' αὐτῇ τὴν ὡς διὰ τῆς ἐς,
μεν εὑρει πρόωρον τὴν ἐμφάνισιν αὔτης παρ' Ὅμηρῳ καὶ οὐδὲ
πήγετο ἡ νὰ ἀμφιβάλῃ πέρι τῆς ἀρχαιότητος τοῦ στίχου ἡ νὰ
πήγῃ τὴν γραφὴν χειρογράφων τινῶν φερόντων εἰς ἀντὶ ὡς ¹), τοῦ
κατὰ παραπλάνησιν ἐκ τοῦ ἐγ ἀρχῇ ὡς αἰεὶ εἰσελθόντος κατὰ
γραφὴν εἰς τὸ κείμενον ἡ μετὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ὡς προθέ-
ται ὑποκατασταθέντος εἰς τὴν θέσιν τῆς εἰς.

ΣΤΕΦ. ΤΡΑΧΙΔΗΣ

*

¹ Ὅρ. Ὀδύσσ. Ameis, Allen.

ΔΙΟΡΘΩΤΙΚΑ ΕΙΣ ΙΣΛΙΟΝ¹⁾

Καταστραφείσης ἐν Σμύρνῃ κατὰ τὸν τριήμερον ἐμπρησμὸν τῆς πόλεως (³¹/₁₃ — ²/₁₅ Σεπτεμβρίου) ὑπὸ τῶν ἀγρίων καὶ αἰμοδόρων δρῶν τοῦ Κεράλ τῆς συνεχείας τῶν εἰς τὸν Ἰσαίον Ἐρμηνευτ. καὶ Διορθωτικὸν ἡμῖν, σὺν αὐτῇ δὲ καὶ τῷ Πίνακος Λέξεων τοῦ ῥήτορος τούτου, προϊόντων μακρᾶς καὶ ἐπιπόγου ἔργατίας, κατὰ δὲ τὰς ἐπακολουθησάτες φωθερᾶς ἡμέρας καὶ γύντας σφραγῆς, ἀτιμώσεων καὶ λεγλασίας τελέως ἀπογυμνωθέντες παντὸς οἶου δῆλοτε βιοτικοῦ ἐφοδίου, μόλις δὲ καὶ μετὰ πολυζήμερον δεινὴν ἀγωνίαν γυμνοὶ διεκαθέντες ἐνταῦθα, ἐπιχειροῦμεν νὰ συνεχίσωμεν ²⁾ σήμερον τὰ Διορθωτικὰ μόνον ἢ μᾶλλον δισὶ τούτων ἐκ τῆς προτέρας μακρᾶς ἔργασίας ἐγνημούμεθα, ὥπ' δψεις ἔχοντες μόνην τὴν ἔκδοσιν τοῦ ἀειμνήστου Thalheim (1903).

Γ' Εἰς τὸν π. τ. Πύρρου κλήρου.

§ 22: Ξενοκλῆς τοίνυν Βήσαζε μὲν ἵων... ἵκεν ἔχων ἐνθέρδι
Διόφαντον... καὶ Διορόθεον... καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Φιλοχάρῳ
καὶ ἄλλους πολλοὺς μάρτυρας, πιρακεκληκός ἐνθένδε σταδίους
εὐθὺς τριακοσίους ἔκεῖσε.

Οὕτω κατὰ τοὺς κώδικας, τοῦ Δοδράίου δὲ ἀντὶ τοῦ: εὐθὺς
εἰκάσαντος: ἐγγύς, πάντες οἱ νεώτεροι ἐκδόται τὴν διόρθωσιν ταῦ-
την ἀποδεξάμενοι κατεχώρισαν ἐν τῷ ἔδαφει.

Καθ' ἡμᾶς δὲ ἀντὶ τοῦ: εὐθὺς ἀναγγῶμεν: εὐθὺς τὰ πάντα
καλῶς ἔξουσι, τοῦ ῥήτορος βουληθέντος διὰ τούτου ἐμφρυτικώ-
τον νὰ δηλώσῃς ἃ μεταξὺ ἀστεος καὶ Βήσης ἀπόστασις, καὶ καὶ
εὐθεῖαν ἔτι δόδον λογιζομένη, τὴν σύντομωτάτην ἄρα πασῶν, ἢ
σταδίων τριακοσίων.

(¹ ²) "Ορ. Ἀθηνᾶς τόμ. ΛΔ' σελ. 1 καὶ σ. 248-251.

§ 23: τοιαῦτα μὲν τὰ τούτων, οἷς οἰδ' ἀν περὶ διουσῶν πι-
πέσειν ἄλλος οὐδείς.

Καὶ ἡ μετὰ ἐπίσης εἰς διόρθωσιν τοῦ Δοῦραίου ὁφεῖλεται ἀντὶ
μὲν τῶν Χ' / φων: μὲν τὰ, διπερ ὅμως οὔτε ἀδιανόητον εἶνε, οὔτε
ἴηταλμένον φάνεται. Τούγχαντιον, τὸ: ἄλλος οὐδείς ήμιν τούλαχι-
στον προσπίπτει πλημμελές, τὸ μὲν διότι ἀπορον εἶνε πρὸς τίνα ἡ
ώντας τὸ ἄλλος ἔχεται, τὸ δὲ διότι φανερῶς ή ἔννοια τοῦ ῥή-
μος εἶνε, διτι οἱ περὶ ὧν δ λόγος δύο μάρτυρες τοιοῦτοι τινές
ἦσαν, ὥστε οὐδέ τὸν εἰς ἀνθρώπων περὶ διουσῶν πιστεύσειν τὸ πα-
ρόπαν αὐτοῖς.

Διὰ ταῦτα ἀντὶ τοῦ: ἄλλος οὐδείς διορθοῦντες ἀναγινώσκομεν:
μᾶς οὐδείς. Προσπαρατηροῦμεν δ' διτι καὶ δ Scheibe ἐπίσης ἀπο-
ἴκιμάζων τὸ: ἄλλος (ἡ κατὰ τὴν τοῦ "Αλδου ἔκδο: ἄλλον) ηγα-
κει: ἄλλως, διπερ πάντως ἀγεντότερον.

§ 24: "Ισως γὰρ ἦν τὴν Δία πάρεργον καὶ φαῦλον... ὥστε οὐ-
δὲν θαυμαστὸν δλιγωρηθῆναι ἦν τὸ πρᾶγμα. καὶ πῶς; ὥστε περὶ¹
μιοῦ τούτου δ ἀγῶν ἦν δ τῶν ψευδομαρτυρίων, διν Ξεκλῆς ἔφευ-
μ, ή ἐξ ἑταίρας ή ἐξ ἐγγυητῆς τὴν ἐαυτοῦ γυναῖκα εἶναι.

'Αντὶ τοῦ δευτέρου ὥστε, ἐσφαλμένου ὑπὸ πάντων ὑποληγρυθέντος,
ἢλλος ἄλλο τῶν κριτικῶν ηγακε (: ὅτε, φε γε, δπότε), ἐπὶ τέλους
φάνεται κατισχύσασα ἡ τοῦ Meutzner διόρθωσις: οἷς γε, ἀπαν-
τῶν νῦν ἐν ταῖς γεωτέραις ἀκδόσεσι.

Νομίζομεν διμως διτι τὸ πρᾶγμα πολλῷ ἀπλούστερον καὶ ἀγω-
νώτερον διορθοῦται ἀν προσθέντες εἰς τὸ τέλος τοῦ ὑποκειμένου
μὴν χωρίου τὸ σημεῖον τῆς ἐρωτήσεως, ἀναγνῶμεν: καὶ πῶς; ὥστε
περὶ αὐτοῦ τούτου δ ἀγῶν ἦν . . . ή ἐξ ἐγγυητῆς τὴν ἐαυτοῦ
γυναῖκα εἶναι; Πρδλ. A' §§ 35. 37. B' § 20. ΣΤ' §§ 58. 61. I'
20 κλ.

Προσθῶμεν δ' διτι εὐθὺς τούτοις ἐπεται καὶ ἄλλη ἐρώτησις,
ἢ δ 'Ισαχίος φιλεῖ σφόδρα τὰς ἀλλεπαλλήλους ἐρωτήσεις.

'Ἐπίσης δὲ προσθῶμεν διτι τὸ ἀρνητ. μόρ. οὐ καὶ ἐξ ἄλλων
μοίων ἀρχῆθεν ἐξερρύθη οἰον B §§ 15. 21. Z' §§ 26. 28.

§ 33: Ἐρά γε οὐχὶ δῆλον, ὃ ἂ., δι τοῦ μάλαι οὗτοι μαρτυροῦσι γενέσθαι, πολλῷ πλέον τῆς λήξεως τοῦ κλήρου σύγκειται αὐτοῖς;

Ο Thalheim τῷ Pē̄̄siklῷ πειθόμενος, ἀντὶ τοῦ τῶν X'/φων πολλῷ πλέον, ἐγ τῇ ἔχυτοῦ ἐκδότει ἐξέδωκεν: πολλῷ ὑστεροῦ. Φαίνεται δὲ τοῦ ἐπείσθη διὰ τὴν ἀντίθεσιν πρὸς τό: πάλαι. Ἄλλ' ὅμως ή καὶ παλαιογραφικῶς ἔτι δυσεξήγητος διόρθωσις αὕτη, ἀποδοκιμάζεται σφόδρᾳ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἰσκίου, φωνοῦντος πρὸς τοὺς δικαστὰς περὶ τῶν ἀντιδίκων, δι τοῦ δῆθεν πολλῷ ὑστερον τῆς τελευτῆς τοῦ Ἐνδίου, ἀλλά, τούναντίον (§ 57): τοιτῇ ἡμέρᾳ εὐθέως οὗτοι ἔλαχον τοῦ κλήρου τὴν λήξιν.

Ἐπειδὴ ὅμως τὸ χωρίον φαίνεται πάντως ἐφθαρμένον, δὲ γοῦς αὐτοῦ φανερῶς είνε δι τοῦ οἱ ἀντίδικοι χάριν τῆς διεκδικήσεως τῆς κληρονομίας παρεσκεύασαν φευδομάρτυρας, προτιμῶμεν ή μᾶλλον ὡς πιθανωτάτην ἀποδεχόμεθα τὴν τοῦ Wysse εἰκασίαν: πολλῷ πλέον τῆς λήξεως τοῦ κλήρου <ἔνεκα> σύγκειται αὐτοῖς;

Προσπαρτηροῦμεν δὲ καὶ ἡμεῖς δι τοῦ δύο ἀκριβῶς στίχους ἀνωτέρω, δέρητωρ ἐρωτᾷ: Τίνος ἔνεκα;

§§ 41 - 42: Ἡ οὐκ ἥδεις ἐν τῇ ἐπιδικασίᾳ τοῦ κλήρου νόθην καθισταμένην τὴν ἀδελφιδῆν τὴν σαυτοῦ; Ὁπότε γάρ τις ἐπεδικάζετο τοῦ κλήρου, νόθην τὴν θυγατέρα τοῦ καταλιπόντος τὸν κλῆρον καθίστη. Ἔπι δὲ πρότερον δὲ Πύρρος δ ποιησάμενος τὸν ἀδελφὸν τὸν ἔμὸν νὸν αὐτῷ οὔτε γάρ διαθέσθαι οὔτε δοῦναι... ἔξεστι... ἀνεντῶν θυγατέρων κτέ.

Παράδοξον ἡμῖν φαίνεται δι τοῦ καίτοι ἥδη δ Naber περιέκλεισεν ἐν ἀγκύλαις τά: Ὁπότε γάρ τις—καθίστη ὡς σχόλιον, οἱ γεώτεροι ἐκδόται ἐτήρησαν ταῦτα ὡς δῆθεν ἀνέγκλητα δντα.

Ἡδη δὲ πρότερον δ Reiske περιέγραψε τὴν ἀόρ. ἀντων. τις. Ἄλλ' ὅμως οὐδὲ οὕτω σφίζεται τὸ ἀνόητον σχόλιον διότι ή ἐπιδικασία τοῦ κλήρου, πλὴν δε πηγρον γόνω γεγονότες γνήσιοι πατέες (§ 59) η οἱ τούτους ἐξομοιούμενοι ἐργα καὶ ἐν ζωῇ εἰσποίηται οἱοί, ἣν πάντοτε ἀναγκαῖα, ἣν δὲ ἐπίσης ἀναγκαῖα καὶ δε πηγρον

γηγέται θυγατέρες ἐπίκληροι. Κατ' ἀκολουθίαν εἶνε φευδὲς καὶ ἀνά-
ῖον τοῦ Ἰσαίου τὸ οὐτωσὶ ἀπολύτως ὑπὸ τοῦ σχολιαστοῦ διδασκό-
μενον, διὰ δῆθεν διὰ τῆς ἐπιδικασίας τοῦ κλήρου καθίστατο νόθη ἡ
θυγάτηρ τοῦ καταλιπόντος τὸν κλήρον. Διδάσκει δ' ὁ γραμματικὸς
τοῦτο, διότι παρεγόνεσε τὸν ῥήτορα. 'Ο Ἰσαίος τῷ δητὶ ἔρωτῶν ἐν
τῷ πρώτῳ τῶν παρατιθεμένων χωρίων λέγει: ἦ οὐκ ἥδεις ἐν τῇ
ἐπιδικασίᾳ τοῦ κλήρου νόθην καθισταμένην τὴν ἀδελφιδῆν τὴν σεαυ-
τοῦ, διότι εἰπερ ἦν αὕτη δυτικαὶ γνησίᾳ καὶ δὴ ἄρα ἐπίδικος, ἢ διὰ
διαθήκης ποίησις τοῦ Ἐνδίου ἄκυρος ἀν ἦν κατὰ τὸν νόμον ἀνευ
τῆς γνησίας θυγατρὸς (§§ 67 - 69), διὰ δὲ τοῦτο ἡ ἐπιδικασία τοῦ
κλήρου ἐδύνατο ἦ μᾶλλον ἔδει ν' ἀποτραπῇ διὰ διαμαρτυρίας κλ.
Κατ' ἀκολουθίαν, ἐπειδὴ κατὰ τὴν ἐπιδικασίαν οὐδεμία ἀμφισβήτη-
σις οὐδὲ διαμαρτυρία ἐγένετο ὑπὲρ τῆς θυγατρὸς (§ 44 ἐπ.), τούτῳ
τῷ λόγῳ διῆτωρ λέγει, διὰ αὕτη διὰ τῆς ἐπιδικασίας κατέστη ἦ
μᾶλλον ἀπεδείχθη νόθη.

'Αλλ' εἴτε τηρουμένου εἴτ' ἐκβαλλομένου τοῦ σχολίου τούτου,
ἢ ἀμέσως ἐπομένη πρότασις: εἴτι δὲ πρότερον—νὸν αὐτῷ φωρᾶται
περιφανῶς κεκολοδωμένη, ἐκπεσουσῶν οὐχὶ μιᾶς ἀλλὰ πλειόνων λέ-
γεν. Τίνες αὗται;

Καθ' ἡμᾶς τὸ χάσμα προσηκόντως πληροῦται διὰ τῶν κατωτέρω
ἐν τῇ § 75 περὶ τοῦ Πύρρου διαλαμβανομένων: ἐκ δὲ τοῦ τοῦτον μὲν
ποίησασθαι τὴν δὲ μὴ εἰσαγαγεῖν, τὴν μὲν νόθην... καὶ ἄκληρον
κατέστησε, ιδον δὲ κληρονόμουν κατέλιπε τὸν ἑαυτοῦ.

Κατὰ ταῦτ' ἀρα ὡδὲ συμπληρωτέον τὰ ἐκπεσόντα: εἴτι δὲ πρό-
τερον ὁ Πύρρος ὁ ποιησάμενος τὸν ἀδελφὸν τὸν ἐμὸν νὸν αὐτῷ
(νόθην αὐτὴν κατέστησεν).

§ 45: Ἐπειδὴ δὲ τῷ Ξενοκλεῖ ἡγγύα δ "Ἐνδιος τὴν ἀδελφιδῆν
οὐν, ἐπέιχεργας (ἄν), ὁ Νικόδημε, τὴν ἐκ τῆς ἐγγυητῆς τῷ Πύρρῳ
τιγεγημένην ὡς ἐξ ἑταίρας ἐκείνῳ οὖσαν ἐγγυᾶσθαι;

Τὸν ἄν, ἐκ τῶν Χ' / φων ἐλλείποντα, πρῶτος δ "Αλδος προσέθετο,
οὗτο δὲ καὶ ὁ Thalheim καὶ ἄλλοι τῶν ἐκδοτῶν τὸ χωρίον ἐξέ-
δοσαν.

'Αλλ' δῆμως μᾶλλον προσῆκον εἶνε ν' ἀναγνῶμεν: (πᾶς) ἐπέ-

τρεψας, ως Νικόδημε κτέ. ώς ἀκριβῶς καὶ μικρὸν ἀνωτέρω ἀναγινώσκεται § 40: φέρε γάρ, ως Νικόδημε, εἰς ἡσθα... καὶ εἰς ἥδεις .. πᾶς ἐπέτρεψας τῷ ημετέρῳ ἀδελφῷ ἐπιδιάσασθαι τοῦ κλήρου κτέ.

"Ολας διάφορον είνε τὸ ἐν § 48 ἀναγινωσκόμενον: ἐπειτα εἰς ἥ
ξ ἐγγυητῆς η τούτου ἀδελφιδῆ... ἐπέτρεψεν ἀν Νικόδημος ώς ἔξ
ἔταρας οὖσαν αὐτὴν ἐγρυπνᾶσθαι;

Νομίζομεν δ' οὗτοι καὶ ἐν § 70 ἐπίσηγς προσθετέον τό: πῶς ἐκπεσόν: διε τὸ ἡγγύα καὶ ἔξεδίδου δ 'Ενδιος τὴν γυναικα, *(πᾶς)* ἐπειρέπετε ὑμεῖς οἱ θεῖοι... ώς ἔξ ἔταρας οὖσαν ἐκείνῳ ἐγγυᾶσθαι κτέ.; 'Ησαν δὲ παρόντες οὗτοι κατὰ τὴν ἐγγύην, ώς εὐθὺς ἔτης λέγεται.

§ 47: Οὔτε γάρ ἐπιτίμου... οὔτε παράστασις οὐδεμία τίθεται τῶν εἰσαγγελιῶν.

Οὕτως: οὐδεμία κατά τε τοὺς κώδ. καὶ τὰς ἐκδόσεις ἀπάσας. Πάντως δημος διορθωτέον: οὐδεμιᾶ.

Τὰ περὶ τῆς διορθώσεως ταύτης καὶ νομικῆς ἐρμηνείας τοῦ χωρίου τούτου κατὰ λαθίος παρεμβληθέντα ἐν τοῖς Ἐρμηνευτ. καὶ Διορθωτικοῖς τοῦ π. τ. Κλεωνύμ. κλήρ. δρ. ἐν Ἀθηνᾷ τόμ. ΛΔ' σελ. 37 ἐπ.

§ 50: Ἀκριβῶς γάρ ἥδει διότι τοῖς γε ἐκ τῆς γνησίας θυγατρὸς παισὶ γεγονόσιν ἀπάντων τῶν παππών κληρονομία προσήκει.

Καθ' οὗτον γινώσκομεν μόνος ὁ ἡμέτερος Καταβαίνης (παρὰ Thalheim ἐν ταῖς Ὑποσημ.) ἀντὶ τοῦ: κληρονομία ἔχασε: κληρονομεῖν, παραπέμπων εἰς τὸν π. τ. Κίρ. κλήρ. § 45 (: προσήκει ἡμῖν... κληρονομεῖν) καὶ τὸν π. τ. Ἀριστάρχ. κλήρ. § 10 (: προσήκειν αὐτῷ... κληρονομῆσαι).

'Ορθὰ καὶ καλὰ ταῦτα βεβαίως· ἀλλ' ἡμεῖς νομίζομεν οὗτοι η γνήσια γραφὴ ἀνωδύνως δλῶς ἀποκαθίσταται ἀπλῶς ἀν προσθῶμεν τὸ μεταξὺ τῶν παραπλησίων γραμμάτων Ν καὶ Κ ἄλλοτε κείμενον, εἰτα δ' ἐκπεσὸν ἄρθρον: *(η)* κληρονομία προσήκει. Πρβλ. § 12: τὴν κληρονομίαν μὴ προσήκειν τῇ μὴ δρθῶς γεγενημένῃ γυναικί. Χρή-

ται δὲ καὶ ἀλλαχοῦ ὁ δρήτωρ τῇ λ. κληρονομίᾳ οἷον Β' § 47. Γ' § 1 κλ.

§ 56: 'Ως γάρ οὐχ δμολογῶν πῶς ἐπεσκήπιετο τοῖς μεμαρτυρήσοντιν ἐπὶ τῇ διαθήκῃ τοῦ Πύρρου παραγενέσθαι κτέ.

§ 57: 'Αλλὰ μὴν κάκεινό γε δῆλον ὡς οὐχ δμολογοῦσι τὴν τοῦ Ἐνδίου ποίησιν ὑπὸ τοῦ Πύρρου γενέσθαι. οὐ γάρ ἂν ὑπερβάντες τὸν τελευταῖον τοῦ οἴκου γεγενημένον κληρονόμον ὑπὲρ τῆς γυναικὸς τοῦ Πύρρου κλήρου λαχεῖν τὴν λῆξιν ἡξίωσαν οὗτοι. κτέ.

§§ 66 - 67: πρῶτον μὲν ἔκεινα αὐτοὺς ἐρέσθαι χρή, εἰ δμολογοῦντες τὴν τοῦ Ἐνδίου ποίησιν ὑπὸ τοῦ Πύρρου γενέσθαι ἐπεσκημμένοι εἰσὶ τοῖς μεμαρτυρηκόσι ταῦτα, εἰτα *⟨εἰ⟩* παρελθόντες τὸν τελευταῖον τοῦ οἴκου γεγενημένον κληρονόμον τοῦ Πύρρου κλήρου τὴν λῆξιν λαχεῖν ἡξίωσαν παρὰ τὸν νόμον.

'Ἐπίτηδες παρετάξαμεν ταῦτα, διότι δι' ἀλλήλων ἐρμηνεύονται καὶ διορθοῦνται.

Τὸ τῶν κωδ. ἐν τῷ πρώτῳ τῶν χωρίων τούτων: πῶς πάντες οἱ ἑκόται καὶ κριτικοί, ἀπὸ τοῦ Reiske καὶ ἑξῆς, οἱ μὲν περιγράφουσιν, οἱ δὲ ἄλλοι ἄλλως συμπληροῦσιν. Ήμῖν ἀρέσκει τὸ τῆς τοῦ Ἀλδου ἐκδόσεως: πως, διότι πράγματι, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν περὶ τοῦ Σενοκλέους καθόλου λεγομένων, οὕτος διὰ τῶν νομικῶν πράξεων ἡ παραλείψεων αὐτοῦ, δτὲ μὲν ἐφαίνετο ἀναγνωρίζων, δτὲ δ' ἀρνύμενος τὴν τοῦ Ἐνδίου ποίησιν.

'Ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ χωρίῳ, ἀντὶ τοῦ: κάκεινό γε δῆλον δ Schömann ἀνέγνω: κάκεινό γε δῆλοι, ή δὲ διόρθωσις αὗτη φανεῖται ἐπικρατήσασα.

'Άλλ' δμως μᾶλλον ἵσως ἀναγνωστέον: κάκεινοι γε δῆλοι, οἱ λοιποὶ δῆλοι δτι, πλὴν τοῦ Σενοκλέους, ἀντίδικοι. Διότι τῶν τοῦ πρώτου χωρίου: ὡς γάρ οὐχ δμολογῶν πως κτέ. ἀφορῶντων εἰδικῆς εἰς τὸν Σενοκλέα, εἰνε πολὺ πιθανὸν δτι τὰ τοῦ δευτέρου τούτου λέγει κατὰ πληθυντ. ἀριθμὸν δρήτωρ περὶ τῶν περὶ τὴν Φληγὸν ἄλλων ἀντιδίκων, ὡς μὴ δμολογούντων ἐπίσης τὴν τοῦ Ἐνδίου διὰ

διαθήκης ποίησιν, καθάπερ δῆλα δὴ καὶ ὁ Ξενοκλῆς, δὲ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἐπεσκήπιετο τοῖς μεμαρτυρηκόσιν ἐπὶ τῇ διαθήκῃ τοῦ Πύρρου παραγενέσθαι.

Ἄλλος εἴνε νομίζομεν παντὶ φανερὸν ὅτι τὸ τρίτον καὶ τὸ τέταρτον τῶν παρατιθεμένων χωρίων (§§ 66-67) οὐδὲν ἄλλο εἰσὶν ἢ ἐπανάληψις τῶν δύο προηγουμένων (§§ 56 καὶ 57) ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει, ἵνα μὴ δρήτωρ ἀδίκως φαίνηται μωρολογῶν, εἴνε μεγάλη ἀνάγκη προστιθέντες τὸ ἀρνητ. μόριον ἐκπεσὸν ν' ἀναγγῶμεν ἐν τῇ § 66: εἰ <μὴ> δμολογοῦντες τὴν τοῦ Ἐνδίου ποίησιν κλ.

Σημειωτέον δὲ ὅτι τὸ ἀρνητ. μόρ. μὴ καὶ ἄλλοθεν ἔξερρύη οἷον ἐν Σ' § 47 προστεθὲν ὑπὸ τοῦ Sauppe, ἐπίσης ἐν IA' § 49 ἀποκατασταθὲν ὑπὸ τοῦ Βεκκήρου.

• § 61: "Iγα οὖν μὴ παρὰ τοῦ ἐντυχόντος τῶν κλήρων αἱ λῆξεις τοῖς ἀμφισβητεῖν βουλομένοις γίγνωνται καὶ μὴ ὡς ἐρήμων τῶν κλήρων ἐπιδικάζεσθαι τινες τολμῶν, τούτου ἔνεκα τὰς ἐπιδικασίας οἱ εἰσποίητοι πάντες ποιοῦνται.

Τὸ χωρίον τοῦτο, οὕτως ἔχον κατὰ τοὺς κώδικας, ἐκρίθη πολλαχῶς ἐσφαλμένον. Οὕτως δὲ Platner περιέκλεισεν ἐν ἀγκύλαις τὰς λλ: τοῖς ἀμφισβητεῖν βουλομένοις¹⁾, δὲ Schömann ἀντὶ τῶν ἐν ἀρχῇ: μὴ παρὰ ἥκασε: καὶ παρὰ, ἀντὶ δὲ τῶν: παρὰ τοῦ ἐντυχόντος, δὲ μὲν Sauppe ἥκασε: πρὸς τοὺς ἐντυχόντας δὲ Scheibe παρὰ τοῦ ἐπιτυχόντος. Οἱ Meier πάλιν ἀντὶ τοῦ γίγνωνται προύτεινε: κωλύώνται καὶ εἰ τις ἄλλος ἄλλο. Καθ' ἡμᾶς ἢ νομικὴ ἐνοικα τοῦ χωρίου εἶνε ἢ ἔξῆς:

"Οἱ Ἰσαίος οὐχ ἀπλοῦς λογογράφος, ἀλλ ὅντως βαθὺς ἐπιστήμων τῶν νόμων, πολλάκις μὲν ἐν τοῖς ὑπ' αὐτοῦ γεγραμμένοις λό-

¹⁾ Νῦν ὅτε ταῦτα γράφομεν, λαβόντες παρὰ τοῦ καλοῦ κάγαθοῦ φίλου Γουλιέλμου Μπάρτ διδάκτ. Φ. τὴν ἄρτι (1922) δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Pierre Roussel ἐκδοσιν τοῦ Ἰσαίου μετὰ γαλ. μεταφράσεως, παρατηροῦμεν ὅτι καὶ οὗτος περιγράφει τὰς λλ: τοῖς ἀμφισβητεῖν βουλομένοις, παραδείπει δὲ αὐτάς, ὡς εἰκός, καὶ ἐν τῇ μεταφράσει, ἀλλ' οὕτω κεκολοθωμένον τὸ γωρίον ἀποβαίνει τελέως ἀδιανόητον.

γοις ἔρμηνει τοὺς νόμους, ἔστιν δτε δὲ καὶ φέγει τοὺς ὑπάρχοντας, ὡς λ. χ. ἐν τῷ π. τ. Νικοστράτ. κλήρ. §§ 11 ἐπ. δταν μετὰ πλείστης πικρίας λέγει : ἐπειδὴ δὲ ἀπασι καὶ τῶν ἀλλοτρίων ἀπάντων, καθ' ὃ τι ἀν τις βούληται, ἀμφισβητεῖν ἔξεστι, ὑμᾶς χρὴ κτέ. Λοιπὸν καὶ ἐνταῦθα ὁ δῆτωρ ἐρμηνεύει πρὸς τοὺς δικαστὰς δι' διλγαν διὰ τίνα λόγον ὁ νομοθέτης ἐπιθάλλει κατὰ κκνόνα τὴν ἐπιδικασίαν τοῦ κλήρου, τὴν δικαστικὴν δῆλον δτι διεκδίκησιν, ἐπὶ τῶν λήξεων τῶν κλήρων, δτε. ὡς γνωστὸν τοῖς περὶ τὴν ἀττ. δικονομίαν ἀσχολουμένοις, δ κῆρυξ ἐπὶ δικαστηρίου ἐκήρυττε τὸ περίφημον ἐκεῖνο (παρὰ Δημοσθ. π. Μακάρτ.) κήρυγμα : τις ἀμφισβητεῖν ἢ παρακαταβάλλειν βούλεται κτέ. Ἰνα δῆλα δὴ μὴ παρὰ τοῦ ἐντυχόντος τῶν κλήρων αἱ λήξεις γίγνωνται καὶ μὴ ὡς ἐρήμων τῶν κλήρων ἐπιδικάζεσθαι τινες τολμῶσι. Διδάσκει δ' δτι διὰ τοὺς αὐτοὺς πάντοτε λόγους καὶ ἐπὶ εἰσποιήσεως οἱ εἰσποίητοι πάντες δφείλουσι δι' ἐπιδικασίας νὰ κτῶνται τὸν κλήρον ἵνα οἱ βουλόμενοι ἀμφισβητεῖν ἀμφισβητῶσιν ἢ παρακαταβάλλωσιν.

Κατὰ ταῦτα προστιθέντες τὴν καθ' ὑμᾶς μίαν καὶ μόνην ἐκπεσσαν λέξιν, ἀναγινώσκομεν τὸ χωρίον ὥδε : Ἰνα οὖν μὴ παρὰ τοῦ ἐντυχόντος τῶν κλήρων αἱ λήξεις (ἀλλὰ) τοῖς ἀμφισβητεῖν βουλομένοις γίγνωνται κτέ. Πρᾶλ. Φιλοκτήτ. κλήρ. § 3 : ἐξδν ἀμφισβητησού 'Αθηναίων τῷ βουλομένῳ κτλ.

§ 72: μὴ γενομένων δὲ παιδῶν γνησίων ἐκείνων, ἐγγυτέρω ἥμαν οὐδὲ εἰς.

'Αδυνατοῦμεν κατ' ἀλήθειαν νὰ νοήσωμεν διὰ τίνα λόγον δ δὲ ἢ περιγράφεται (Buermt. Thalh.) ἢ εἰς γε (Dobr. Roussel) ἢ ἡ (Sauprre) μεταγράφεται.

'Ο δῆτωρ εἰπεν ἥδη ἀρχόμενος τοῦ λόγου (§ 1) δτι δ Πύρρος, ἀπαὶς ἀν γνησίων παιδῶν, ἐποιήσατο τὸν 'Ενδίον υἱὸν ἐσυτῷ. Νῦν δὲ βουλόμενος ν' ἀποδεῖξῃ δτι οὐδεὶς ἄλλος πλὴν τοῦ 'Ενδίου καὶ τοῦ λέγοντος ἀδελφοῦ αὐτοῦ ἦν ἐγγυτέρω γένους. ἐπάγει : μὴ γενομένων δὲ παιδῶν γνησίων ἐκείνων, τουτέστιν ἀφ' οὗ δ' ἐκείνος ἐιελεύτησεν ἀπαῖς, ἐγγυτέρω ἥμաν οὐδὲ εἰς. Τοιαῦτα δὲ λέγων τὴν Φλῆν, ὡς εἰκός, οὐδαμῶς λογίζεται, διότι αὕτη κατ' αὐτὸν ἦν οὐχὶ

γνησία θυγάτηρ, ἀλλὰ νόθη, δὲ νόμος τοῖς γνησίοις μόνοις ἀναγνωρίζει τὴν ἀγχιστείαν.

Κατὰ ταῦτα, νομίζομεν, η̄ ἐπιτατική ἔννοια τοῦ δὲ οὗτε εἰνεούτε φαίνεται οὖσα τὸ παράπαν δυσπαράδεκτος η̄ ἀμφιβολος.

Τῷ περὶ οὖν ἡμίν δὲ λόγῳ χωρίῳ δημοιον εἰνε τὸ π. τ. Δικαιογ. κλήρ. § 16: ἀμφοῖν δὲ τοῖν διαθήκαιν ἀκύροιν γιγνομέναιν... οὐδενὶ προσῆκεν τοῦ κλήρου κτλ.

Α' Εἰς τὸν π. τ. Νικοστράτου κλήρου.

§ 1: Περὶ μὲν οὖν τῶν ἐν τῇ ὑπερορίᾳ πραχθέντων ὡς οὔτε μάρτυρας ἔξευρεν οἶόν τε, οὔτε τοὺς ἀντιδίκους, εάν τι ψεύδωνται ἔλεγχειν ὁρδίον, διὰ τὸ μηδέτερον τούτων ἐκεῖσε ἀφῆθαι.

Τὸ ὡς οἱ μὲν τῶν κριτικῶν η̄ ἔκδοτῶν ὅλως διελίζουσιν, ὥσπερ πρώτος δὲ Ἄλδος, μετὰ δὲ αὐτὸν δὲ Roussel, ἄλλος, δ Scheibe, ἀναγινώσκει: ὡς ἀνδρες, τέλος δὲ δὲ Thalheim, τῇ εἰκασίᾳ τοῦ Δούραοιου στοιχῶν, μεταβάλλει καταχωρίζων ἀμα ἐν τῷ κειμένῳ εἰς: ἵσως παραπέμπει δὲ πρὸς κύρωσιν εἰς τὰς §§ 30 τοῦ λόγου τούτου καὶ 9 τοῦ π. τ. Κλεωνύμ. κλήρ. ἔνθα τὸ: ἵσως ἀπλῶς ἀπαντᾷ.

Ημεῖς οὐδαμῶς ἀρεσκόμεθα τῇ διορθώσει ταῦτη, διότι δὲ λέγων συμφέρον ἔχει νὰ ἴσχυρίσηται οὐχὶ ἀμφιβολίαν, ἀλλὰ τούναντίον, ἀδυναμίαν νὰ ἔξευρῃ μάρτυρας περὶ τῶν ἐν τῇ ὑπερορίᾳ ὅπὸ τῶν ἀγιτιδίκων πραχθέντων, ἀφ' οὖν οὐδέτερος τῶν ὑπὲρ ὧν συνηγορεῖ ἐκεῖσε ἀφίκετο.

Νομίζομεν δὲ διτι, τηρουμένου τοῦ: ὡς δυνάμεθα συμπληρούτες τὰ ἐκπεσόντα ν' ἀναγνῶμεν ὥδε: ὡς (καὶ ὑμεῖς ἴστε). Πρᾶλ. § 16: ἀ καὶ ὑμεῖς ἴστε. § 21: σαφῶς μὲν οὖν ἴστε, ὡς ἂ. Ἐπὶ δὲ § 27: ὡς πάντες ἴσασι κλ.

§ 7: Οὐκ ἐκ τούτων δὲ μόνον γνοίητ' ἂν δι τοῖς ἄλλοι τινὲς εἰσιν οἱ ταῦτα ἐπὶ τουτονοὶ ἐπάγοντες, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν κατ' ἀρχὰς γεγενημένων.

Οὕτω: ἄλλοι τινὲς κατὰ τοὺς κώδικας. Ἀλλ' ἐπειδὴ ταῦτα εὐ-

λόγως ἐσφαλμένα ἔδοξαν, δ' Boekmeijer ἀντ' αὐτῶν ἤκασεν: ἀλλοι τινες ἤκασε δὲ καὶ δ' Hitzig: ἀδικοῦντες. Τὴν τοῦ Boekmeijer διόρθωσιν ἀποδεξάμενος δ' Thalheim κατεχώρισεν ἐν τῷ ἑδάφει, παραλιπὼν μόνον τό: τινές. Παραπέμπει δὲ πρὸς δικαιολογίαν τοῦτο μὲν εἰς τὴν § 11 ἐνθ' ἀναγινώσκεται κατ' οὐδέτερον γένος: καὶ τῶν ἀλλοτρίων ἀπάντων... ἀμφισβητεῖν ἔξεστιν, τοῦτο δὲ εἰς τὸν π. τ. Ἀπολλοδ. κλήρ. § 35 ἐνθα κεῖται: οὐδὲ ἀλλότριον ἀλλ' ὅτι ἀδελφιδοῦν, ών οὐδέτερον μαρτυρεῖ ὑπὲρ τῆς διορθώσεως ταύτης.

Τὴν διόρθωσιν δὲ τοῦ Boekmeijer καὶ δ' Roussel ἐπίσης κατεχώρισεν ἐν τῷ κειμένῳ.

Ἡμεῖς νομίζομεν διτὶ παλαιογραφικῶς μὲν πολλῷ ἀπλούστερον, πάντως δὲ συμφώνως πρὸς τὰ συμφραζόμενα, ἀντὶ τοῦ: ΑΛΛΟΙ πνὲς δυνάμεθα ν' ἀναγνῶμεν: ΠΟΛΛΟΙ τινες.

Ὑπὲρ τῆς διορθώσεως δὲ ταύτης συνηγοροῦσιν, ὅν μὴ πλαγώμεθα, ἵσχυρῶς τὰ εὐθὺς παραχρῆμα ἀκολουθοῦντα: τίς γάρ οὐκ ἀπεκείρατο....ἢ τίς οὐ μέλαν ἴμάτιον ἐφόρησεν...ἢ πόσοι συγγενεῖς καὶ νεῖς κατὰ δόσιν *(οὐ)* προσεποιήσαντο τῶν *Nikostράτου* καὶ Ἐπῆς (§§ 8—10) ἐν οἷς δρήτωρ μνημονεύει πλέον κατ' ὄνομα τοὺς πρὸ τοῦ Χαριάδου (§ 10:) εὐθὺς κατὰ τὰ πρῶτα ἐπὶ τὰ *Nikostράτιν* ἄξαντας, οἱ βεβαίως ἡσαν οὐκ ὀλίγοι. Προβλ. δὲ καὶ κατωτέρω § 21: καὶ ἄλλοι πολλοὶ...ἡμερεσβήτησαν.

Τὸ ἀρνητ. μόριον: οὐ πρὸ τοῦ: προσεποιήσαντο ἡμεῖς προστίθεμεν νομίζοντες ἐκπεσόν. Καθὼ δ' ἀνωτέρω παρετηρήσαμεν καὶ ἐξ ἄλλων χωρίων ἐπίσης ἐξέπεσε.

§ 18: Πρὸς δὲ τούτοις, ὡς ᾧ, εἴ μὲν οἱ κατὰ τὰς διαθήκας ἀμφισβητοῦντες: ὅμοιογουμένως *N/τω* ἐπιτήδειοι ὅντες ἐτύγχανον... μᾶλλον εἰκὸς ἦν ἀληθεῖς εἰναι δόξειν τὰς διαθήκας· ἢδη γάρ τινες οὐκ εὖ διακείμενοι τοῖς συγγενέσιν διθνείους φίλους τῶν πάνυ σφόδρα προσηκόντεων περὶ πλείονος ἐποιήσαντο· νῦν δὲ οὕτε συσσίτους οὔτε φίλους οὐτ' ἐν τάξει τῇ αὐτῇ τούτων δ' ὑμῖν μάρτυρας ἀπάντων παρεσχήμεθα.

Οὕτω κατὰ τὰ *X'/φα*. Ἐπειδὴ δὲ τὰ ἀπὸ τοῦ: νῦν δὲ κέ. φανερῶς

νοσοῦσιν, δὲ μὲν Reiske διέγνω χάσμα μετὰ τὸ : αὐτῇ, συμπληρῶν δὲ τοῦτο ἥκασεν: οὐδεὶς οἶδε τούτους πώποτε τῷ Νικοστράτῳ γε. γονότας, δὲ δὲ Fuhr τὰ: οὗτε φίλους περιέκλεισεν ἐν ἀγκύλαις, τούτῳ δὲ καὶ δὲ Roussel ἥκολούθησεν ἐν τῇ ἑκδόσει αὐτοῦ. Ὁ Thalheim δὲ τέλος ἐν τῇ ἑαυτοῦ ἑκδόσει ἀπλῶς ἐσημειώσατο τὸ ὑπὸ τοῦ Reiske ὡς εἰρηται εἰκασθὲν χάσμα.

Ἡμεῖς ἐν πρώτοις παρατηροῦμεν δτι δὲ δήτωρ λέγων κατὰ πληθυντ. ἀριθμὸν: οἱ κατὰ τὰς διαθήκας ἀμφισβητοῦντες, νοεῖ αὐτοὺς τούτους περὶ ὧν καὶ ἐν § 3 ἥδη εἰπεν: Χαριάδης δὲ καὶ οἱ συνδικοῦντες αὐτῷ. Ἐξω δὲ δμως πάσης ἀμφιβολίας κείται, δτι δὲ ἀμφισηγητῶν τοῦ Νικοστράτου κλήρου καὶ παρακαταβαλῶν κατὰ δόσιν (§ 10) εἰνε εἰς μόνος, δὲ Χαριάδης, δ τὴν κληρονομίαν διεκδικῶν ὡς κατὰ διαθήκας κληρονόμος.

Τούτων οὕτως ἔχόντων παντὶ φανερὸν ἀποθαίνει, δτι τὰ τοῦ ὑποκειμένου ἡμῖν χωρίου: ἥδη γάρ τυρες οὐκ εἰ διακείμενοι τοῖς συγγενέσιν διθνείους φίλους τῶν πάντων σφόδρα προσηκόντων περὶ πλείων ἐποιήσαντο, δὲν δύνανται ν' ἀφορῶσιν ἢ εἰς μόνον τὸν κατὰ δόσιν κληρονόμον, τὸν Χαριάδην δῆλον δτι, καὶ κατ' ἀκολουθίαν τάμεσως ἀκολουθοῦντα: νῦν δὲ οὔτε συσσίτους κτέ. δὲν δύνανται ν' ἀφορῶσιν ἢ ἐπίσης εἰς τὸν αὐτὸν Χαριάδην, διότι οὕτως ισχυρίζετο δτι δὲ Νικόστρατος ἐν τῇ ὑπερορίᾳ κατέστησεν αὐτὸν διὰ διαθήκης κληρονόμον καὶ κύριον τῶν αὐτοῦ.

Ἐντεῦθεν ἔπειται δτι κακῶς ἐν τοῖς γῦν σφιζομένοις κώδιξι κείται κατὰ πληθ. ἀριθμόν: συσσίτους καὶ φίλους.

Διὰ ταῦτα συμπληροῦντες ἀμα καὶ διορθοῦντες τὰ περιφανῶς ἡμαρτημένα ταῦτα, ἀναγινώσκομεν ὅδε: νῦν δὲ *(οὗτοσί)* οὔτε σύσσιτος οὔτε φίλος οὔτ' ἐν τάξει τῇ αὐτῇ τούτων δὲ ἡμῖν παρεσχήμεδα μάρτυρας.

"Οτιδέδ διὰ τῆς ἀντωνυμ. οὗτοσί δεικνύμενος εἰνε δ Χαριάδης, πιστοῦσι μὲν τὰ εὐθὺς ἀμέσως ὁνομαστὶ περὶ αὐτοῦ ἀκολουθοῦντα (§§ 19 ἐπ.) δτι οὕτος τὸν αὐτὸν ποιησάμενον οὔτ' ἀποθανόντα ἀνείλετο οὔτ' ἔκαυσεν οὔτε ὠστολόγησεν κτέ., μάλιστα δὲ τὰ ἐν § 26 σαρέστατα ταῦτα καὶ διὰ τῶν αὐτῶν σχεδὸν λέξεων κυροῦντα τὴν ἡμετέραν διόρθωσιν: παρέσχοντο δὲ ὑπὸ μάρτυρας πρῶτον μέρ..

πρὸς δὲ τούτοις ὡς Χαριάδης οὗτοις οὐδαμῶς οὔτ' ἐνθάδε οὔτ' ἐπὶ πρατεύματι ἔχρητο Νικοστράτῳ.

Τῷ: οὗτοις χρῆται πλειστάκις ὁ ῥήτωρ (ὅρ. λ. χ. Β' § 35. Γ' § 25. Δ' §§ 1. 2. Ε' §§ 2. 7. 10. 16. 18.) Σ' §§ 4. 6. 9. 57. 60 μ.) παρελείφθη δὲ φαίνεται ὑπὸ τοῦ ἀντιγραφέως συγχυθὲν διὰ τὸ παραπλήσιον πρὸς τὰ γράμματα τῶν ἀμέσως ἐπομένων δύο λέξεων: ΟΙΤΟCI|ΟΥΤΕCΙ σουτος. Παρατηροῦμεν δ' ὅτι ἐν § 23 τοῦ π. τ. Πύρρ. κλήρ. ἡ αὐτὴ λέξις ἀντεγράφη κακῶς: οὗτος ἦν.

Ἡ δὲ κατὰ πληθυντ. ἀριθμ. ἐκφορά: οισσάίτους καὶ φίλους προϊθε φαίνεται μεταγενεστέρως, ἐξ ἐσφαλμένης ἀντιλήψεως τοῦ χωρίου, τοῦ ἀντιγραφέως ἢ διορθωτοῦ, μετὰ τὴν παράλειψιν τοῦ: οὗτοί, μεθαρμόσαντος ταῦτα πρὸς τὰ εἰς τοὺς συνδικοῦντας ἐν ἀρχῇ τῷ χωρίου ἀναφερόμενα: οἱ κατὰ τὰς διαθήκας ἀμφισβητοῦντες κτέ. Μητειούσθω δ' ἄλλως, ὅτι οἱ τῷ Χαριάδῃ συνδικοῦντες οὗτοι λέγουσιν ἔκατοὺς συγγενεῖς τοῦ Νικοστράτου (§§ 24-25), ἐνῷ μόνος ἡ Χαριάδης παρίσταται ὡς διθυεῖος καὶ φίλος.

§ 24: Μὰ δέ ἄλλ' οὐκ ἔστιν δὲ "Ἄγνων οὐδὲ" δὲ "Ἄγνόθεος τοῦ Νικοστράτου συγγενῆς, ὡς οἱ ἀντίδικοι φασιν, ἄλλ' ἔτεροι.

Τὸ ἔτεροι εὐλόγως ὑπελήφθη ἐσφαλμένον ὑπὸ τοῦ σοφωτάτου ἔκεινου Schömann, εἰκάσαντος ἀντ' αὐτοῦ: αὐτοί. Προύτεινε δὲ μὲν δ Hitzig: αὐτοὶ ἔγγυτέρω, δ' δὲ δημως μᾶλλον εἰς ἀντιλογίας πρέχει ἀφορμήν, διότι οἱ ἀντίδικοι ἡροοῦντο δλῶς ὅτι δὲ "Ἄγνων μὲν Ἀγνόθεος ἦσαν συγγενεῖς τοῦ οὐ κατ' αὐτοὺς δὲ κλήρος

Καθ' ἡμᾶς ἐπειδὴ τῷ: συγγενῆς ἀντιτίθεται οὐχὶ τό: ἔτερος, ἄλλα δὲ: ἄλλοτροις, εἰκάζομεν ὅτι δὲ ῥήτωρ ἔγραψεν: ἄλλ' ἄλλοτροι, ἀναγνωσθὲν κακῶς ὑπὸ τοῦ ἀντιγραφέως, ὑπολαβόντος ὅτι δὲ ἄλλα διεπανελαμβάνετο: ΑΛΛΑ|ΑΛΛΑ|ΟΤΡΙΟΙ—ΑΛΛΕΤΕΡΟΙ. Οὕτω ἐν τῷ τ. τ. Ἀπολλοδώρ. κλήρ. § 35 κείται: καὶ μὴν οὐδὲ ἄλλοτροιν δι' ὅντα ἀδελφιδοῦν. Προβλ. ἔτι π. τ. Πύρρ. κλήρ. § 14: οὐδὲ αἱ πριμεῖται γυναικεῖς . . . συνδειπνεῖν ἀξιοῦσι μετὰ τῶν ἄλλοτρῶν κλ.

Καὶ τοσαῦτα μὲν ἐπὶ τοῦ παρόντος, τὰ δὲ λοιπὰ ὅτε ἂν ποτε διέδει ἐπιτρέψῃ.

Προστίθεμεν μόνον μικράν τινα παρατήρησιν εἰς διέρθωσίν τινα τοῦ Schömann.

'Ἐν τῷ π. τ. Κίρων. κλήρῳ. § 27 κατὰ τὰ Χ'/φα κείται: 'Ἄλλοι οὖτω... κατεπέληκτο, ὡστ' οὐδὲ ἐπὶ τοῦ βήματος ἐμοῦ ποιουμένον λόγους καὶ κατηγοροῦντος... οὐκ ἐτόλμησεν γρῦξαι τὸ παράπαν οὐδὲν κτέ.'

'Αντὶ τοῦ: βήματος δὲ Schömann ἔκαστε: μνήματος, εὐλόγως δὲ ή διέρθωσις αὗτη δρθιστάτη κατ' ἔγγοιαν οὖσα παρελήφθη ἐν τῷ κειμένῳ υπὸ πάντων τῶν ἐκδοτῶν.

'Ημεῖς δμως, καίτοι ή λ. μνῆμα ἀπαντᾷ ἔτι καθ' ἐνικ. ἀριθμ. μὲν δις ἐν τῷ π. τ. Ἀστυφ. κλήρῳ. §§ 4. 19, κατὰ πληθυντικὸν δὲ τρις ἐν τῷ π. τ. Φιλοκτῆτη. κλήρῳ. §§ 51. 64 καὶ ἐν Ἀστυφ. κλήρῳ. § 36, τολμῶμεν νὰ νομίζωμεν δτι μικρόν τι βέλτιον δύναται νὰ ἐπανορθωθῇ τὸ ἐσφαλμένον: βήματος ἀν., ἀναγνῶμεν: σήματος, δ οὐ μόνον παλαιογραφικῶς ἐγγύτερον (Β—C η Σ) &λλὰ καὶ σύνηθες ἐν ταῖς περὶ ἐκφορᾶς ἐπιγραφαῖς.

'Ἐν Ἀθήναις τῇ 1/14 Νοεμβρίου, 1922.

Π. Σ. ΦΩΤΙΑΔΗΣ

Κ Ι Μ Ω Λ Ο Σ

ΙΣΤΟΡΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ

Ιηφ. Α'. Περὶ τῶν ὀνομάτων τῆς νήσου Κιμώλου καὶ Ἡπολήδου.

Ιηφ. Β'. Περὶ τῆς φορολογικῆς διατάξεως τοῦ 1670 καὶ τοῦ βυζαντινοῦ κτηματολογίου.

Ιηφ. Γ'. Περὶ τῶν Δασκαλειῶν τῆς Κιμώλου.

Ιηφ. Δ'. Περὶ τοῦ ιδιωτικοῦ βίου τῶν Κιμωλίων.

Ιηφ. Ε'. Περὶ τοῦ γεωργικοῦ καὶ ποιμενικοῦ βίου τῶν Κιμωλίων.

Ιηφ. Ζ'. Περὶ τῆς γλώσσης τῶν Κιμωλίων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

Περὶ τῶν ὀνομάτων τῆς νήσου Κιμώλου καὶ Ἡπολήδου.

Ἄφού ἐξέλθωμεν τοῦ δρμοῦ τῶν Καμαρῶν τῆς νήσου Σίφνου, πρὸς Ν. πλέοντες, πρὸς τὴν Κίμωλον, ἀδυνατοῦμεν νὰ διακρίνωμεν τοῦ ή γῆσος αὗτη χωρίζεται τῆς παρακειμένης Ἡπολήδου· ἐπὶ τοσούτον καὶ ἐν πλήρει αἰθρίᾳ φαίνονται συγχεόμεναι αἱ δύο αὗται, πριδεῖς, τῶν δποίων καὶ ή ἴστορία ὑπῆρξε κοινή. Χωρὶς δὲ ν' ἀνεύρω οὐκέτι πηγὰς τῆς ἴστορίας τούτων, κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐν Κιμώλῳ διατριβῆς μου, 1-15 Σεπτεμβρίου τοῦ 1920, δρμηθεὶς μόνον ἐπιτοπίων παρατηρήσεων ἐρευνῶ ἐνταῦθα κεφάλαιά τινα τῆς ἴστορίας αὗτῶν.

Καὶ πρῶτον περὶ τοῦ ὀνόματος τῶν νήσων Κιμώλου καὶ Ἡπολήδου. Η νῆσος Κιμώλος διέσωσε τὸ ἀρχαῖον αὔτης ὄνομα¹⁾ καλου-

¹⁾ Μνείας περὶ Κιμώλου ἐκ τῶν ἀρχαίων χρόνων ἡ ἐν C. Bursian, Geographie von Griechenland τόμ. 2, 502.

μένη υπὸ τῶν ἐγχωρίων η *Kímualo* η *Kímuonlo*¹⁾, σφαλερῶς δὲ μηρούνεται παρὰ τῷ περιηγητῇ *Tournefort* (1700) ὡς *Chimoli*,²⁾ τὸ δὲ παρὰ τῷ *Pasch wan Krienen* (1771) *Kimilo*³⁾ οὗ μνεῖται ἔχομεν καὶ ἐξ ἐγγράφων τοῦ Ἐλληνικοῦ ἀγῶνος ἔγινε, φαίνεται, κατὰ σύμφυρσιν πρὸς τὸ ὄνομα τῆς παρακειμένης νήσου Μήλου⁴⁾. Ἡρμηνεύθη δὲ τὸ ὄνομα τοῦτο ὡς ἐκ δίζης κιμο —, σανσκριτιστὴ οἰjāma, η μᾶλλον οjēna⁵⁾ = λευκός, τεφρόχρονος, καὶ τῆς καταλήξεως -ωλος (πθ. "Ανωλος, Πακτωλός"⁶⁾) διότι τιθέντι τὰ πρὸς μεσημβρίαν παράλια αὐτῆς ἐκ πώρου συνιστάμενα φαίνονται λευκάζοντα. Διὰ τοῦτο καὶ υπὸ τῶν εὑρωπαίων τῆς Δύσεως ἐκαλεῖτο *Argentiera* η *Argentara*⁷⁾. Πότε υπὸ τῶν εὑρωπαίων ἐκλήθη οὕτω ἀκριβῶς δὲν εἰναι γνωστόν. Ὁ περιηγητής *Tournefort* πιστεύει διτὶ ή νήσος ἐκλήθη *Argentière* δταν ἀνεκαλύφθησαν ἀργυροῦχα μεταλλεία ἐπ' αὐτῆς, χωρὶς νὰ καθορίζῃ πότε ἔγινεν η ἀνακάλυψις⁸⁾). Οἱ περιηγητὴς *Sonnini* προσδιορίζει τὴν ἀνακάλυψιν τῶν ἀργυρείων ὡς γενομένην υπὸ τῶν εὑρωπαίων, ἀλλ᾽ εἰς τίνα χρόνον δὲν ἔγνωρίζε, διότι οἱ κάτοικοι δὲν διετήρησαν ἀνάμνησιν τούτου. Ἐπίσης ηγγέρει τὸν χρόνον τῆς ἐγκαταλείψεως τῶν μεταλλείων τούτων. "Οταν δὲ δ *Tournefort* διηγηται διτὶ ἐν τῇ νήσῳ φαίγονται ἀκόμη τὰ λειψανα ἑργα-

¹⁾ Ἡ ἀρχαιοτάτη μαρτυρία περὶ τοῦ ω̄ου ἐν τῇ λέξει ταύτῃ εἴναι η τοῦ Ἰακώδου Μηλούτου (1589) ὡς λέγεται ἐν Νησιωτικ. Ἐπετ. 1, 65· ἀλλ' ἀς σημειωθῆ η τοῦ "Ἀραβές ιστορικοῦ *Abulféda* εἰδῆσις ὅστις μνημονεύει τὴν ταύτων μόνον τῆς Πασλαγονίας *Kimuli*. Περὶ δὲ τῆς καταλήξεως ος> i. Χατζιδάκη *MNE*, 1, 27.

²⁾ *Relation d'un voyage du Levant*, Amsterdam 1718, τόμ. 1, 55. Ὁ τύπος οὗτος *Chimoli*, ὡς δεικνύει καὶ ὁ τύπος *Κιμωλίς* παρὰ τῷ *Nicolaus Soefianus* ὑπενθυμίζει τοῦ Πτολεμαίου 3, 17, 11 τὸ *Κιμωλίς*.

³⁾ *Breve Descrizione dell'Arcipelago* ἔκδ. *Ross* σ. 24.

⁴⁾ Ἡ ἀρχεῖται τῆς Ἐλληνικῆς Παλιγγενεσίας, ἐν "Αθήναις 1857-62 τόμ. 2, 18.

⁵⁾ Ἐν τοῦ τύπου τούτου ἐξηγεῖται ὁ τύπος *Κιμωλίς* τῆς ἐν *Πασφλαγονίᾳ* ταύτων μόνου πόλεως, περὶ ής i. κατωτ. Ιδὲ x. *Pape Benseler, Wörterbuch der griech. Eigennamen* ἐν λ. *Κιμωλία*, *Κιμωλος*.

⁶⁾ *Angermann* ἐν *N. Jahrb. für Philol.* 1888 σ. 6 x. *Aug. Fick. Vor. griech. Ortsnamen* σ. 59 ὅστις παραβάλλει πρὸς τὸ λυθικὸν *Τμῶλος*.

⁷⁾ Πασατήρησις ἦν τὸ πρῶτον βλέπομεν παρὰ *Lor. Grasberger, Studien zu den Griech. Ortsnamen* σ. 180· είτα ἐπανελήφθη υπὸ Ἀ. Μηλιαράκη ἐν Δελτ. Ιστορ. Ἐθν. Επ. 6, 5, 3. i. x. *I. Βογιατζίδου Αμοργός* σ. 117.

⁸⁾ αὐτόθ. 1, 55.

σηρίων καὶ καμίνων¹⁾ εἰς τὰς ὁποῖας κατειργάζοντο τὸν ἀργυρον καὶ δταν δ Sonnini λέγῃ, «φαίνεται δτι ἡ κύρια πηγὴ ἐξ τῆς ἔξηγον ἄργυρον εὑρίσκεται ἐπὶ υψηλοῦ ἀκρωτηρίου ἀπέναντι τῆς νήσου τῷ ἄγ. Γεωργίου» η δταν ταῦτα περίπου ἐπαναλαμβάνη ἐκ τῶν πιοτέρων δ K. Fiedler (Reise 2, 353) δτι δηλ. παρὰ τὸ ἀκρωτήριον τῆς Ἐννεᾶς πιθανῶς ἥδη οἱ ἀρχαῖοι εἶχον σκάψει οὐδὲν ἄλλο η ἀπίκησιν ἐγχωρίου παραδόσεως μᾶς μεταδίδουσι. Δὲν ζφίσταται πότις δ Sonnini καὶ δταν προσθέτη δτι οἱ 'Ρῶσσοι κατὰ τὸν χρόνον τῆς κατοχῆς τῶν Κυκλαδῶν (1770—1774) ἐπεχείρησαν νέαν ιμετάλλευσιν τοῦ μεταλλείου ἑκείνου, (ὑπὸ τῆς αὐτῆς παραδόσεως παρακινούμενοι) ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπανειλημμένας δοκιμάς ἔκαμε καὶ ὁ γάλλος πλοιαρχὸς de Laclue. Καὶ μετ' αὐτὸν δ Olivier προσετίθησε ἀλλ' εἰς μάτην, νὰ πιστοποιήσῃ τὴν ὑπαρξίαν τοιούτων μεταλλείων²⁾. Ἐν τούτοις εἶναι βέβαιον δτι μόνον ἐν ἔτει 1884 ὑπὸ τῆς μεταλλευτικῆς 'Εταιρείας «Σίρφνος, Εὔδοια» ἐπιστώθη ἡ ὑπαρξία ἄργυρούχων μεταλλείων βαρυτίνης ἐν ταῖς νήσοις τοῦ μηλιακοῦ συστήματος' Μήλῳ, Κιμώλῳ καὶ Ἡπολήθῳ³⁾. "Οπως λοιπὸν Ginargentu θυμάσθη ἡ ὑψηλοτάτη κορυφὴ τοῦ πρὸς A. τῆς Σαρδηγίας ὅρους, Monte Argentario ἡ Capo Bianco τὸ ἐν τῇ παραλίᾳ τῆς Ἐτρουΐς, οὗτω ἐκ τοῦ χρώματος ἐκλήθη ὑπὸ τῶν εὐρωπαίων καὶ Κίμωλος Argentiera, ιταλιστὶ δὲ argentiera = ἀργυρεῖον⁴⁾. Εμφανίζεται δὲ τὸ δνομα τοῦτο πολὺ πρὸ τοῦ 1528, οὐχὶ καθὰ πελάμανεν δ Μηλιαράκης, ἀλλ' ἥδη ἐν ἔτει 1318, ὃς δῆλον ἐκ

¹⁾ Τὰ ὄρυγματα τῶν ἀρχαίων μεταλλευτικῶν ἔργασιῶν καλοῦνται σήμερον ὑπὸ λαοῦ ἐν Κιμώλῳ δουλέματα: «ἔχει δουλέματα ἄργατα πολλά».

²⁾ Voyage dans l'Empire Ottoman τόμ. 2, 187.

³⁾ Ἡ μεταλλευτικὴ κίνησις τῆς Ἐλλάδος κατὰ τὸ ἔτος 1918. ἐν Ἀθήναις 1920 σ. 36—49, Ehrenburg, die Inselgruppe von Milos σ. 32.

⁴⁾ Lor. Grasberger. Studien zu den Griech. Ortsnamen, 1888, σ. 180. 'Ως εἶναι γνωστὸν ὁ αὐτοφυῆς ἄργυρος ἔχει χρώμα ἄργυρόλευκον, συνήθως δὲ μὲν ἐπιφάνειαν εἶναι κίτρινος· ἐπίσης τὸ θεικὸν βάριον τὸ περιέχον ἄργυρον εἶναι ἄρινον· ὁ γαληνίτης = γῆ ἄργυρίτις τῶν ἀρχαίων εἶναι χρώματος μολυβδοφαίου, οὐδὲ Isidor. Origin. 16, 1, 9 creta cimolia candida est. "Ασχετον εἶναι τὸ Πλινίου Nat. Hist. 35, 199 alia creta argentaria appellatur nitorem argento reddens.

τῶν Monuments de la Geographie τοῦ Jomard, ἔνθα ἀναφέρεται ὡς Argentara¹⁾.

Τῆς αὐτῆς δίζης εἰναι καὶ ἡ ταῦτωνυμος πόλις τῆς ἀρχαίας Μεγαρίδος ή Κιμωλία²⁾. Ἡ κατάληξις αὕτη -ία ἡ μετασχηματίσασα ἀρχαίας τοπωνυμίας ληγούσας εἰς -ος δὲν εἰναι ἡμῖν ἀγνωστος, διότι ἔχομεν ἡδη δεδομένα τὰ Κέρος - Κερία, Λέρος - Λερία, Νάξος - Νάξια³⁾ καὶ Ἀμοργος - Ἀμοργία⁴⁾, ὅντα πράγματι, ἐπίθετα ὡς δεικνύει ἡμῖν τὸ πρότυπον καθ' ὅ ἐπλάσθησαν τὸ τοῦ Σενοφ. Ἐλλην. 1, 4. 22 αὐτῆς Ἀνδρίας χώρας εἰς Γαύρειον⁵⁾). Ἐπίσης δὲ καὶ ἡ ἐν Παφλαγονίᾳ πόλις Κιμωλις⁶⁾ ἡ Κινώλη⁷⁾ εἰς τὴν αὐτὴν ἀνάγεται δίζαν.

Περὶ τῆς ΝΑ. τῆς Κιμώλου κειμένης μικρᾶς καὶ ἀκατοικήτου νήσου, τῆς νῦν Ἡπολήθου λεγομένης, πρόσδηημα ὑπῆρξε, α) πρὸς τίνα τῶν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων μνημονευομένων ταῦτιστά, β) πόθεν τὸ σημερινὸν αὐτῆς ὄνομα; Ἡ ὑπὸ τοῦ γεωγράφου Πτολεμαίου μεία ἀκατοικήτου τινὸς νήσου διὰ τῶν ἐξῆς: «Πολύαιγος νῆσος ἔρημος»⁸⁾, δὲν καθορίζει καὶ τὴν θέσιν αὐτῆς μεταξὺ τῶν Κυκλαδῶν. Διὰ τοῦτο ἄλλοι μὲν τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν ἔταῦτισαν τὴν Πολύαιγον τοῦ Πτολεμαίου πρὸς τὴν ἡμετέραν Ἡπόληθον, ἄλλοι δὲ πρὸς τὴν νῦν Ἀντίμηλον ΒΔ. κειμένην ἐπίσης ἔρημον νησίδα τῆς Μήλου⁹⁾. Μεταξὺ τῶν τελευταίων δ. Ph. Lebas δρμηθεὶς ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς IG. XII¹⁰⁾ 1259 μνημονευούσης παρὰ τὴν Κιμώλον τρεῖς ἔρήμους νησίδας, τὴν Πολύαιγαν, Ἐτήρειαν καὶ Λίβειαν, ταῦτα τὴν Α-

¹⁾ Μηλιαράχης αὐτόθ. 6. 20 πδ. σ. 18, K. Ehrenburg, die Inselgruppe von Milos, 1899, σ. 2.

²⁾ Δ. Σικελιώτου 11, 79.

³⁾ L. Ross, Inselreis. 2², 33.

⁴⁾ Fragm. Geograph. § 282 ἐπὶ τὰ ἔγγιστα τῆς Ἀμοργίας.

⁵⁾ Ὡς οὐσιαστικὸν ἡ κιμωλία τῶν ἀρχαίων (Στράβ. 10, 484) εἰναι κατὰ τὸν Μ. Στεφανίδην ἀκριδῶς ἡ σημερινὴ ἐν Κιμώλῳ παπαντῶσα ἔργιλος, (Ἡ Ὁριτολογία τοῦ Θεοφράστου σ. 95).

⁶⁾ Ἀνωνύμ. Περίπλ. Εὔξεν. Π. 20 εἰς Κιμωλιν χώρην, νῦν Κινώλην.

⁷⁾ Ἀρτιαν. Περίπλ. Εὔξεν. Π. 15, Στράβ. 12, 545.

⁸⁾ Ἀνωνύμ. ἔνθ' ἀνωτ.

⁹⁾ 3, 14

¹⁰⁾ Ph. Lebas voyage Archéol. II. 3, 2 σ. 3 ε.

ίειν πρὸς τὴν ἡμετέραν Ἡπόληθον, νομίσας δτὶς ἡ ἀρχαία Λίβεια παρὰ τὸ λιψὸν θά ἐδήλου νῆσον πρὸς Ν. κειμένην τῆς Κιμώλου καὶ ήτι τὸ σημερινὸν αὐτῆς ὅνομα Πόληθος θὰ προηλθεν ἐκ τῆς φράσεως: ἀπὸ Διβείας¹⁾). Ἐξ ἀλλου δὲ ἐξετάζων τὴν ἔννοιαν τῆς ἀρχαίας λέξεως Πολύαιγος εὕρισκεν δτὶς ἀρμόδζει μᾶλλον τῇ Ἀντιμήλῳ ήθα μέχρι σήμερον ζῶσιν αἰγεῖς ἄγριοι. ‘Ο δὲ Bursian²⁾) πιθανώς πρὸν ἐθεώρει τὸν ταῦτισμὸν τῆς ἀρχαίας Πολυαίγου πρὸς τὴν Ἡπόληθον, ἐπίσης σήμερον τρέφουσαν ποίμνια, διὰ τὸν λόγον δτὶς ἡ Ἡπόληθος εἶναι μᾶλλον καλλιεργήσιμος³⁾). Δὲν πρέπει δὲ νὰ παριώμεν τοῦτο δτὰν ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἐπιγραφῆς μανθάνομεν δτὶς οἱ Ηῆλιοι πρὸς τοὺς Κιμωλίους ἥρισαν περὶ κατοχῆς τῆς Πολυαίγου. Ής ταῦτα παρατηροῦμεν δτὶς ἡ ἔρις περὶ κατοχῆς τῶν τριῶν ἐρημοτήσων θὰ ἀφεώρα νησιῶντας ἐξ ίσου προσκειμένας καὶ εἰς τὴν Μῆλον καὶ εἰς τὴν Κίμωλον, ἐξ οὐ προηλθεν ἡ ἀμφισβήτησις. ‘Οθεν περὶ τῆς Ἡπολήθου δύναται νὰ γίνη λόγος ὡς ταῦτης πρὸς τὴν Πολύαιγον οὐχὶ δμως καὶ περὶ Ἀντιμήλου ἥτις κειμένη ΒΔ. τῆς Μῆλου ὁδόλως πρόσκειται πρὸς τὴν Κίμωλον. Ἐνταῦθο πρέπει νὰ σημειώμεν τινὰ περὶ τῆς ιστορίας τῆς περὶ οὐ δλόγος ἀνωτέρω τῆς Κιμώλου ἐπιγραφῆς.

Ἐκ τῶν δύο μόνων ἐνεπιγράφων λίθων οἵτινες διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν ἐκ τῆς ἀρχαίας Κιμώλου (IG. XII⁴⁾ 1259-1260) δ σπουδαιότερος, καθ’ ὃσον ἀπομνημονεύει τὴν ἔριν Κιμωλίων καὶ Μηλίων περὶ κατοχῆς τῶν παρακειμένων ἐρήμων νῆσων Πολυαίγου, ‘Ἐτηρίας καὶ Διβείας ἀνευρέθη ἐν Σμύρνῃ. Ἐξηγέρθη δὲ τότε ἡ πιθανὴ γνώμη δτὶς ἐπειδὴ δ λίθος θὰ ἥτο ποτε ἰδρυμένος ἐν Κιμώλῳ, οὐ γναφεῖς τῆς Σμύρνης καὶ φαρμακοποιοὶ θ’ ἀπέστειλαν εἰς Κίμωλον πλοῖον πρὸς φόρτωσίν κιμωλίας γῆς, μετὰ δὲ τοῦ φορτίου συντηχθῆ καὶ δ ἐνεπίγραφος λίθος εἰς Σμύρνην.⁴⁾ ‘Οσον καὶ ἀν φαίνεται πιθανὴ ἡ γνώμη αὕτη εἶναι παρὰ τῇ ιστορίᾳ τῆς Κιμώλου.

¹⁾ Le Bas αὐτόθ. σ. 4.

²⁾ Geographie von Griechenland 2, 503.

³⁾ αὐτόθ. 2, 502.

⁴⁾ Le Bas αὐτόθ. σ. 2.

Διὸ τοῦτο δυνάμεθα σήμερον πιθανώτερα νὰ εἰπωμεν περὶ τῆς τύχης τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης.

Ο ἐν ἔτει 1778 ἐπισκεψθεὶς τὴν νῆσον γάλλος περιηγητὴς Sonnini γράφει περὶ αὐτῆς τὰ ἔξι: «Τὰ πολυάριθμα πλοιαὶ τὰ δόποια κατέπλεον εἰς τὸν δρυμὸν τῆς Κιμώλου ἐξ ὅλων τῶν σημείων τῶν θαλασσῶν τῆς Ἀνατολῆς καθίστων τὴν νῆσον ταύτην σταθμὸν σπουδαίον ναυσιπλοῖας καὶ ἐμπορίου. Ἡ Γαλλία συνετήρει ἐν αὐτῇ προξενεῖον, τὴν δὲ θέσιν τοῦ προξένου κατεῖχεν δ. κ. Βρέστ διαιρένων ἐκεῖ ὑπὲρ τὰ 40 ἔτη. Ο βαθμὸς του ὑπεδιβάσθη καὶ δ μισθὸς του ἡλιαττώθη, διότι ἔγινεν ὑποπρόξενος· κατὰ δὲ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς του ἡσθάνθη τὴν θύλψιν τοῦ νὰ ἴδῃ ἔστιδον ὑποδιβάζομενον εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ ἀπλοῦ πράκτορος τοῦ γενικοῦ προξενείου Σμύρνης... Ἀλλὰ πῶς ἡδύναντο νὰ φαντασθῶσιν ὅτι δ γενικὸς πρόξενος Σμύρνης, εὑρισκόμενος εἰς ἀπόστασιν πλέον τῶν 60 λευγῶν καὶ ἀνευ οὐδεμιᾶς ἀμέσου ἐπικοίνωνίας θὰ ἐπέβλεπε τὰς πολυαριθμοὺς καὶ παντοειδεῖς ὑποθέσεις αἰτινες καθημερινῶς ἀγακύπτουσιν, ἐν Κιμώλῳ;»¹⁾ Ἡ παρατήρησις λειπὸν πρώτον ὅτι ἐν Σμύρνῃ ἡ ἐπιγραφὴ εὑρέθη ἐντετειχισμένη ἐν οἰκίᾳ τοῦ γάλλου ἐκ Προδιγκίας Jean Julien²⁾ καὶ δεύτερον ὅτι τὸ γαλλικὸν προξενεῖον Κιμώλου ὑπήγετο εἰς τὸ γενικὸν προξενεῖον τῆς Σμύρνης μᾶς παρέχει τὴν πιθανότητα νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ ἐκ Κιμώλου ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ Brest εἰς Σμύρνην πρὸς τὸν ἐκεῖ γενικὸν πρόξενον, δι' αἵτινα δὲ ὅλως διόλου πολιτικήν. Ο γάλλος δηλ. περιηγητὴς Tournefort ἐν Voyage 1, 182 διηγεῖται ὅτι μετὰ τὸν Κρητικὸν πόλεμον (1645 - 1669) ἡ Πύλη διέταξε νὰ ἔξετασθῶσιν οἱ τίτλοι τῶν κατέχοντων τὰς νῆσους· δὲ Δατίνος ἐπίσκοπος Μήλου διέστις τῆς ισημερίας τῶν Βενετῶν ἐπὶ τοῦ κρητικοῦ πολέμου ἐνέμετο τὴν Ἡπόλην δὲν ἦδυνήθη νὰ προσαγάγῃ τίτλους κυριότητος· οὕτω ἡ Ἡπόλην διέπειται λοιπὸν· ὅτι δὲ Δατίνος ἐπίσκοπος Μήλου δὲν ἀπηλπίσθη, καὶ μετὰ τὸν πλειστηριασμόν, περὶ ἀγκατήσεως τῆς Ἡπολήν.

¹⁾ Sonnini, 2, 13. ἐ.

²⁾ Le Bas αὐτόθ. 2.

ένεργῶν παρὰ τῷ γενικῷ προξενείῳ Σμύρνης περὶ ἀποκαταστάσεώς του ἐν αὐτῇ¹⁾: καὶ δτὶ οἱ Κιμώλιοι διεκδικοῦντες κυριότητα ἐπὶ τῆς νησίδος, ἀπολαύοντες δὲ τῆς ἀγάπης καὶ εὐνοίας τοῦ Brest²⁾ ἔζητοσαν νὰ ἐπηρεάσωσι δι' αὐτοῦ παρὰ τῷ γάλλῳ γενικῷ προξενῷ Σμύρνης τὰς ἐνεργείας τοῦ Λατίνου ἐπισκόπου ἀποστελλαντες αὐτούς τὸν τὴν ἡμετέραν ἐπιγραφὴν εἰς Σμύρνην³⁾ ἐπιστοποίει κατὰ τὸν ἐπισημότερον τρόπον δτὶ καὶ ἄλλοτε ἐν τῇ ἀρχαιότητι⁴⁾ τὸν 4^{ον} αἰῶνα π. Χρ. ἐπελθούσης ἀμφισβήτησεως περὶ κυριότητος τῶν Μηλίων καὶ Κιμώλιων ἐπὶ τῶν νήσων Πολυαίγου, Ἐπηρείας καὶ Λιβείας ἀνατεθείσης τῆς κρίσεως εἰς τὸν δῆμον τῶν Ἀργείων ἐπεδικάσθησαν αἱ νῆσοι τοῖς Κιμώλιοις⁵⁾.

Ο πιθανώτατος οὗτος ταῦτισμὸς τῆς ἀρχαίας Πόλυαίγου πρὸς τὴν νῦν Ἡπόληγδον μᾶς προάγει εἰς τὴν ἔρευναν περὶ τοῦ σημερινοῦ δύναματος τῆς νήσου. Ἡ ἔξωτερη διμοιότητα τῶν δύο λέξεων Πολύαγος—Ἡπόληγδος ἔδωκεν ἀφορμὴν νὰ νομισθῇ ὡς μία καὶ ἡ αὐτὴ λέξις⁶⁾. Ἀλλὰ πρῶτον εἰναι δυνατή ἡ τοιαύτη φωνητικὴ ἐξέλιξις ἐν τῇ νέᾳ ἑλληνικῇ; Κατὰ τοὺς νόμους τοὺς φωνητικοὺς τῆς νέας ἑλληνικῆς ἡ σύγκρουσις τῶν ἀλλεπαλλήλων φωνηέντων i + e παρέχει θ., ὡς ἀγριελαία (ἀγρελας, τί) ἔκανες, τ' ἔκανες κ.λ.⁷⁾ κατὰ ταῦτα ἐκ τοῦ Πολύαιγος ἥδυνατο νὰ προέλθῃ Πόλαιγος περαιτέρω δέ, καθ' ἂ ἐν τῷ ἀγριελαίᾳ, ἀγρίλια⁸⁾ ἥδυνατο τὸ Πόλαιγος νὰ γίνῃ Πόλιγος, ἐξ οὐ Πόλιθος.⁹⁾ Ἀλλὰ τὸ δνομα Ήπόληγδος, ἡ ἀρχαιότερον Ηπόληγδος δὲν εἰναι ἀμεσος ἀντικαταστάτης τοῦ ἀρχαίου Πολύαιγος. Διότι πρὶν δνομασθῇ Ηπόληγδος γνωρίζομεν δτὶ ἐκαλεῖτο Πόληγος καὶ Πόλημος ἡ Πολύαιγος. Τὰ δύο δὲ ταῦτα τελευταῖα δνό-

¹⁾ Περὶ τῆς προστασίας τῶν καθολικῶν ἐν Ἀνατολῇ ὑπὸ τῆς Γαλλίας ιδὲ François Richard, Relation de ce qui s'est passé.. à Santa Erini σ. 31 ε.

²⁾ Sonnini 2, 16 «les Grecs avoient pour lui la plus haute vénération».

³⁾ IG XII^a σ. 228.

⁴⁾ Bursian αὐτόθι, Μηλιαράκης ἐν Δελτ. Ιστορ. Εθνολ. Ετ. 6, 17, 19.

⁵⁾ Γ. Χατζιδάκι Μεσ. Ν. Ἐλλην. 1, 216, 241.

⁶⁾ I. K. Βογιατζίδου Ἀμοργός σ. 85.

⁷⁾ K. Dieterich Südl. Sporaden 54.

ματα, ἀτινα παρήλθον μέχρι τοῦδε ἀπαρατήρητα καὶ ἀνερμήνευτα δίδουσιν ἡμῖν τὸν μίτον τῆς λύσεως τοῦ προσβλήματος.

Οἱ ἀρχαιότεροι τῶν Εὐρωπαίων περιηγητῶν Buondelmonti πλέων ἐκ Θήρας πρὸς Δ., μετὰ τὴν Πολύκανδρον ἦτοι τὴν νῆσον Φολέγανδρον μνημονεύει τὴν νῆσον Polimio «ferunt quod haec insula Polimio numquam fuit habitata». ¹⁾ οὐδεμίᾳ ἀμφισβήτησι πρόκειται ἐνταῦθα περὶ τῆς ἡμετέρας Πολυαίγου. Οἱ ἀνώνυμος ἔλλην μεταφραστής τοῦ Buondelmonti τὴν ὀνομάζει Πολύμειαν. ²⁾ Οἱ νησιογράφος Bordoni τὴν ὀνομάζει Polino, ³⁾ ὁ Porcacchi τῷ 1576 Polinno, ⁴⁾ ὁ Boschini ὅμοιως τῷ 1658, ⁴⁾ ὁ κοσμογράφος Coronelli ἐν τῷ πίνακι Ἀρχιπελάγους πλάττει δύο νήσους Πολυαίγους ἀντὶ μιᾶς δύν τὴν μὲν καλεῖ Moligo ἢ Isola Brusada, τὴν δὲ Polina ἢ Polino. Πάντα ταῦτα τὰ Polino σημαίνουσι Πόληνος κ. ἐ. Πόλημος, Πόληνος καὶ Πόληρος. Τίνος δὲ λέξεως ἑλληνικῆς οἱ τρεῖς οὗτοι τύποι εἰναι παραλλαγαί; Ἐκαστος θὰ ἀναγνωρίσῃ διτὶ πρόκειται ἐνταῦθα ἡ ἑλληνικὴ λέξις ὑπολήνιον ἡ σημαίνουσα τὸν λάκκον εἰς ὃν ἔκρεει τὸ γλεῦκος ἐκ τοῦ ληγοῦ. Πράγματι διαλεκτικῶς ἡ λέξις ὑπολήνιον μετεβλήθη εἰς πολήνι ἐν Θράκῃ, Σάμῳ κ. ἀ. εἰς πολήμι ἐν Μακεδονίᾳ, Πελοποννήσῳ, ἐκ δὲ τῶν νήσων ἐν Σκύρῳ, Λέσβῳ, Χίῳ, Νάξῳ, πολέμι δὲ ἐν Ἰκαρίᾳ καὶ Σύρῳ, τέλος δὲ πολήβι ἐν Σικίνῳ, Σίφνῳ κ. ἀ. Πῶς τώρα ἡ νῆσος ὅλη ἔλασθε τοιοῦτον ὄνομα δὲν εἰναι δύστολον νὰ νοήσωμεν. Αὐτὴν ταύτην μάλιστα τὴν τοπωνυμίαν τὸ Πολήμιν εἰχα ἥδη σημειώσει ἀλλοτε ἐν Ἀμοργῷ ὑπάρχουσαν. ⁵⁾ Ή εὐφορία τῆς νῆσου ταύτης ἔγινε γνωστὴ ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ περιηγητοῦ Sonnini ἀναφέροντος τὰς ἐλαίας αὐτῆς, τοὺς δημητριακούς καρπούς, τὸν βάμβακα κ.λ. ⁶⁾ Μέχρι σήμερον δὲ ἀκόμη ἀριστος εἰναι ὁ ἔκει παραγόμενος οἶνος.

¹⁾ Bondelmonti ἐκδ. Sinner σ. 80

²⁾ Description des îles de l' Arcipel. ἐκδ. Em. Legrand σ. 36.

³⁾ L' isola più famose del mondo σ. 33

⁴⁾ L' arcipelago σ. 28, ἵν δὲ τῷ γένετῃ σ. 29 Polimo.

⁵⁾ I. K. Βογιατζίδου, Ἀμοργός σ. 98.

⁶⁾ Αὐτόθ. 2,71 ε.

Ἐκ τυνος λοιπὸν ὑποληνίου, κατ' ἀρχὰς μὲν τὸ τμῆμα ἐκεῖνο τῆς νήσου ὡνομάσθη πολὴν, τὸ περιλαμβάνον αὐτό, ἐκ τοῦ τμήματος δὲ κατ' ἐπέκτασιν ἐκλήθη καὶ ὅλη ἡ νήσος. Οὕτω ἀποδεικνύεται δι τὸ μεσαιωνικὸν ὄνομα τῆς νήσου οὐδεμὲν σχέσιν ἔχει πρὸς τὸ ἀρχαῖον Πολύαιγος. Ἡ κατάληξις αὕτη -ος (Πόληγος—[·]Ηπόληρος) ἡς καὶ δ ἀναδιβασμὸς τοῦ τόνου ἐκ τῆς παραληγούσης εἰς τὴν προπαραλήγουσαν οὐδένα ἐκπλήττει, γνωστοῦ ὄντος δι τὴν γέφ
Ἑλληνικῇ σχηματίζονται ἐξ ὑποκοριστικῶν εἰς -ι ἀρσενικὰ εἰς -ος, τοικόδενα πάντοτε ἀνωτέρω τῆς ληγούσης καὶ μετὰ μεγεθυντικῆς πημασίας, ὡς τὸ ἀσκὶ—δ ἄσκος, τὸ κεφάλι—δ κέφαλος, τὸ καστέλλι—δ κάστελλος, τὸ συνάχι—δ σύναχος κ.λ. ¹⁾ Ἐκ τοῦ πολήγι—πολῆρι ἥδυνχατο λοιπὸν κανονικῶς νὰ σχηματισθῇ μεγεθυντικὸν προστηγορικὸν ὄνομα δ πόληγος—πόληρος, δθεν τὸ ὄνομα τῆς νήσου Πόληγος—Πόληρος. Ως πρὸς δὲ τὴν προσθήκην ἐν ἀρχῇ τοῦ ι ἐν τῷ θηλυκοῦ ἀρθροῦ ἡ προελθοῦσαν ὑπενθυμίζομεν τά: Ἐρωτοκρ.
B 1785 τῶν οἰδύο, Κυπρ. τῆς ήστράτας κ.τ.τ., καθ' δ καὶ ἐκ τῆς τυνεκφορᾶς: ἡ Πόληρος, ἔγινε τῆς Ἡπολήρου ²⁾.

Ἡ τοιαύτη ἐξάρτησις τῆς νήσου Ἡπολήρου ἐκ τῆς Κιμώλου, διεκνύει ὡς πρὸς τὰς ἀλλεπαλλήλους παραλλαγὰς τοῦ δνόματος Πόληρος, Πόλημος, Πόληβος δι τὸν Κιμώλῳ ζητητέα ἡ αἰτία τούτων·ἐν ἀλλαις λέξεσιν αἱ παραλλαγαὶ αὗται συνετελέσθησαν ἐν τῇ διαλέκτῳ τῶν Κιμωλίων, δθεν μετεδόθησαν εἰς τὴν ἀλλην Ἑλλάδα καὶ διὰ τῶν Κιμωλίων ἐγνώσθησαν. Παρετέρησα δηλαδὴ δι τὴν παραλλαγὴν μετὰ τοῦ β ἀνήκει εἰς διαλέκτους τοῦ νοτιοσποραδικοῦ νοτιήματος: βοηθούμενος ἐκ τῆς μέχρι σήμερον σωζομένης ἐν Κιμώλῳ παραδόσεως περὶ μεταναστεύσεως Σιφνίων εἰς Κιμωλον, ών ἡ διάλεκτος φέρει ὅλα τὰ νοτιοσποραδικὰ γνωρίσματα καὶ ἐκ τῆς ἐφεύγης τῆς διαλέκτου τῶν σημερινῶν Κιμωλίων, ἐξ ἣς ἀπεδείχθη ἡ διάλεκτος αὐτῶν ἀνήκει ἐπίσης εἰς τὸ νοτιοσποραδικὸν σύστημα (ἰδὲ κεφ. ^{ε'}) πελθομαὶ δι ταῖς ἀρχαιότεραις παραλλαγαὶ Πόληγος, Πόλημος εἰναι τὰ μόνα γλωσσικὰ μνημεῖα ἦτινα περιηλθον εἰς ἡμᾶς ἐκ τῆς ἀρχαιοτέρας διαλέκτου τῆς δμιλουμένης ἐν Κιμώλῳ

¹⁾ Χατζιδάκη: MNE. ?, 59

²⁾ Χατζιδάκη: MNE I, 230· Psaltes, Gram. Byz. Chron. σ. 48 ε.

πρὸ τῆς νῦν σιφνιακῆς. Οὕτω ἐκ τῆς χρονολογίας τῆς πρώτης ἐμ- φανίσεως τῆς παραλλαγῆς Πόληβος δυνάμεθα νὰ δρίσωμεν χρονο- λογικῶς τὸν ἐποικισμὸν τῶν Σιφνίων εἰς Κίμωλον. 'Αλλ' ἀς ἔξετά- σωμεν λεπτομερῶς τὰ ζητήματα ταῦτα.

Πρὸ ἐνδός ἔτους ἐν συνεδρίᾳ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐπιστημονικῆς Ἐταιρείας ὑπεστήριζον δτὶ «κυρίως τῆς περιόδου ἀπὸ τοῦ δεκάτου τρίτου αἰώνος κ. ἡ. εἰναι ἀδύνατον νὰ γραφῇ ἡ ἴστορία ἡμῶν ὑπὸ ἐποφίν ἐθνολογικήν, ἀποικιακὴν καὶ τῆς λεγομένης ἐσωτερικῆς ἴστο- ρίας ἀνευ τῆς γλωσσικῆς προεργασίας τῆς συναγωγῆς τοῦ γλωσσι- κοῦ θησαυροῦ τῶν ἀπὸ τοῦ μεσαιώνος λαλουμένων ἐν Ἑλλάδι ὁιω- μάτων». ¹⁾ Τοῦτο ἐφαρμόζεται κάλλιστα εἰς τὴν ἴστορίαν τῆς Κιμώ- λου. 'Ἐν τῇ νήσῳ δὲν ἐσώζετο εἰμὴ μία προφορικὴ παράδοσις ἀνα- κοινωθεῖσα τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ περιηγητοῦ Pash wan Krienens,²⁾ καθ' ἥν : Asseriscono per tradizione i suoi presenti abi- tanti, che i primi loro coloni furono dodici famiglie ivi tras- feritesi da Sifanto a cagione d' essersi scoperte colà al- cune delle lor Donne libertine, e che que primi abitanti cominciando quivi a fabbricare un Castello s' avviddero prima di terminarlo ch' egli cru appunto in prospetto alla lor Patria, onde per non amareggiarsene ritiraronsi, pian- gendo piu abasso et ivi fabricarono le loro abitazioni, cioè dove asiste il Castello presentemente donde viene che la montagna per cui passaroni chiamasi oggi di Clapso — V uno.

'Η παράδοσις αὗτη ἀτελέστερον ὑπὸ τοῦ Sonnini ἐπαναλη- φθεῖσα καὶ μέχρι σήμερον σωζομένη παρῆλθε μέχρι τοῦδε ἀπαρ- τήρητος καὶ ἀχρησιμοποίητος.³⁾ 'Ο Μηλιαράκης ἐσημείωσε περὶ αὐ- τῆς δτὶ «ἡ παράδοσις φαίνεται πως μυθική οὐδόλως δ' ἀπίθανον ἐκ Σίφνου οἰκογένειαι νὰ ἀπεδήμησαν εἰς Κίμωλον ςλλ' οὐχὶ ἐπὶ ἐρήμου τῆς Κιμώλου». 'Ημετές ἐνταῦθα θὰ δείξωμεν δτὶ περιέχει

¹⁾ Περιοδ. 'Αθηνᾶ 32, 213 ἐ.

²⁾ Brev. Descrizione dell' Arcipelago ἔκδ. Ross σ. 24.

³⁾ 'Ιδὲ αὐτὴν καὶ παρὰ Γκιών, 'Ιστορία τῆς νήσου Σίφνου σ. 143.

σποιχεῖα Ἰστορικὰ τὰ δόποια καὶ θὰ προσδιορίσωμεν χρονολογικῶς. Μελετῶντες δηλαδὴ τὴν διάλεκτον τῶν Κιμωλίων παρετηρήσαμεν ἐν αὐτῇ τὰ κύρια γνωρίσματα τοῦ νοτιοσποραδικοῦ συστήματος, οἵτα εἶναι ή προφορὰ τῶν διπλῶν συμφώνων καὶ ή ἐρρίνωσις, οἷα καὶ η τοῦ Σιφνιακοῦ ἴδιώματος. Ὁμοίως καὶ ἐν τῇ μορφολογίᾳ τῶν λέξεων κοινὰ εἶναι τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς Κιμωλιακῆς καὶ Σιφνιακῆς διαλέκτου. Ἰδιαιτέρως σημειῶ ἐνταῦθα τὴν ἐπιχωριάζουσαν ἐν Σφνῷ καὶ Κιμώλῳ ἀσυνήθη καὶ ἔκτροπον συγκοπὴν καὶ ἀποκοπὴν τῶν βαπτιστικῶν ἀγδρικῶν καὶ γυναικείων ὀνομάτων, ὡς, τὸ Κων-δ Κωνσταντίνος, τὸ Ἰαν=δ Ἰωάννης, τὸ Σᾶ η Σωτή=δ Σωτήριος, τ' Ἀπό=δ Ἀπόστολος, δ Σπυροίς=Σπυρίδων, η Κατέ=Αἰκατερίνη, η Λοξώ=Άλεξάνδρα καὶ ἐν τῇ κλητικῇ τοῦ ἔξαδελφος : γειά σου δξά !¹⁾ Ἐπὶ δ' ἐν τινὶ βαθμῷ καὶ αἱ τοπωνυμίαι τῶν δύο νήσων καὶ τὰ οἰκογενειακὰ ἐπώνυμα εἶναι κοινά. Ἡ κοινότης δ' αὕτη ἐπεκτείνεται μὲν εἰς τὸ λεξιλόγιον ἀμφοτέρων τῶν νήσων.²⁾

Πλὴν δμως τῆς γλωσσικῆς συγγενείας Κιμωλίων καὶ Σιφνίων παρετηρησα δτι καὶ αἱ παραδόσεις αὐτῶν εἶναι κοιναὶ τὰ ἥθη, τὰ θίμα, καὶ δ βίος.

Εἶναι ἀληθὲς δτι ἐν τοῖς καθ' ἔκκστα παρατηροῦνται ἀπαλλοτρίωσεις τῆς Κιμωλιακῆς ἀπὸ τῆς Σιφνιακῆς ἐν τῃ φωνητικῇ καὶ τῇ μορφολογίᾳ. Οὕτω ἵνα μνημονεύσω παραδείγματά τινα : τὸ ζ ἐν τῇ Σφνιακῇ προφέρεται τε η μετ' ἐρρίνου νιζ οίον τζεστός, λου-λουδίζω, μαντζάνω ἐν τῇ Κιμωλιακῇ ἀπηρχαίωθη η τοιαύτη προφορὰ ὅστε εἰς τινας λέξεις παρὰ τοῖς ςχραϊκωτέροις μόνον παρατηρεῖται, οίον μυτζήθρα, τυρομάντζηθροί ούδε ἐν πλέον δῆμοι τῆς Κιμωλιακῆς λήγει εἰς -ιντζω, ὡς τῆς Σιφνιακῆς λ. χ. τὸ μυ-μήζω, δπερ δμως γινώσκομεν δτι ἐλέγετο ἄλλοτε δμοίως καὶ ἐν

¹⁾ Ός πρὸς τὰ κύρια ὄνόματα ἀνάλογοι συγχοτεῖ εἶναι γνωσταὶ ἐκ τῆς ἀρχ. ἑλ-ληστ. γλωσσῆς. Ι. Γ. Χατζιδάκι. Ἀκαδημ. Ἀναγν. 1, 184 ἑ., 558 ἑ.

²⁾ Ιδὲ H. Pernot ἐν Ἀριέρ. Χατζιδάκι, ἐν Ἀθήναις 1921 σ. 126, 129. Οὐχὶ τόδε ὁ Μηλιαρ. αὐτόθ. 24 λέγει δτι ποῖ τε Κιμωλίοις καὶ Μήλιοι δὲν φέρουσιν ἴδιά-τα τύπου νησιωτικὸν ὡς πρὸς τὰ θίμα, τὴν γλώσσαν καὶ τὴν προφοράν, οίον θεοὺν οἱ Τήνιοι, οἱ Θηραῖοι, οἱ Ἀνδρίοι, οἱ Κέθυνοι, οἱ Ἀμοργίνοι καὶ ἄλλοι τῶν νησιωτῶν.

Κιμώλῳ, καθὼν ἐκ δικαιοθείσης ἐν τῇ συλλογῇ τῶν παροιμιῶν τοῦ Πολέτου (τόμ. 3, 64,3) παροιμίας πιστοῦται: ¹⁾

βασιλικὸς μυρίτζει ὁδό^ν
μὰ περιβόλι δὲν θωρῷ

Οὐδὲ ἐν παράδειγμα εὔρον ἐν Κιμώλῳ τῆς τροπῆς τοῦ λιγγί, ως ἐν Σίφνῳ οἷον ἡ σκατούργεα ἐν Κιμώλῳ μόνον λιγγί ἀπήντησα, οἷον ἥγιος. Ως πρὸς τὴν κλίσιν ὥστατα, σπανιώτατα ἀκούεται ἡ αἰτ. τοῦ πληθυντικοῦ τοῦ ἀρθρου τοῖς ἐν Κιμώλῳ, ἀντὶ τοῦ τοῦ, ἐν φέντε Σίφνῳ εἶναι σύνηθες. Πᾶσαι δημοσίαι αἱ ἀπαλλοτριώσεις ἐρμηνεύονται εὐκόλως δταν ἔχωμεν ὑπὸ ὅφει πρῶτον δτι οἱ ἔποικοι Σίφνιοι δὲν ἦλθον εἰς ἕρημον τὴν νῆσον καὶ δεύτερον δτι ὡς ἐκ τῆς γεωγραφικῆς θέσεως ἡ Κίμωλος καὶ τοῦ εὐλιμένου αὐτῆς ὑπῆρξε κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ναυτικὸς σταθμὸς τῶν ἐξ Εὐρώπης εἰς τὸ Αἴγαλον ἐρχομένων ξένων πλοιών, ²⁾ οὕτω καὶ τῶν Ἑλληνικῶν ιστιοφόρων μέχρι τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ ἀτμοῦ εἴτε ἐκπλεόντων εἴτε εἰσπλεόντων τὸ Αἴγαλον θὰ διετέλει τὰ μάλιστα συγχαζόμενον ἀγκυροδόλιον. Πολυήμεροι ἐπισταθμεύσεις ἐν Κιμώλῳ ἐπιδήμων ἡμετέρων ναυτικῶν ἀναμφιδόλως συχνὰ θὰ κατέληγον εἰς γάμους καὶ εἰς ἐποικισμὸν ἐκάστοτε νέων Ἑλλήνων ναυτικῶν, ως ἐν μικρῷ βαθμῷ καὶ σήμερον δὲν παύει νὰ γίνεται τοῦτο. Ἐκ τῆς μέσεως πάντοτε νέων τοιούτων ναυτικῶν ἐποίκων βεδαίως ἥλλοιώθη ἡ καθαρότης τῆς ἐγγωρίας σιφνιακῆς διαλέκτου, ἀσχέτως, ἐννοεῖται πρὸς τὴν ἐπέδρασιν, ἐνδεχομένως οὐχὶ τὴν αὐτήν, ἢν ἔσχε ἡ ἀρχομένου τοῦ ΙΘ' κιῶνος δημιουργηθεῖσα νέα κοινὴ ἡ δημοτικὴ γλῶσσα τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ τὴν ἐγγωρίαν διάλεκτον τῆς Κιμώλου καὶ Σίφνου. ³⁾ Ἐπειδὴ λοιπὸν τὸ σονομά ‘Ηπόληρος δὲν εἶναι νεώτερον τοῦ ἔτους 1675, ἐξ οὗ κατάγεται τὸ σιγίλλιον τοῦ οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Παρθενίου τὸ περιέχον τὴν ἀρχαιτέρχη μνεῖαν τοῦ δνόματος τούτου, ⁴⁾ πρόδηλον δτι δ ἐποικισμὸς Σίφνων εἰς Κιμώλον πρέπει νὰ εἶναι ἀρχαιότερος τοῦ 1675. Οὐδόλως ἀντίκειται εἰς τὴν χρονολ-

¹⁾ K. Dieterich αὐτό. 58

²⁾ Α. Μηλιαράκης ἐν Δελτ. 'Ιστ., 'Ετ. 6 σ. 7, 23.

³⁾ Ι. Βογατζίδης; ἐν 'Ημερολ. Μεγάλ. 'Ελλάδος 1922 σ. 224.

⁴⁾ Δελτ. 'Ιστορ. 'Ετ. 6, 46.

γησιν ταύτην διτο περά τῷ κοσμογράφῳ τῆς Βενετίας Coronelli¹⁾ τῷ 1690 μνημονεύεται, ώς εἰπομένη ἥδη, τῆς νήσου τὸ ὄνομα Polino, διότι παρὰ τοῖς ἔνοικις φυσικὸν ἦτο νὰ παρέμενεν ἐν χρήσει τὸ παλαιότερον ὄνομα, ἡ διότι οἱ νησιογράφοι ἐχρησιμοποίουν παλαιοτέρας πηγὰς ἃς ἀντέγραφον.²⁾ Ο Ehenburg³⁾ θεωρεῖ πιθανόν, ἀφοῦ κατὰ τὸν περιηγητὴν Thevenot τῷ 1638 ἐπυρπολήθη ὑπὸ πειρατῶν τὸ χωρίσν τῆς Κιμώλου, διτο οἱ ἐποικοι Σιφνιοι τῆς παραδόσεως μετὰ τὴν καταστροφὴν ταύτην θὰ μετενάστευσαν καὶ τοῦτο θὰ ὑποδηλοῖ ἡ χρονολογία 1646, ἣν φέρει ἡ Ἀπάνω Πόρτα τοῦ σημερινοῦ Κάστρου.⁴⁾ Όπωσδήποτε δμως ἐκ τῆς διαλεκτικῆς τῆς Κιμώλου μελέτης βεβαιοῦται ἡ τῆς προφορικῆς παραδόσεως ιστορική, εἰδῆσις περὶ σιφνιακῆς ἐποικίσεως τῆς νήσου πιθανώτατα κατὰ τὸν IZ' αἰῶνα.⁵⁾ Εἰς ταύτην δὲ τὴν ἐποίκισιν πρέπει νὰ ἀποδώσωμεν, ώς νομίζω, καὶ τὴν ἐξαιρετικὴν πυκνότητα τοῦ πληθυσμοῦ τῆς νήσου ἀνερχομένου τῷ 1673 εἰς χιλίους πεντακοσίους κατοίκους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Περὶ τῆς φορολογικῆς διατάξεως τοῦ 1670 καὶ τοῦ βυζαντινοῦ κηματολογίου

Εἰς κεφάλαιον ὅλον τῆς νησιωτικῆς ιστορίας, μόλις ἐπ' ἐσχάτων ἀνεπαρκῶς ἐρευνηθὲν καὶ ἀτελῶς περιγραφέν⁶⁾, ἀφορμὴν λαθόντες ἐκ τῆς ιστορίας τῆς ἐρημονήσου Ήπολήθου, ἐρχόμεθα ἐνταῦθα τὸ μὲν νέας πηγὰς νὰ προσκομίσωμεν, τὸ δὲ τὴν δέουσαν ἐρμηνείαν

¹⁾ Εὐθ. ἀνωτ. 2.

²⁾ Ιδὲ I. K. Βογιατζίδου, Ἀμυργός σ. 121. Ἀντίθετα μεταξὺ ξένων καὶ ἑγγωνῶν ὡς πρός τὴν ὄνομασίαν τῆς νήσου δεικνύει τὸ τοῦ Pasch van Krienon αὐτό.

³⁾ Polino chiamata dal volgo Polivo.

⁴⁾ Εὐθ. ἀνωτ. σ. 94.

⁵⁾ Α. Μηλιαράκης ἐν Δ. Ιστ. Ετ. 6, 10.

⁶⁾ Σημειωτέα Σιφνίων ἐποικισις εἰς τὴν γείτονα Φολέγανδρον τῷ 1577, Δελτ. Ιστ. Ετ. 2, 512.

⁷⁾ Νησιωτικ. Επετηρ. 1, 23 ἑ. (1918).

νὰ δώσωμεν. Πρόκειται δηλ. περὶ τῆς νέας φορολογικής διατάξεως τῆς ἐφαρμοσθείσης ὑπὸ τῆς Πύλης ἐπὶ τῶν νῆσων ἐν ἔτει 1670. Ἡ περὶ ταύτης πηγὴν εἰναι δύο ἴστορικά σημειώματα, ὃν τὸ μὲν ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ὑπὸ Τρ. Εὐαγγελίδου ἐκ τοῦ κώδικος τοῦ ἐν Σερίφῳ μοναστηρίου τοῦ Ταξιάρχου Μιχαήλ, τὸ δὲ ὑπὸ Π. Ζερλέγτου ἐκ κώδικος τοῦ ἐν Νάξῳ μοναστηρίου τῶν Καπουκίνων¹⁾. Τούτων τὸ πρῶτον ἔχει οὕτω. «Καγτζελλαρία τῆς νήσου Σερίφου εἰς τὴν ὁποίαν φαίνεται τὸ πρᾶγμα ὃπου ἔχει δικαίωμα, ἀμπέλια, χωράφια περιβόλια, δένδρα, σπίτια καὶ εἰ τὸ ἄλλο τῆς γῆς, καὶ τὸ ταχρίρι ἦγουν χαράτζι ὃπου ἔχει τὸ κάθε πρᾶγμα. Τὸ χαράτζι τῶν νησίων ἔγινεν εἰς τοὺς 1670 ὅπου ἔστειλεν ἡ βασιλεία καὶ ἐμέτρησεν ἀνθρώπους, παιδία, χωράφια μὲ τὸ σχοινίον· καὶ ἦτο τὸ σχοινίον, δρυγιαὶ 21. Καὶ ἐχαράτζωσε τὰ νησία. Καὶ ἐδιωρίζουνταν κατὰ τὸν διορισμὸν τοῦ σχοινίου ἕνα τόσον τὸ νησί. Οἱ δὲ προστάτες τοῦ τόπου ἔβαλλαν καὶ ἐστιμάριζαν τὰ ἀμπέλια καὶ χωράφια τοῦ καθεγὸς κατὰ τὸ μαξιόλι ὃπου ἔδιδαν, τὰ λεγόμενα δουκάτα, ἀλλοῦ τὰ λέγουν ἀσπρα καὶ ἀλλοῦ χαράτζια. Ἡγουν τὸ τάδε ἀμπέλι δουκάτα τόσα καὶ κατ' ἔκεινο *(ἔδιδαν)* τὸ ταχρίρι τὸ βασιλικὸν ὃπου ἦτο διωρισμένον νὰ δίδεται διὰ τὴν γῆν εἰς τὴν βασιλείαν²⁾. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ δὲ κώδικος ὑπὸ τοῦ Π. Ζερλέγτη ἐνημοσιεύθη βραδύτερον ἡ ἐξῆς περικοπὴ τοῦ σημειώματος τούτου³⁾.

«Κατὰ δὲ τοὺς 1670 ἔστειλεν διβασιλεὺς καὶ ἔκαμε ταχρίρι εἰς δλα τὰ νησία καὶ ἐμέτρησεν ἀνθρώπους, παιδία. Ἐμέτρησε καὶ τὰ

¹⁾ Ἡ εἰδῆσις τοῦ Κατ. Δαπόντε ἐκ Κ. Σάθα MB. 3, 4² ὅτι «κατ' ἔκεινον τὸν κατιρόν (1687-1691) ἐνίστασιν ἡ βασιλεία εἰς ἐνάγκην. ἀπὸ ἔξοδα ἐφεύρεν ἔνα δόσιμον καὶ εἴγαλαν ὄνομάζοντές το χανέ, ἤγουν δικάθε χανέ; ἀπὸ τριακόσια γρόσιας, ἀσχέτως μὲ τὴν ἀπιθανωτάτην τιμὴν τῶν τριακοσίων γροσίων κατὰ χανὲν (ἐνταῦθα ἵστως ὑπόκειται παρανάγνωσις τοῦ κειμένου τοῦ κώδικος, πιθανῶς δὲ ἀναγνωστέον ἀσπρα ἀντὶ γρόσια), δὲν γινώσκομεν σήμερον εἰς τίνα σχέσιν εὑρίσκεται πρὸς τὴν περὶ φορολογίας τῶν νησῶν⁴⁾ τῷ 1670 εἰδῆσιν τῶν δύο ἴστορικῶν σημειωμάτων. Οὐχὶ ὄρθις ὁ Π. Ζερλέγτης ἐν Νησιώτ. Ἐπετηρ. (1918) τόμ. 1, 23 ἐ. συνέψυρε τὰς δύο ταύτας εἰδῆσις ἀναγαγόν εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν φορολογικὴν διάταξιν. Ήπειρ χανέδων i. N. Jorga, Gesch. des Osman. Reich. 2, 215, Δ. Τσοποτοῦ, Γῆ καὶ Γεωργοὶ τῆς Θεσσαλίας (1912) σ. 102.

²⁾ Τρ. Εὐαγγελίδου. Ἡ νῆσος Σέριφος, ἐν Ἐρμουπόλει 1909 σ. 80.

³⁾ Νησιώτ. Ἐπετηρ. (1918) τόμ. 1, 23 καὶ 175.

χωράφια μὲ τὸ σχοινίον· καὶ ἡτον¹⁾ τὸ σχοινίον δρυγιες 21. Ἡλθε
καὶ ἔδω κατὰ τὴν βασιλικὴν προσταγὴν καὶ ἐμέτρησε καὶ ἔχα-
ρισσωσε τὸ νησὶ καθὼς φαίνεται εἰς τὴν καντζελλαρίαν τοῦ καθενὸς
ἢ πρᾶγμα πόσον χαράτζι τότες τὸ ἔδαλεν δ ταχριζῆς²⁾. Τὸ δεύτε-
ρον δὲ ἐν γαλλικῇ γλώσσῃ λέγει³⁾: «Cette année (1670) vint à
Naxie le tacrigis Turc, lequel entre tous les terrains pour
faire à un chacun la quesimig⁴⁾ ou ce qu'il luy touchoit
tous les ans. Il écrit aussy tous les noms des habitants qui
doivent payer le caratze, qu'il établit à trois piastres par
tête».

Ἄς προσπαθήσωμεν τώρα ἐκ τοῦ κειμένου τῶν σημειωμάτων
νῦν νὰ καθορίσωμεν τὸ ίστορικὸν γεγονός. Ἐν πρώτοις βεβαιού-
μενοῖς δτι τῷ 1670 ἀπεστάλη ὑπὸ τῆς Πύλης εἰς πάσας τὰς νῆσους
ιωριζῆς=ἀπογραφεύς, ἐν τῇ ἐννοίᾳ ἣν είχεν ἡ λέξις καὶ παρ' ἀρ-
χαῖς καὶ παρὰ βυζαντινοῖς, ἔχων ἐντολὴν νάπογράψῃ τοὺς ἄνδρας
ιτὰ παιδία, διοι ὑπετίχον τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ κεφαλικοῦ φόρου,
ἢ Καταστίχω⁵⁾· καὶ δεύτερον νὰ κατηματρήσῃ διὰ τοῦ σχοινίου
ἢς ἀγροὺς ἐκάστου ἵγα, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κτηματολογίου τούτου,
ινονισθῆ δ ἐπιβληθησόμενος ἐκάστῳ ἔγγειος φόρος (=τοῦ καθενὸς
ἢ πρᾶγμα πόσον χαράτζι τότες τὸ ἔδαλεν δ ταχριζῆς). Ὅτι ἡ νέα
ἡ τῇ φορολογικῇ διάταξις τῆς Πύλης περὶ τῶν νήσων τοῦ Αἴγαλου
ἴτις ἐξετελέσθη εἰδῆσεις ἔχομεν ὡς πρὸς τὴν Νάξον, Σέριφον καὶ
Ἔκονον, ἀλλὰ δὲν ἀμφιβάλλομεν δτι καὶ ὡς πρὸς τὰς λοιπὰς
ὧντ' αὐτὸ δεῖται χώραν⁶⁾.

Τὴν ἀναμφισβήτητον ταύτην πηγὴν περὶ τῆς νησιωτικῆς ίστο-
ΐας τῶν δύο ίστορικῶν σημειωμάτων ἔγισχύουσι δύο χωρία ἀπαρα-
ήρητη παραχμείναντα ἐφ' ὅσον δὲν συγεδυάζοντο πρὸς τὰνωτέρω δύο

¹⁾ Νησιωτικ. Ἐπετηρ. (1918), τόμ. 1, 23-24.

²⁾ Τουρκιστὶ *quesimē* = ἀποκοπή, ἀποκεκομμένη τιμή.

³⁾ Περὶ κεφαλικοῦ φόρου παρὰ ῥωμαῖοις I. Marquart, Röm. Staatsverw.
2, 77, ἐπὶ τουρκοκρατίας I. N. Jorga Geschichte des Osm. Reich. 1, 471. 2,
21 J. Hammer Geschichte des Osm. Reich. 2, 341, N. Μορζούζκη, τὸ ἐν
Βλίδῃ δημόσιον δικαιον ἐπὶ τουρκοκρατίας (1882) σ. 16. 18.

⁴⁾ Ήδὲ κατωτ. δτι καὶ ὡς πρὸς τὴν νῆσον Ἡπείρον.

σημειώματα. Τῶν χωρίων τούτων τὸ μὲν κεῖται ἐν σιγιλλίῳ ὑπὲρ τῆς ἐν Ἡπολήθῳ μονῆς τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Παρθενίου, μηνὸς Μαΐου τοῦ 1675, ἔχον ὡδε: «Ἐν τῇ νῆσῳ Ὑπολύθῳ ακτὰ τὴν ἀρχιεπισκοπὴν Μήλου εὑρίσκεται μοναστήριον τιμώμενον ἐπ' ὀνόματι τῆς ὑπεραγίας μου Θεοτόκου, ὅπερ ὑπῆρχεν ἐρημωμένον πρὸ χρόνων καὶ ακτὰ τὸν καιρόν, καθ' ὃν παρὰ τῆς κοσμικῆς ἀρχῆς ἀρχαγίας ἐπέμφθη τὰς νῆσους ἀπογράψαι ἀπάσας, ἔμελλεν ἀποξενῶσαι τῆς ὑποταγῆς τῶν χριστιανῶν τὸ μοναστήριον τοῦτο εἰ μὴ παρευρεθείει δικαιοτάτης Νικορέζης Χρυσούλας ἐξηγόρασεν»¹⁾.

Τὸ χωρίον τοῦτο ἐπιβεβαιοῖ μὲν τὴν εἰδῆσιν περὶ τῆς ἀπογραφῆς πατῶν τῶν νήσων ἐν ἔτει 1670 ὑπὸ εἰδικοῦ ἀρχοντος=αχριτέζῃ δημιουργεῖ ὅμως τὴν ἀπορίαν τίνος ἔνεκκα διαχριτέζῃσι σύντος ἔμελκεν «ἀποξενῶσαι» τὸ μοναστήριον τοῦτο τῆς ὑποταγῆς τῶν χριστιανῶν. Οἱ Μηλιαράκης ἀγνοῶν ἄλλως τε τὰ δύο ιστορικὰ σημειώματα είχεν εἰκάσει διτι «πρὸ τοῦ ἔτους 1675 ἡ διθωμανικὴ κυρέρησις εἰχε πέμψει ἀρχοντα εἰδικὸν ἵνα ἀπογράψῃ τὰς νῆσους φανεται δ' ὅτι ακτὰ τὴν ἀπογραφὴν ἀπεξένου τοὺς χριστιανοὺς τῶν ἡρειπωμένων μονῶν καὶ ἐγκαταλειμμένων καὶ ἐδήμευεν αὐτὰς ὑπὲρ τοῦ κράτους»²⁾. Καὶ ή εἰκασία αὗτη δὲν ἀφίσταται πολὺ τῶν πραγμάτων. Περὶ τούτου διεφωτίζει ἡμᾶς ἔτερον χωρίον ὅπερ καὶ συμπληροῖ τὰς περὶ νέας ἀπογραφῆς εἰδῆσις τῶν δύο ιστορικῶν σημειωμάτων, ἀγνωστον δὲ εἰς τὸν Μηλιαράκην. Τὸ χωρίον τοῦτο περιηγητοῦ Tournefort 1, 182 λέγει: «Le Grand Seigneur après la guerre de Candia ayant fait reconnoître les îles et examiner les titres de ceux qui les possédoient, l'évêque Latin de Milo, qui sous le bon plaisir des venitians jouissoit de l'isle brûlée se trouva sans titre, ainsi cette

¹⁾ Δελτ. Ιστορ. ΕΘΝΟΥ. Εταιρ. 6, 46 έ.

²⁾ Δελτ. Ιστορ. ΕΘΝΟΥ. Εταιρ. 6, 34 έ. Κατὰ τὸν τε αἰδίνα ἔνεκα τῆς τοιούτης ἀρχαιοτέρας τουρκικῆς νομοθεσίας εὐκόλως ὡς ἀδέσποτοι λόγῳ ἀλληρίας (μαγλούλη) περιήλθον πολλαὶ γχαῖαι εἰς τὸ δημοσίον, ι. Δ. Τσοποτοῦ Γῆ καὶ γεωργοὶ τῆς Θεσσαλίας σ. 36, 43, ἐξ ἄλλου δὲ αἰδέσποτοι ἀπομείνασαι γχαῖαι τῶν ἀποδρασάντων ἔνεκα τῆς πολιτικῆς μεταστολῆς τῆς Τουρκοκρατίας διενεμήθησαν εἰς τοὺς τιμωρούχους Τούρκους.

isle qui est tout près de l'Argentière fut mise à l'enclôture et vendue cinq cens écus».

Ήτο γνωστὸν δι τὸν εἰκοσιπενταετῆ Κρητικὸν λεγόμενον πόλεμον μεταξὺ Τούρκων καὶ Βενετῶν (1644-69), τὸν λήξαντα διὰ τῆς παραδόσεως τῆς Κρήτης εἰς τοὺς Τούρκους, οἱ νησιῶται ἐδοκίμασαν ἀπερίγραπτα δεινὰ τόσον ἐπὶ τῷν θαλασσοχρωτῶντων Βενετῶν δσον καὶ τῷν Τούρκων, ἐφορολογοῦντο δ' ὑπ' ἀμφοτέρων¹⁾. Λήξιντος δὲ τοῦ πολέμου, κατὰ τὰς περὶ εἰρήνης διαπραγματεύσεις οἱ Τούρκοι ήξεισαν ἀποζημίωσιν διὰ τοὺς ὑπὸ τοῦ Βενετικοῦ στόλου ἱπαχθέντας φόρους τῷν νήσων τοῦ ἡμετέρου Ἀρχιπελάγους, διπερὶ τέλει ἀπέκρουσαν δριστικῶς οἱ Βενετοί²⁾. Ἐξ ἀλλου εἰναὶ γνωστὸν δι τὸ μέγας Βεζίρης Ἀχμέτ Κιοπρουλῆς, δι παθυποτάξεις τῆς Κρήτης ηὔξησε τὸ χαράτσι διὰ νὰ πληρώσῃ τὸ ἐκ τοῦ Κρητικοῦ πολέμου ἀποστραγγισθὲν δημόσιον ταμεῖον³⁾. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν ἡ νέα φορολογικὴ διάταξις περὶ τῷν νήσων τοῦ Ἀρχιπελάγους τοῦ 1670 ὑπὸ δύο λόγων θὰ ὑπηγορεύθῃ εἰς τὴν Πύλην τῷν ἔξης. Ἀφ' ἑνὸς μὲν λήξαντος τῷ 1669 τοῦ Κρητικοῦ πολέμου, διτις εἰχε δημιουργῆσει μίαν νόθιον πολιτικὴν κατάστασιν ἐπὶ τῷν ήμειερών νήσων, ἥρχομένων ὑπὸ τῆς Τουρκίας καὶ τῆς Βενετίας⁴⁾, ἐπανελθουσῶν δὲ τῷν νήσων εἰς τὴν κυριότητα τῆς Τουρκίας κατὰ τὴν συνθήκην, ἵστεραί τοῦ διοικητικὴ ἀποκατάστασις αὐτῶν.⁵⁾ Ἀφ' ἑτέρου δὲ πολιτικὴ οἰκονομικῆς περισυλλογῆς μετὰ τὸν πόλεμον τῆς Τουρκίας ἐπέδαλεν ἐπείγουσαν διὰ τὰς νήσους νέαν φορολογικὴν διάταξιν δι τὸ σύνταξις νέου κτηματολογίου ἐν ταῖς νήσοις καὶ γένιν φορολογικῶν καταλόγων τῷν νησιωτῶν. Εἰναι προφανὲς εἰς τί ἀπέδιλεπεν ἡ πολιτικὴ αὕτη τῆς Πύλης, δηλ. δισφ τὸ δυνατὸν περισσότερον εἰς τὸ γανέζητη τὰς εἰσπράξεις τοῦ δημοσίου ταμείου. Διὰ τοῦτο δὲ ἀπογραφεῖς διετέλχη νὰ ἔξελέγχῃ ἄμα τοὺς τίτλους κυριότητος τῷν

¹⁾ II. Ζερλέντης ἐν Νησιωτ. Ἐπετηρ. 1, 26 ε.

²⁾ N. Jorga, Gesch. Osm. Reich. 4, 132.

³⁾ N. Jorga αὐτό. 4, 168.

⁴⁾ Νησιωτ. Ἐπετ. 1, 30.

⁵⁾ Τοῦτο ἔγινε τῷ 1715 καὶ διὰ τὴν Τήνον μάλις περιελθοῦσαν εἰς τοὺς Τούρκους δι τὴς ἐστάλη ταχριτζής, Δ. Δρόσου Ἰστορία. τῆς νήσου Τήνου σ. 281.

γαιών, βεβαίως πρὸς ἀνεύρεσιν τῶν τέως δημοσίων γαιών, ἢ τῶν ἀδεσπότων,¹⁾ εἰς τρόπον ὥστε μηδεμίᾳ γῆ ἀνευ λόγου νάποφύγῃ τὴν καταβολὴν τοῦ ἐγγείου φόρου.

Οὕτω λοιπὸν μετὰ τὸ 1669, ἡ νῆσος Ἡπόληδος κατεχομένη τέως διπὲ τοῦ Δατίνου ἐπισκόπου Μήλου, ἐπὶ τοῦ Κρητικοῦ πολέμου, τῇ εὐμενεῖ συγκαταθέσει τοῦ Βενετικοῦ στόλου, ἔξελεγχθέντων τῶν τίτλων τῆς κυριότητος αὐτῆς, ἀδέσποτος εὑρεθείσα, ἐπωλήθη διπὲ τοῦ διθωμανικοῦ δημοσίου ἐν δημοσίῳ πλειστηριασμῷ ἀντὶ 500 σκούδων καὶ περιήλθεν οὕτω εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ νέου κτηματολογίου, βεβαίως μετὰ τοῦ ἐπ’ αὐτῆς μοναστηρίου τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου, ἡρημωμένου πρὸ πολλοῦ, ἔξαγορασθείσα, διπὲ μόνου τοῦ πιθανώτατα Κιμωλίου φιλοθήσκου Νικορέζη Χρυσούλλα ἡ καὶ μετ’ ἄλλων’ δμοῦ. Ὁπωσδήποτε ἀρχομένου τοῦ δεκάτου διδόου αἰώνος εὐρίσκομεν τὴν κυριότητα τῆς Ἡπολήδου ἐν μέρει διπὲ τὸν οἰκον τοῦ Μηλίου Ἰωάννου Ταταράκη, διπὲ τοῦ διποίου διὰ διαθήκης ἐκληροδοτήθη τὸ μερίδιον ἐκεῖνο εἰς τὴν κοινότητα Μήλου.²⁾ Τῷ δὲ 1778 ἡ νησὶς ἀνήκεν ἐν μέρει μὲν εἰς τὰς ιδιώτας Μηλίους, ἐν μέρει δὲ Κιμωλίους.³⁾ Σήμερον δ’ ἀποκλειστικῶς κατεχομένη διπὲ τῆς οἰκογενείας τῶν Κιμωλίων ἀδελφῶν Λογοθέτη ἀμφισβητεῖται ἀκόμη ἐπὶ τῶν ήμερῶν μας δικαστικῶς διπὲ τῆς κοινότητος Μήλου. Οὕτω ἐπαρκῶς τὸ χώρion τοῦ Tourneforti συμπληροῦ τὴν εἰδήσιν τοῦ πατριαρχικοῦ σιγιλλίου καὶ ἀποκαθίσταται τὸ δλον φορολογικὸν τῶν νήσων ζήτημα μετὰ τὸ 1669, εἰς τρόπον ὥστε νὰ γίνη φανερὸν ὅτι δὲν πρόκειται περὶ νέας φορολογίας ἐπιβληθείσης τότε τοῖς νησιώταις, ἀλλ’ ἀπλῶς τῶν τέως κρατούντων φορολογικῶν νόμων ἐφαρμογὴ καὶ ἐν ταῖς νήσοις. Ἐπειδὴ δὲ εἰδήσεις τινὲς τῶν ἀνωτέρω ιστορικῶν σημειωμάτων διαλαθοῦσαι μέχρι τοῦδε τὴν προσόχῃν τῶν ἐρευνητῶν μετ’ ἄλλων μου παρατηρήσεων ἐν Κιμώλῳ παρέχουσι νέα στοιχεῖα εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ἀνεπαρκῶς γνωστῆς βυζαντινῆς γεωργικῆς φορολογίας καὶ τοῦ βυζαντινοῦ κτηματολογίου σκόπιμον θεωροῦμεν νὰ διαλάδωμεν ἐνταῦθα περὶ αὐτῶν.

¹⁾ Δ. Τσοποτοῦ, αὐτόθ. σ. 36, 55.

²⁾ N. Ἐλληνομνήμ. 5, 446, 450.

³⁾ Sonnini αὐτόθ. 2, 71.

'Εν Κιμώλῳ δηλαδή εύρον τέσσαρας τοπωνυμίας, τα' 'Οκτώς ή 'Οκτούς, τα' 'Εννεάς, ταὶ Δέκας, ταὶ Τριάντας ἐξ ἀπολύτων ἀριθμητικῶν ἑσχηματισμένας καὶ κατ' αἰτιατικὴν πτῶσιν ἐκφερομένας μετὰ τῆς προθέσεως εἰς. Ήσαν ἀρά γε σημασίαν είχον τὰ τοιαῦτα τοπωνύμια καὶ εἰς ποίους χρόνους ἀνακτέα; 'Εκ τῶν ἀρχαίων χρόνων ἔχομεν βεβαίως τοπωνυμίας δι' ἀπολύτων ἀριθμητικῶν ἑσχηματισμένας ὡς, τὰς 'Ἐπτὰ Γωνίας ἐν Σπάρτῃ, τὰς 'Ἐπτὰ πόλεις του Ταῦγέτου, τὰ Επτὰ 'Υδατα ἐν Σαθίνη, τὰ 'Ἐπτὰ Φρέατα τῆς 'Αραβίας, τοὺς 'Ἐπτὰ Νομοὺς τῆς Αἰγύπτου,¹⁾ τὰς 'Εννέα δδοὺς τῆς Θράκης κ.λ. τὰς δποίας ἀριστα ἐρμηνεύει τὸ παρατιθέμενον οὐσιαστικόν ἀλλαι δημως μεσαιωνικαὶ τοπωνυμίαι ἀνευ οὐσιαστικοῦ, μόνον δ' ἀπολύτου ἀριθμητικοῦ ἐκφερόμεναι, ὡς η παρὰ Καντακούζ.
 1, 219, 15 «ἐν τῷ περὶ τὸ 'Ρήγιον 'Εννακόσια προσαγορευομένῳ χωρίῳ», τῷ Διόνυσῳ 193, 24 «εἰς χωρίον λεγόμενον Τριάκοντα» ἴσποδαίνουσι δυσερμήνευτοι. 'Ἐπίσης παρετήρησα δτι σημειριγαὶ μεμνωμέναι καὶ ἀλλαχόθεν γνωσθεῖσαι τοιαῦται τοπωνυμίαι ἔδει γὰ συχετισθῶσι καὶ νάναχθῶσι εἰς κοινὴν ἀρχῆν. Οὕτως ἑσχάτως μὲν παρετήρουν τὰς τοπωνυμίας τῆς 'Ρόδου οἱ Τριάντα, τὰ 'Εκατόν,²⁾ διοματικῆς πτώσεως, πρότερον δ' είχον παρατηρηθῆ καὶ η Κοιμαὶ περιοχὴ τῆς Κεφαλληνίας ἐξ ἐπτὰ χωρίων,³⁾ ὡς καὶ τῆς Χίου τοὺς 'Εφτά.

'Εκ τῶν τελευταίων τούτων δὲ μὲν Ν. Γ. Πολίτης⁴⁾ περὶ τῆς περιφερειακῆς ἐφρόνει δτι «ἔμφαίνει τὸν δλον ἀριθμὸν τῶν περιοχῶν, εἰς δὲ ητο διηγημένη η νῆσος κατὰ τοὺς μέσους χρόνους», η δὲ Αἴμ. Ζολώτα περὶ τῆς Χιακῆς δέχεται δτι «ἰσως ησαν θεοὶ η ἄργοι λίθοι η κίονες». ⁵⁾

Ἐν πρώτοις ἀποκλείεται οιαδήποτε σχέσις τῶν ἀριθμητικῶν τοπωνυμιῶν πρὸς διοικητικὴν διαίρεσιν τῶν νήσων, δταν ἀποδλέθημεν εἰς τὴν μικρὰν Κίμωλον ἔχουσαν ἐπιφάνειαν μόλις τεσσαρά-

¹⁾ Περιοδ. 'Αθηνᾶ 34, 184 ε.

²⁾ Χειρόγραφον τῆς Γλωσσικῆς 'Εταιρείας Θεοδ. Κωνσταντινίδου.

³⁾ 'Ηλ. Τατσέλη, Συλλογὴ 'Ονοματοθεσῶν Κεφαλληνίας, 'Αθῆναι 1877, σ. 16.

⁴⁾ Γνωμοδοτήσεις περὶ μετονομασίας συνοικισμῶν, 'Αθῆναι 1920 σ. 125.

⁵⁾ Γεωργ. Ζολώτα, 'Ιστορία τῆς Χίου τόμ. 1 (1921) σ. 366.

κοντά τετραγωνικῶν χιλιομέτρων. Ἐπίσης δὲν δύνανται νὰ σχετι-
σθῶσιν αὐταὶ πρὸς τὴν τιμαριωτικὴν διαιρέσιν τῆς φραγκοκρατίας
ἐν Ἑλλάδι, διότι γνωρίζομέν ἐκ τῶν περισωθέντων καταλόγων τοι-
ούτων τιμαρίων διὰ ἐπωνυμοῦντο ἐκ κυρίων δονομάτων, λ. χ. ἐν τῷ
πίνακι τιμαρίων τοῦ Μορέως, ἔτους 1364, ἀνχγινώσκομεν : in la
Scorta, Lo castello de lo Polcellecto, Lo castello della
Smirina, Lo castello de Crepacore κ.τ.τ. ¹⁾ Ἡ μόνη πιθανή ἑρ-
μηνεία, τῶν τοπωνυμίων τούτων εἶναι ἡ ἐκ τοῦ βυζαντινοῦ κτημα-
τολογίου.

Εἶναι γνωστὸν δηλαδὴ ὅτι ἥδη ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Αὐγού-
στου, τούλάχιστον κατὰ τὴν παράδοσιν, ²⁾ ἔγινεν ἡ πρώτη γενικὴ
ἀπογραφὴ (census) καθ' ἥγη κατεγράφησαν πᾶσαι αἱ γαῖαι ἐν τῷ
ρωμαϊκῷ κράτει εἰς εἰδικὰ βιβλία, διετιμήθη δ' ἡ ἀξία αὐτῶν ἐπὶ
τῇ βάσει τῆς δποίας ἀπετίετο εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον κατ' ἔτος δ
ἔγγειος φόρος. ³⁾ Ἐκάστη φορολογικὴ μονὰς ἐκαλεῖτο caput ἢ
jugum, καθ' ἔκαστον δ' ἔτος δ ἐκάστοτε αὐτοκράτωρ διὰ διατά-
γματος καλουμένου indictio καθώριζε τὸν δφειλόμενον φόρον κατὰ
caput ἢ jugum ⁴⁾ (capitatio terrena). Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἥγερθη
ἀμφισδήτησις ἀν. τὸ caput τοῦτο ἢ jugum ἡτο πραγματικὴ μο-
νάς, ισοδυνάμει δηλ. πρὸς ὥρισμένην ἔκτασιν γῆς ἢ φανταστικὴ δει-
κνύουσσα ἀπλῶς τὴν ἀξίαν γαιῶν διατειμημένων εἰς χιλίους ρωμαϊ-
κοὺς soldos ὡς ἐδέχετο δ Walter καὶ δ Mommsen, ⁵⁾ ἐπὶ τῆς
δποίας κατεδάλλετο τὸ καθωρισμένον ποσοστὸν τοῦ ἔγγειου φόρου.
Οπωσδήποτε μετὰ τὴν δημοσίευσιν τῶν Anecdota Syriaca (ἔτους
501 μ. X.) ἔγινε γνωστὸν ὅτι ἀπὸ τοῦ Διοκλητιανοῦ κατὰ γέναν ἀπο-
γραφὴν αἱ γαῖαι κατεμετρήθησαν διὰ τῆς ρωμαϊκῆς pertica= 144 □
ρωμ. ποδ., ἡ δὲ φορολογικὴ μονὰς jugum περιελάμβανε διὰ τὰς
χώρας τῆς Ἀνατολῆς οὐχὶ ἐνικίαν ἔκτασιν γῆς ἀλλ' ἀναλόγως τῆς

¹⁾ Hopf, Chron. Greco-roman. 227.

²⁾ Zachariä von Lingenthal νεαρὶ 158 ἔτ. 904.

³⁾ Marquart, Röm. Staatsverwalt. 2,77.

⁴⁾ Ch. Diehl Étud. Byzant. 1905 σ. 124, Daremberg Saglio Diction.
des Antiqu. λ. capitatio, caput, Pauly Wiss. R. E. 7. jugum.

⁵⁾ Περιοδ. Hermes 3,429 έ. x. 19,394.

ποιότητος τοῦ ἐδάφους ἀλλοτε ἄλλην ἦτοι 1 jugum = 20 jugera ῥυμαῖκα γῆς πρώτης ποιότητος, 40 jugera γῆς δευτέρας ποιότητος καὶ 60 jugera τρίτης ποιότητος, τοῦ jugerum ὑπολογιζομένου σήμερον ώς ἵσου πρὸς 2523 τετραγ. μέτρα. ¹⁾ Καὶ ἀλλαχόθεν δὲ βοσκούσται ὅτι τὸ jugum διέφερε κατ' ἐπαρχίας καὶ ώς πρὸς τὸ θιούρχον (millena, centuria) καὶ ώς πρὸς τὴν δύναμιν. ²⁾ Ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἡ μὲν φορολογικὴ μονάς ἐλληνιστὶ ἐκαλεῖτο κατ' ἐπαρχίας. ζυγοκέφαλον, ιοῦγον, ιούλιον, ώς δῆλον ἐκ τῆς περᾶς αὐτοῦ 21, η' ³⁾ «ἀναγκάσεις δὲ τοὺς δημοσίους πράκτορας ἐν ταῖς ἔαυτῶν ἀποχαῖς φανερὰ ποιεῖν ἀπαντα ἐφ' οἷς αὐτάς διένασιν, τούτεστι τὸ τε ποσδύ τῶν ζυγοκεφάλων ἡ ιούγων ἡ ιουλίων ἡ δπωασδήποτε ἀν αὐτὰ κατὰ χώραν καλοῦσι...», ἀλλὰ περὶ τῆς δηνάμεως αὐτῶν οὐδεμίαν ἔχομεν μαρτυρίαν, ή δὲ μετρικὴ μονάς διαλείτο ιούγερον ή ζυγόν. ⁴⁾ Κατὰ τοὺς μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν χρόνους, μέχρι τῆς φραγκοκρατίας, περὶ φορολογικῆς καὶ μετρικῆς μονάδος τῶν γαιῶν ἐλάχιστα γνωρίζομεν. Ἐν πρώτοις περὶ ζυγοκεφάλου (jugum) οὐδεὶς πλέον γίνεται λόγος ἐν ταῖς γραπταῖς πηγαῖς. ⁵⁾ Ήλλα καὶ τοῦ ιουγέρου ἡ ζυγοῦ οὐδεμίαν πλέον εὑρίσκομεν μνεῖαν. Ής μεταβολὴ λοιπὸν ἐπήλθεν ἐν τῷ μεταξύ, συνίστατο αὗτη εἰς μεταβολὴν μόνον τῶν δηνεμάτων ἡ καὶ τοῦ φορολογικοῦ δλου συνήματος; Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων εὑρίσκομεν μετρικὴν μονάδα τῆς γῆς τὸ μόδιον, ώς «γῆ ἐν διαφόροις τόποις μοδίων καὶ ἡτη ἐκατὸν πεντήκοντα», ⁶⁾ καὶ τὸ ζευγάριον ώς «δωρούμενα τῇ ἡτῃ ἐπισκοπῇ παρόκους ἐνυποστάτους μετὰ τῆς γῆς αὐτῶν ζευγάρια θ.». ⁷⁾ Πότε ἡ λ. ζευγάριον ἡ σημαίνουσα ἥδη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀριστοφάνους=ζεῦγος ἀροτήρων βοῶν, καθ' ἀ καὶ ἡ ἀντίστοι-

¹⁾ Marquart, αὐτό. 2,220, Dr Land, Anecdota Syriae σ. 430, Π. Καληῆς αὐτό. 201.

²⁾ Ch. Diehl αὐτό. 124 ε., Daremberg-Saglio Diction. des Antiqu. αὐτ.

³⁾ Justiniani Novellae ἑδ. Zachariä von Lingenthal τόμ. I σ. 141 πε. Ducange Glossar. Graec. λ. ιουγάλιον.

⁴⁾ J. G. X II 3, 180.

⁵⁾ Η. Καλλιγᾶς αὐτό. 276.

⁶⁾ Περιοδ. Βυζαντίς 1,544.

⁷⁾ Miklosich Müller, Acta et Diplom. medii aevi 5,270.

χος λατινική λ. *jugum*, ηρχισε λαμβανομένη ώς μετρική μονάς τῆς γῆς; 'Εν τοῖς Βασιλικοῖς, τὸν Θ': αἰῶνα μ. Χρ., εὑρίσκομεν κατὰ πρῶτον μνεῖαν τοῦ ζεύγους ἐργασίας ώς μονάδος μετρικῆς οὕτω ἐν 19, 11, 42 φέρεται: «ἔὰν πωλῶν σοι ἀγρὸν ὑποδείξω σοι τὸς δρους καὶ εἴπω εἰναι τὸν ἀγρὸν 100 ζευγῶν ἐργασίας...». Διατί ἔκαλείτο τὸ ζεῦγος ἀροτήρων βιῶν ζεῦγος ἐργασίας κατανοοῦμεν ἐκ χρυσοθύρου ἔτους 1106 μ. Χ.¹⁾ ἔνθα φέρεται «ἔξκουσσελαν... φορδάδων δέκα καὶ ζευγαρίων ἔξ φιλοτιμεῖται αὐτοῖς... καὶ παντὸς ἑτέρου κεφαλαίου ἀπό τε τῶν ἐργαζομένων τὴν γῆν ζευγῶν καὶ ἀπὸ τῶν νεμομένων ζώων ἀπαιτουμένου». Εν τῇ Ἐκθέσει τῆς βασ. τάξ. τοῦ Πορφυρογεννήτου ἀναφέρεται τὸ ζευγάριον, ἔξελαμβάνετο δὲ ἐν τῇ ἐννοίᾳ μετρικῆς μονάδος γῆς: «ὑπὲρ ζευγαρίου αὐτῶν ἀνὰ νομισμάτων σ' καὶ ὑπὲρ σπάρου καὶ ἀνόνας αὐτῶν ἀνὰ σίτου μοδίων γδ'». ²⁾ Εἶγαι δημως προφανὲς δτὶ ἐνταῦθα ζευγάριον=ζεῦγος ἀροτήρων βιῶν. Πῶς λοιπὸν τὸ ζεῦγος η̄ ζευγάριον (βιῶν) ηρχισε νὰ σημαίνῃ ἔκτασιν γῆς δυναμένην γὰρ ἀροτῆρη ὑπὸ ζεύγους βιῶν ἐντὸς ἐτους δεικνύει τὸ ἀνωτέρω παρατεθὲν χωρίον τῶν Βασιλικῶν. Ή δὲ σχέσις μοδίου καὶ ζευγαρίου δηλοῦται ἐκ τοῦ ἔξης χωρίου: ³⁾ «τὰ μέντοι ἔξ ζευγάρια τὴν δωρηθεῖσαν αὐτοῖς γῆν τῶν πεντακοσίων μοδίων ἐργαζόμενα ἔσσονται καὶ οὕτως ἔξουσι καὶ τὴν ἔξκουσσελαν». ⁴⁾ Ήτοι καθ' ὃν τρόπον ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ισπανίᾳ ἐχρησιμοποιεῖτο τὸ *jugum* ώς μετρική μονάς γῆς περιέχουσα τόσην γῆν δοῦλο ἔζευγμένοι βρέε ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ ἡδύναντο νὰ ἀρόσωσι, ⁵⁾ οὕτω τὸ βυζαντινὸν ζεῦγος η̄ ζευγάριον περιείχεν ἔκτασιν γῆς ὑπὸ ζεύγους βιῶν ἀρουμένην ἐντὸς ἐτους. ⁶⁾ Εκ παραδόσεως δὲ μέχρι σήμερον ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς χώραις τὸ ζευγάρι ώς μετρική μονάς σημαίνει δ.π. καὶ τὸ βυζαντινὸν ζευγάριον. ⁵⁾ τὸ δὲ ζευγαρέδη δηλοὶ σήμερον ἔκτασιν γῆς διηγεῖται μιᾷ ἡμέρᾳ ζεῦγος βιῶν δύναται ἀρόση. ⁶⁾

¹⁾ Περιοδ. Isvestija (Sofia 1900) 6,29.

²⁾ Ἐκδ. Bonn σ. 695.

³⁾ Περιοδ. Isvestija 6,29.

⁴⁾ Varro, de re rust. 1,10,1.

⁵⁾ Γ. Χατζιδάκις ἐν Ἀθηνᾶς 13, 278 ε.

⁶⁾ Γ. Χατζιδάκις αὐτόθ. σ. 283.

Περὶ δὲ τῆς φορολογικῆς μονάδος ἡ τοῦ σχηματισμού αὐτῆς ἐκ μετρικῶν μονάδων ἐν τοῖς μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν βυζαντινοῖς χρόνοις δὲν γνωρίζομεν εἰμὴ μόνον διὰ στίχος ἐκαλεῖτο αὕτη,¹⁾ ἀκροποιοῦν δὲ δὲν τοῖς φορολογικοῖς βιβλίοις ἀναγραφόμενος ἔγγειος φόρος ἑκάστου κτήματος, δοτις καὶ ἐπὶ φραγκοκρατίας διετηρήθη ὡς επιστίcum.²⁾ Δυνάμεθα δημος, ὡς νομίζω, ὡς ἄλλοτε δὲ Θεόδωρος θύεπένσχης ἦξεωσε νὰ μελετηθῇ τὸ βυζαντινὸν δίκαιον ἐκ λειψάνων ὥτοι παρὰ τοῖς Σλάβοις σωζομένων,³⁾ οὕτω καὶ ἡμεῖς νὰ μελετήσωμεν τὴν γεωργικὴν φορολογίαν καὶ τὸ κτηματολόγιον τὸ βυζαντῖνον ἐκ τοῦ Ισχύοντος ἐν Ἑλλάδι ἐπὶ Τουρκοκρατίας γεωργικοῦ κατέπτωτος καὶ δὴ ἐκ πηγῶν αἱτίνες δὲν ἔχρησιμοποιήθησαν μέχρι τοῦδε οἷα εἶναι τὰ ἐκ τῆς τουρκοκρατίας σωζόμενα κτηματολόγια,⁴⁾ οὐ κτηματολογικὰ σημειώματα τοῦ κώδικος τῆς ἐν Σερίφῳ μονῆς τῶν Ταξιαρχῶν⁵⁾ καὶ αἱ κτηματολογικαὶ τοπωνυμίαι.⁶⁾

Εἴτε δεχθῶμεν τὴν γνώμην τοῦ Hammer διὰ τὸ φορολογικὸν σύστημα τῶν Ὀθωμανῶν ἔχει τὰς πηγάς του εἰς τὸ ἀρχαῖον περιουσιανὸν κράτος, τὰ ἵχνη δὲ αὐτοῦ ἀπαντῶμεν ἐπίσης παρὰ τοῖς Ἀραψὶ καὶ Βυζαντινοῖς,⁷⁾ εἴτε τὴν τοῦ Τσοποτοῦ καθ' ὃν τὸ διθωμανικὸν φορολογικὸν σύστημα εἶναι αὐτὸ τὸ ἑλληνορωματικόν,⁸⁾ ὡς ἐν μέρει καὶ τὸ Καλλιγᾶς ἀπεδέχετο,⁹⁾ εἴτε τῶν ἀναλογιῶν αἱτίνες ἐσημειώθησαν μεταξὺ τῶν δύο συστημάτων τοῦ βυζαντιγοῦ καὶ τοῦ διθωμανικοῦ δυνάμεθα μετὰ πολλῆς πιθανότητος περὶ στοιχείων τοῦ βυζαντινοῦ φορολογικοῦ συστήματος, περὶ ὧν ἑλλείπουσιν ἡμῖν μαρτυρίαι, νάναπραστήσωμεν αὐτὰ ἐκ τῶν ἀντιστοίχων στοιχείων τοῦ διθωμανικοῦ. Ταυτήν χρήσιν τοῦ διθωμανικοῦ φορολογικοῦ συστήματος δὲν ἔκα-

¹⁾ Περιοδ. *Investigija* 6,35,9—6,63.

²⁾ Ducangii, *Glossar. Latinitatis ēt λ.*, 'Α. Μομφερράτου, Μεθώνη καὶ Καστίνη σ. 28.

³⁾ Διετ. *Ιστορ. Ηθνολ. Εταιρ.* 2,538.

⁴⁾ Ιδὲ κατωτ. περὶ τοῦ ἐν Σύρῳ.

⁵⁾ Ιδὲ ἀνωτ. σ. 80.

⁶⁾ Ιδὲ ἀνωτ. σ. 85.

⁷⁾ Jos. Hammer, *Staatsverfass. und Staatsverwalt.* 1,37 (1815).

⁸⁾ Αὐτόθ. σ. 53,99.

⁹⁾ Περὶ δουλοπαροικίας αὐτόθ. 257, 275, 291.

μεν δ Θεόδ. Ούσπένσκης ἐν τῇ εἰδικῇ αὐτοῦ μελέτῃ περὶ τοῦ βυζαντιακοῦ κτηματολογίου.¹⁾

Οὕτω τὸ ἐπίσημον βιβλίον, ἐνῷ ἀνεγράφοντο αἱ καθ' ἔκάστην περιφέρειαν γενόμεναι καταμετρήσεις τῶν ἑγγείων κτημάτων, οἱ *libri censuales*, ἐκ δὲ παπύρων γνωσθὲν διι: ἐλληνιστὶ διάσιρωμα ἐκαλεῖτο,²⁾ ἐπὶ τουρκοκρατίας γινώσκομεν διι: ἐφερε κατ' ἐπαρχίας διάφορα δνόματα. *Kariζελλαρία* ἐκαλεῖτο τὸ κτηματολόγιον³⁾ τῆς νήσου Σερίφου, ὡς ἀνωτέρω εἰδομεν, μάννα δὲ τὸ τῆς νήσου Ἀμοργοῦ.⁴⁾ μάννα ὁσαύτως ἐκαλεῖτο τὸ τῆς νήσου Σύρου δπερ ἀκόμη σώζεται ἐν καλῇ καταστάσει ἐν τῷ γραφείῳ τοῦ κοινοτικοῦ καταστήματος τῆς Ἀγω Σύρου, ἔνθα πρὸ τριετίας εἰδον αὐτό. Καδέρνον δὲ δι: ἵταλικοῦ δνόματος ἐκαλεῖτο τῷ 1577 ἡ κατόπιν μάννα τῆς Ἀμοργοῦ. Ὁσαύτως κατὰ πληθυντικὸν ἀριθμὸν καδέρνα ἐκαλεῖτο τὸ τῆς νήσου Μυκόνου.⁵⁾ Ἐκ τῶν τριῶν τούτων δνομάτων πιθανὸν θεωρῶ δι: τὸ ἐλληνικὸν μάννα δύναται νὰ κατάγεται ἐκ τῶν βυζαντινῶν χρόνων καὶ δι: εἰγαι τοῦτο τὸ δημοτικὸν ἐλληνικὸν δνομα τοῦ βυζαντινοῦ κτηματολογίου,⁶⁾ ἐνῷ τὰ λοιπὰ δύο ἀσφαλῶς εἰναι ἀπότοκα τῆς ἐν 'Ελλάδι φραγκοκρατίας.⁷⁾ Λεπτομερὴ δ' ἀνάλυσιν τοῦ περιεχομένου αὐτῶν διέσωσε περὶ μὲν τοῦ τῆς Σερίφου τὸ ἀνωτέρω ἴστορικὸν σημείωμα, περὶ δὲ τοῦ τῆς Τήγου δ Τήγιος ἴστοριοδίφης Δ. Δρόσος ἰδὼν αὐτὸ ἀρχομένου τοῦ ιθ' αἰῶνος ἐν Τήγῳ. Ἐν τῷ Τηγιακῷ λοιπὸν «ῆσαν δλοι ἐν γένει οἱ ἀγροί, ἀμπελῶνες κῆποι καὶ περιβόλια ἀκριβῶς ἑγγεγραμμένα μὲ τὴν ἀξίαν ἐνδὸς ἐκάστου ἐπὶ ἀσπρῶν λογιζομένην», κατεχωρίζοντο δ' αἱ γαται κατὰ τὸν Δρόσον ὡς ἔξης: «ἐν τῇ δεῖγα θέσει ἀγρός, δεῖγα ἐκτά-

¹⁾ Ἐν 'Ἐρημερ. τοῦ αὐτοκρατ. βίωσ. Υπουργεῖσυ τόμ. 240 (1885) σ. 1-52 (οὗ ἀντίτυπον ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Ἰστορ. Εθνολ. Ἐπαρχείας ἐν 'Αθηναῖς).

²⁾ Περιοδ. *Klio* 12, 403

³⁾ Νέα ἡξές δηλοῦσσα τὸ γαλλ. *cadastre*. Τὸ μεσν. *catastrum* καὶ *cataustum* ἡτυμολογίθη ὑπὸ τοῦ *Menagijs* ὡς ἐκ λ. *capitastrum* ἄλλως ἀνυπάρχοντο.

⁴⁾ I. Βογιατζίδου, Ἀμοργός 5,80.

⁵⁾ Π. Ζερλέντου Νησιωτ. Ἐπετηρ. 1,166.

⁶⁾ I. K. Βογιατζίδου, Ἀμοργός σ. 80.

⁷⁾ Ἐντεῦθεν οἱ ἐπὶ τοῦ κτηματολογίου ἀρχο τες ἐκαλούντο. *Kanτεγλλιέρθες* (Σέριφ.) ἡ καδερνίσται (Μύκον.). Ηερὶ τοῦ τουρκικοῦ δνόματος τοῦ τῆς Τουρκοκρατίας κτηματολογίου i. Δ. Τσοποτοῦ αὐτοῦ. σ. 115.

σεως συνορεύων μὲ τοὺς δεῖνα, ἐμπειρέχων τόσα καὶ τοιούτου εἶδους δένδρα, ἀξίας τόσων ἀσπρών». ¹⁾ Ἐλάχιστον βλέπομεν διαφέροντα τὸν τύπον τοῦτον τοῦ ἐπὶ τουρκοκρατίας κτηματολογίου ἀπὸ τὸν τύπον τὸν περιεχόμενον ἐν τοῖς Digestis τοῦ Ἰουστινιανοῦ ²⁾). Forma censuali cavetur, ut agri sic in censum referantur. Nomen fundi cuiusque; et in qua civitate et in que pago sit; et quos duos vicinos proximos habeat. Et arvum quod in decem annos proximos satum erit, quo jugerum sit, vinea quo vites habeat, olivae quo jugerum et quo arborees habeant» ἡ ἀπὸ τὸν τύπον ὃν διέσωσεν ἡμῖν ἡ IG. XII³ 343 ἐπιγραφὴ τοῦ τῆς νήσου Θύρας κτηματολογίου τῶν ἀντῶν περίπου κατὰ Boeckh χρόνων: «Δεσποτίας Παρηγορίου ἐξ ἀπογραφῆς Λουκιανοῦ χω(ρίου) Σκόπελος, γῆς Ιο(ύγερα) 3 $\frac{1}{50}$ ἑλεῶν γυ(ροι) 30, βοῦς 2, ὄνον, πρόδιατα 8». Τὴν ἀπαίτησιν τοῦ κτηματολογίου Τήγνου περὶ ἀναγραφῆς ἑκάστου ἐγγείου κτήματος μετὰ τῆς ἀντιστοίχου ἀξίας αὐτοῦ ἡγετεῖσκομεν καὶ ἐν τῷ Σεριφιακῷ (=κατὰ τὸ μαξιόνι λόπου ἔδιδαν) παρατηροῦμεν καὶ ἐν τῇ μάννᾳ Σύρου. Άλλὰ τὸ Σεριφιακὸν σημείωμα διδάσκει ἡμᾶς καὶ τι πλέον διεγνοεῖτο μέχρι τοῦτο, ὅτι δηλ. αἱ κοινοτικαὶ ἐπιτόπιοι ἀρχαὶ διεξῆγον τὴν τίμησιν ἑκάστου ἐγγείου κτήματος κατὰ τὴν πρόσοδον ἑκάστου «οἱ δὲ προεστῶτες τοῦ τόπου ἔθαλλον καὶ ἐστιμάριζαν τὰ ἀμπέλια καὶ χωράφια τοῦ καθενὸς κατὰ τὸ μαξιόνι λόπου ἔδιδαν». ἡ δὲ τοιιάτη τίμησις συνετελεῖτο οὐχὶ ἀγενοῦ καὶ τῆς γνώμης τοῦ κυβερνητικοῦ ὑπαλλήλου (ταχριρτζῆ) ὡς ἐκ τοῦ Ναξιακοῦ σημειώματος δῆλον «lequel entre tous les terrains pour faire à un chacun la quesimig ou ce qu' il lui touchoit tous les ans».

Περὶ τοῦ Τήγνιακοῦ κτηματολογίου μανθάνομεν ὅτι περιεῖχε προστιθόμενα ἀναγραφὴν τοῦ ποσοῦ «τῆς τῶν δλων κτημάτων ἀξίας» ἀνερχομένου τῷ 1801 εἰς ἀσπρα 471989 $\frac{1}{2}$ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς δπολας

¹⁾ Δ. Δρύσου, Ιστορία τῆς νήσου Τήγνου (1870) σ. 57. 287.

²⁾ Digest. 50, 15, 4.

ώφελετο συγολικός ἔγγειος φόρος τῆς νήσου κατά τὸ ἔτος ἐκεῖνο παρᾶδες 943978 ὑπολογιζομένου ἑκάστου ἀσπρου ἀξίας πρὸς δύο παρᾶδες. Τὴν αὐτὴν δ' ἀναγραφήν συγολικοῦ ἔγγειου φόρου μηνυμονεύει τὸ Σεριφιακὸν σημείωμα λέγον διτὶ «ἔδιωροί ζουνταν κατὰ τὸν διορισμὸν τοῦ σχοινίου, ἵνα τόσον τὸ νησί». Ἀλλὰ καὶ ἡ λατινικὴ ἐπιγραφὴ ἡ περιέχουσα τὸ κτηματολόγιον τῶν Οὐλκῶν τῆς Λευκανίας τοῦ ἔτους 323 μ. Χρ., διμοίως μηνυμονεύει τὸ σύνολον τῶν τελεσμάτων τῶν ὀφειλομένων παρ' ὅλης τῆς κοινότητος Volcei¹⁾. Διὰ τοῦτο δὲν ἀμφιβάλλομεν διτὶ καὶ κατὰ πάντας τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἐν Ισχύῃ θὰ ἡτο τοιαύτη διάταξις τῆς κτηματικῆς νομοθεσίας. Ἐν ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῆς φορολογησίμου γεωλητικῆς μονάδος διτὶ δηλ. ἡ δύναμις αὐτῆς, ἐπὶ τῶν Ιουστιανείων τούλαχιστον χρόνων, ἐκχονοῦζετο ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ποιότητος τοῦ ἐδάφους εἰς δὲ ἀνεφέρετο, δὲν βλέπομεν νὰ μηνυμονεύεται ἐν τοῖς κτηματολογικοῖς σημειώμασι τῆς Τήγνου καὶ τοῦ μοναστηρίου τῆς Σερίφου. Τοῦτο σημαίνει διτὶ ὡς πρὸς τὰς νήσους ἐπὶ τουρκοκρατίας ἀλλως καθωρίζετο ἐν τῇ γεωλητικῇ νομοθεσίᾳ ἡ φορολογικὴ μονάδα. Διότι γινώσκομεν διτὶ δι' ἀλλας ἐπαρχίας τῆς διθυμανικῆς αὐτοκρατορίας (πλὴν τῆς Συρίας) ἡ φορολογικὴ μονάδα καθωρίζετο περίπου ὡς καὶ ἐπὶ τῶν Ιουστιανείων χρόνων, ἡτοι 1 τοιχτή (ζευγάριον) = 60 ντένιμ γῆς πρώτης ποιότητος, = μέχρις 80 ντένιμ γῆς δευτέρας ποιότητος, = 100-150 ντένιμ γῆς τρίτης ποιότητος.²⁾

Ἐν ἀλλῷ σημείον τῆς βυζαντινῆς νομοθεσίας περὶ οὐ σιγῶσιν αἱ γραπταὶ πηγὴν δυνάμεθα νὰ τὸ καθορίσωμεν ἐκ τῶν κτηματολογικῶν σημειωμάτων Σερίφου. Ἐν πρώτοις ἡτο γνωστὸν διτὶ ὁλοκληρωτικῆς πωλήσεως κτήματος ὑποχρεωτικῶς ἐνεγράφετο ἡ πρᾶξις εἰς τὰ φορολογικὰ βιδλία ἵνα τὸ βάρος τῆς φορολογίας τοῦ κτήματος μετατεθῇ εἰς τὸν νέον ιδιοκτήτην³⁾ τὴν αὐτὴν διάταξιν εὑρί-

¹⁾ C. I. L. X, 407.

²⁾ Hammer αὐτόθ. 1,187, Δ. Τσοποτοῦ αὐτόθ. 107. Π. Καλλιγᾶ αὐτόθ. 291.

Τὸ ντένιμ=στρέμμα ισοδυνάμει ἐν Τούρκιᾳ μέχρι τοῦ 1874 πρὸς 1600 Murrabha Adim, ἡτοι 918,67□μ. Ἐν Συρίᾳ ἡ ἔγγειος φορολογία ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἔγινετο κατὰ φεδδάν, ἡτοι ἔκτασιν δὴν ἀπὸ πρώτας μέχρι μεσημέριας δύναται ζεῦγος βοῶν νὰ ἀρόσῃ Jos. Hammer, Geschichte des Osman. Riches 2 ἔκδ. τόμ. 2,344.

³⁾ Π. Καλλιγᾶ, αὐτόθ. 240.

σκομεν ισχύουσαν καὶ ἐν τῇ φορολογικῇ νομοθεσίᾳ τῆς τουρκοκρατίας. Τὸ δέξιο παράδειγμα ἔχ τῶν κτηματολογικῶν σημειωμάτων Σερίφου σαφηνίζει τὰ ἐναῦθια λεγόμενα.

«Ο ἀφέντης Οἰκονόμος εἰς τὰ 1754 ἡτο τὸ τάγσο¹⁾ τῶν πραγμάτων του δουκᾶτα 124 καὶ 10 ἀσπρα· καὶ ἔτοι ἐπέρασεν εἰς τὸ δνοματολόγιο του. Καὶ ἔκει κάτω βάλλει ἀγόρχες, κληρονομίες, ἀλλαξίες· καὶ ἔγινεν ἥως σήμερον δουκᾶτα νὰ ἔχῃ 233 καὶ 1/4. Ἀπὸ αὐτὰ τὰ 233 καὶ 1/4, ἐπροσίκεν τῶν παιδίων, ἐπούλησεν, ἔχαρισεν, ἔβγαλεν ἀπὸ πάνω του αὐτὰ ἀντίκρυ 110 καὶ 10· ἡ προΐκα φαίνεται εἰς τὸ μεμοριάλε, ἡ πώλησις εἰς τὸ δνομικα ἔκεινου δπου ἀγόρασεν».

«Ἐπὶ μερικῆς δημαρχίας πωλήσεως ἐγγείου κτήματος πῶς ἐνεγράφετο ἡ πρᾶξης ἐν τοῖς φορολογικοῖς βιβλίοις, οὗτως ὅπερ νὰ γίνεται ἀνάλογος ἡ διανομὴ τοῦ φόρου, δὲν ἡτο γνωστὸν μέχρι τοῦδε.²⁾ Συνεφώνουν ἀράγε οἱ συμβαλλόμενοι περὶ τῆς ἀναλήψιεως τοῦ φόρολογικοῦ βάρους ἑκατέρου; ἡ δὲ περὶ τούτου συμφωνία τῶν συμβαλλομένων ἡτο ἀράγε ὑποχρεωτικὴ διὰ τὸ χράτος; Ἰδού ζητήματα εἰς ὧν τὴν λύσιν ἐπικουρούμεθα ἐκ τῶν κτηματολογικῶν σημειωμάτων Σερίφου.

«(Ο καντζηλλιέρης πρέπει) νὰ μὴ βγάλῃ, οὔτε νὰ βάλῃ χαράτις ἀλλουνοσ καὶ νὰ βάλῃ εἰς ἄλλον, χωρὶς νὰ είναι οἱ δύο νὰ συμφωνοῦσιν, νὰ ἀκούσῃ τὴν συμφωνίαν τους ἡ ἐπούλησεν ἡ ἀλλαξίεν ἡ ἔχαρισε ἡ γεροντομοίριο ἔδωσεν».

«Ἡδη ἀπὸ τῶν ιουστικανείων χρόνων είναι γνωστὸν δτι είχε πάντει ἡ περιοδικὴ ἀναθεώρησις τῆς ἀπογραφῆς τῶν γαιῶν,³⁾ ήτις ἔδει νὰ ἐπανελαμβάνετο πρὸς βεβίωσιν τῆς σχέσεως προσόδου καὶ φόρου, οὗτως ὥστε μειουμένης τῆς προσόδου νὰ μὴ ἀπομένῃ ἡ φορολογία καταπιεστική. Ἐκ πολλῶν τεκμηρίων συγήγετο δτι καὶ κατὰ τοὺς ἐπομένους αἰῶνας ἀναθεώρησις τῆς ἀπογραφῆς δὲν ἐγίνετο.⁴⁾ Ἐν τούτοις τὰ δεδομένα τῶν σεριφιακῶν σημειωμάτων μᾶς προάγουσιν εἰς τὸ γὰ δεχθῶμεν δτι μερικαὶ ἀναθεωρή-

¹⁾ Ιταλ. *tansa*=φόρος.

²⁾ Π. Καλλιγά. π.δ. 240.

³⁾ Iustiniani Novellae τόμ. 2. σ. 276 ἔ. Π. Καλλιγά. αὐτόθ. 238.

⁴⁾ Π. Καλλιγά. αὐτόθ. 258, 259, 282

σεις ἐπιβαλλόμεναι ἐκ φυσικῶν τῆς γῆς καταστροφῶν οὐδέποτε θά
ἔπαισσαν γὰρ γίνωνται καὶ ἐπὶ βυζαντινῶν.¹⁾ Τοιουτοτρόπως ἐκ τῶν
σεριφικῶν σημειωμάτων μανθάνομεν δτι ἐνῷ δ συνολικὸς ἔγγειος
φόρος τῆς νήσου Σερίφου ἡτο πρότερον δουκᾶτα 22000 ἔνεκκ τῆς
ἐπελθούσης πανώλους τῷ 1680 καὶ τῆς ἐρημώσεως τῆς γῆς ὑπε-
βιβάσθη δ φόρος εἰς 16000 δουκᾶτα, ἐμπράκτως δὲ πιστοποιηθέν-
τος δτι η ἐπελθούσα ἐρήμωσις τῆς γῆς ἡτο μεῖζων τῆς ἀρχικῶς
ὑπολογισθείσης, ἐκ νέου δ ἔγγειος φόρος ὑπεβιβάσθη.

«Ἡτο λοιπὸν εἰς τὸν καιρὸν τοῦ πάππου μου τοῦ μισέρ Μέ-
νεγού χιλιάδες είκοσι δύο (22000) δουκᾶτα· καὶ ἀπὸ τὰ 1680 δου-
κολούθησεν η πανούκλα καὶ ἐχάθη δ κόσμος ἔμεινεν η γῆς ἐρη-
μος καὶ δὲν ἐδουλεύουνταν ἀπὸ ἀνθρώπους. Καὶ οἱ κατὰ καιρὸν
καντζηλιέρηδες ἐκατέβασαν καὶ ἔδικλαν δτα πράγματα ἐδουλεύον-
ταν εἰς τ/ἀ 16000 καὶ πάλιν ἐκατέβασαν».

Ἐνῷ δὲ γινώσκομεν δτι ἐπὶ Τουρκοκρατίας μετρικὴ μονάδας ἐπι-
φανείας ἡτο τὸ ντένιμ,²⁾ ἐκ τῶν σεριφικῶν σημειωμάτων μανθά-
νομεν δτι ἐν τῇ ἀπογραφῇ τῶν νήσων τοῦ ἔτους 1670 χρῆσις ἔγινε
τοῦ σχοινίου ὡς μετρικῆς μονάδος, ἡτοι τῆς πατροπαραδότου μονά-
δος τῶν Ἑλλήνων.

Ταύτης ὡς γνωστὸν χρῆσις ἐγίνετο δχι μόνον ἐν τοῖς ἀρχαῖοις
χρόνοις³⁾ ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς βυζαντινοῖς⁴⁾ ἡ παράδοσις λοιπὸν τῆς
μονάδος ταύτης, ἀσχέτως πρὸς τὴν δύναμιν αὐτῆς, ὑπῆρξε συνε-
χῆς μέχρι τῆς τουρκοκρατίας παρ' ἡμῖν. Τοῦτο μᾶς ἐπιτρέπει νὰ
εἰκάσωμεν πρῶτον μὲν δτι ἐπὶ τουρκοκρατίας κατ' ἐπαρχίας ἐγί-
νετο χρῆσις ἀλλαχοῦ ἀλλης μονάδος ἐπιφανείας, ἀναλόγως τῆς
σωζομένης ἔγγωρίας παραδόσεως καὶ δεύτερον δτι οὐδόλως ἀπίθα-
νον νὰ ἴσχυε καὶ ἐπὶ βυζαντινῶν η αὐτὴ ἐλευθερία χρήσεως μονά-
δῶν ἐπιφανέας κατ' ἐπαρχίας. Ή δὲ χρῆσις τοῦ σχοινίου ὡς μονά-
δος μετρικῆς ἐπέζησε καὶ τῆς Τουρκοκρατίας αὐτῆς σωζομένη

¹⁾ Πβ. II. Καλλιγά, αὐτοθ. 204, 208.

²⁾ Jos. Hammer, Staatsverf. und Staatsverw. des Osman. Reichs 1,189, Δ. Τσοποτοῦ αὐτοθ. 107.

³⁾ Marquard αὐτοθ. 2,216, Daremburg Saglio Diction. des Antiqu. I. Schoenus.

⁴⁾ Извръж. Известия т.в. 6, 40, 43, Sofia 1900.

μέχρι σήμερον ἐν Κιμώλῳ. Γαδουρόσκοινο λέγεται σήμερον σχοινὸν ἔγχωρίας κατασκευῆς μήκους δρυγυτῶν δκτώ, τὸ δποῖον ἀποκρεμῶντες τοῦ σάγματος τῶν δνων χρητιμοποιεῦσιν οἱ χωρικοὶ εἰς δλας των τὰς ἀγροτικὰς ἐργασίας ἵνα δένωσιν ἐπὶ τοῦ σάγματος πᾶν φορτίον. Συγχρόνως δμως ζῇ παρ' αὐτοῖς ἡ ἔννοια τῆς μετρήσεως διὰ τοῦ σχοινίου. "Οταν πρὸ δλίγων ἑτῶν είχεν ἐπιβληθῆ ἡ στοεμπατικὴ φορολογία τῶν ἀμπέλων ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς πολιτείας, οἱ χωρικοὶ Κιμώλιοι διὰ τοῦ γαδουροσκοίνου, καθὰ δ τοῦρκος ταχριτῆς τῷ 1670, κατεμέτρησαν τὴν ἔκτασιν τῶν ἀμπελώνων αὐτῶν. Καὶ ἐν τῷ καθημερινῷ αὐτῶν βίῳ δὲν παύουσι νὰ θεωρῶσι τὸ γαδουρόσκοινο ὡς μονάδα μήκους, λέγοντες π.δ.χ. «ἔνα γαδουρόσκοινο είναι τὸ πηγάδι»=εἰς βάθος 8 δρυγιῶν.

Αἱ κιμωλιακαὶ ἔξ ἀριθμητικῶν τοπωνυμίαι ἀνήκουσιν εἰς κοιλάδας σχηματιζομένας ἐν τῇ νοτίᾳ ζώνῃ τῆς νήσου τῇ περιλαμβανομένῃ μεταξὺ τοῦ δρους Ποσορήτου Ἡλία καὶ τῆς Θαλάσσης. 'Ανατολικωτάτη είναι ἡ τς Ἔννεάς, δυτικωτάτη δὲ ἡ τοῦ Δέκας, μεταξὺ τῶν δποίων ἐκτείνεται ἡ τς Ὁκτώς, ταύτης δὲ πρὸς Β. κείται ἡ τοῦ Τριάντας. 'Η ὑπόθεσις δτι αἱ κοιλάδες αὗται ἐκλήθησαν οὕτω ἐκ τῆς ἐκτάσεως αὐτῶν εἰς βυζαντινὰς μονάδας μοδίων λ.χ., ἡ ζευγαρίων, ἡ τ.τ., προσκρούει εἰς τὸ γεγονός δτι ἡ τοῦ Δέκας είναι ἡ μεγίστη πασῶν πολὺ μεζῶν τοῦ Τριάντας.

Πιθανὸν ἄλλαι ἔκ τῶν μεσαιωνικῶν ἡ σημερινῶν ἀριθμητικῶν τοπωνυμιῶν, αἴτινες ἐμνημονεύθησαν ἀνωτέρω, νὰ ἐκλήθησαν ἐκ τῆς ἐκτάσεως αὐτῶν εἰς μετρικὰς μονάδας ὑπολογιζομένης. 'Αλλ' αἱ κιμωλιακαὶ, αἴτινες ὡς ἔκ τῆς φύσεως τοῦ ἐδάφους των καὶ τῆς τοπικῆς αὐτῶν συνέχειας δῆλον δτι συνάπτονται πρὸς τὸ κτηματολογικὸν καθεστώς, *δὲν δύνανται ἄλλως νὰ ἐρμηνευθῶσιν εἰ μὴ ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐν ἐκάστη κτηματικῇ περιοχῇ ἐναπογράφων, adscriptio censiti, τῶν ἄλλως παροίκων λεγομένων, ¹⁾ ἢ τοῖς τῶν δούλων τῆς γῆς γεωργῶν, οἵτινες, φαίνεται, ἐν τοῖς ἀπογραφικοῖς βιβλίοις θὰ ἀνεγράφοντο δητῶς πόσοι καὶ ποῖοι είναι.

Τοῦτο τούλαχιστον παρατηροῦμεν ἐπὶ τῆς κτηματολογικῆς ἐκ

¹⁾ II. Καλλιγᾶ, Ζεύς. 186 ε.

Θήρας ἐπιγραφῆς I. G. XII³ 343,16 «καὶ δούλους ἐπὶ τῆς χώρας Εὐτυχέα ἐτῶν 60, Πολυχρόνιον ἑτ. 40», στίχ. 18 «πάροικοι Θεοδ..ος ἐτῶν 20, Θεοδώραν γεωτέραν ἐτῶν 2»· δημόιως ἐν XII⁴ 346 ἀναγράφονται δνομαστὶ οἱ πάροικοι.

Ἐκ δὲ τῶν σωζομένων βασιλικῶν χρυσοδούλων ἔχομεν μὲν παραδείγματα ἐν οἷς δητῶς μνημονεύεται δ ἀριθμὸς αὐτῶν, οἷον ἐν χρυσοῦ. Μιχαὴλ Παλαιολόγου «πάρικοι τέσσαρες εἰς τὴν Δέλβιναν», ⁵⁾ ἐν χρυσοῦ. Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου «τὸ ἔτερον μετόχιον δ ἐπονομάζεται Πτέρις..μετὰ τῶν ἐκεῖσε δέκα προσκαθημένων», ⁶⁾ αὐτόθι. «τοὺς ἐν τῇ νήσῳ (Δήμνῳ) ἐν διαφόροις χωρίοις εὑρισκομένους εἴκοσι δκτῷ παροίκους», ἐν ἄλλοις δὲ μνημονεύονται οὗτοι δνομαστὶ οἷον ἐν χρυσοῦ. Στεφάνου Διυσάν (1348) ⁷⁾ «τοὺς ἀπὸ τῶν ἐν αὐτῷ εὑρισκομένων παροίκους... τὸν Κρατζούνην, τὸν Ἰβάνην, τὸν Γοργόν, τὸν Καπελέτον, τὸν Ροδέσην, τὸν Γλαβᾶν, τὸν Πετρίτσαν, τὸν Ἀριπαρίκην, τὸν Δομβρίλαν καὶ τὸν Κωνσταντίνον τοῦ Στεφάνου», πρέπει δημώς νὰ δεχθῶμεν δτι ἐν μὲν τοῖς σεκρετικοῖς βιβλίοις κανονικῶς ἀγεγράφοντο κατ' ἀριθμὸν καὶ δνομα πάντες οἱ πάροικοι, ἀλλ ἐν τοῖς χρυσοδούλοις τῶν βασιλέων, ἀτινα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐπισήμων σεκρετικῶν βιβλίων συνετάττοντο, δὲν παρελαμβάνοντο πάντοτε οὕτε δ ἀριθμὸς αὐτῶν ἐκάστοτε οὕτε τὰ δνόματα. δι? δ ἔχομεν πολλὰς τοιαύτας μνείας «μετόχιον.. μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ παροίκων», ⁸⁾ «μονύδριον.. ἐν φρ προσκάθηγται καὶ τινες πάροικοι», ⁹⁾ ἀνευ ἀλλης περαιτέρω μνείας.

Κατὰ ταῦτα αἱ κίμωλικαὶ κοιλάδες ἀποτελοῦσαι χωρία ¹⁰⁾ θὰ ἐπωνομάζθησαν ἐκ τοῦ ἐπισήμου ἀριθμοῦ τῶν ἐν αὐτοῖς παροίκων: χωρίον τῶν δκτῷ, τῶν ἐννέα, τῶν δέκα, δθεν μετὰ τῶν κινήσεως σημαντικῶν δημάτων: εἰς τοὺς δκτῷ, εἰς τοὺς ἐννέα, εἰς τοὺς δέκα, εἰς τοὺς τριάντα, ἐπειτα δὲ μετὰ τῆς χαρακτηριστικῆς καταλήξεως

¹⁾ Περιοδ. Βυζαντ. 1,545.

²⁾ Miklosich Müller, Acta et Dipl. med. aev. 3, 248.

³⁾ Περιοδ. Βυζαντ. 2,60.12.

⁴⁾ Βυζαντ. 1,545.

⁵⁾ Βυζαντ. 1,549.

⁶⁾ I. G. XII⁸ 180—3,313—316.

τῆς αἰτ. τοῦ πληθυντικοῦ εἰς καὶ: εἰς τοὺς Ὀκτώς, εἰς τοὺς Ἐννέας, εἰς τοὺς Δέκας, εἰς τοὺς Τριάντας.¹⁾ Ο τύπος τοῦ Ὀκτούς πρέπει νάναχθῃ εἰς γλωσσικὴν περίσσον καθ' ἥν ἐσώζετο ἀκόμη καὶ διαλεκτικῶς ἡ αἰτ. εἰς—ούς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ.

Περὶ τῶν Δασκαλειῶν τῆς Κιμώλου

Ἡ ΝΔ. τῆς νήσου, παρὰ τὴν θέσιν τὴν καλουμένην: εἰς τὰ Ἑλληνικὰ ἢ εἰς τὰ Αηγανά,²⁾ κειμένη νησὶς Ἄϊ Νδριᾶς, (διγ. Ἀνδρέας), φέρουσα ἵχνη ἀρχαίου τείχους καὶ ἄλλα ἔρειπια, ἀσφαλῶς δὲ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα συνδεομένη διὰ γλώσσης πρὸς τὴν ἀπέναντι ἀκρανήν τῆς Καρπάντας, «ἐς τὸν Ἄϊ Νδριά, λέγει ἡ παράδοσις, τότε καιρὸ δὲν εἶχε θάλασσα, ὅπως τώρα, ἦτον δλίγη» ώς ἐκ τῶν ἐν τῇ θαλάσσῃ σωζομένων, μετὰ τὴν καθίζησιν ἥν ὑπέστη τὸ ἔδαφος, λειψάνων τοῦ ἀρχαίου τείχους δῆλον, ὑπῆρξεν ἡ ἀρχαία πόλις τῆς Κιμώλου.³⁾ Σήμερον ἡ νησὶς αὕτη λέγεται καὶ Δασκαλειό, παράδοσις δὲ περὶ αὐτῆς σωζομένη ἐν Κιμώλῳ, καθ' ἥν ἄλλοτε ἐπὶ τῆς νησίδος ὑπῆρχε σχολεῖον εἰς δὲμαθήτευον παιδεῖς ἐκ Κιμώλου, μοῦ δίδει ἀφορμὴν νὰ ἔξετάσω ἐνταῦθα τὸ ζήτημα τῆς τοπωνυμίας Δασκαλείο ἀποδιδομένης, ώς γνωστόν, πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος εἰς νησίδας ἐρήμους, μικράς, μὴ ἀφισταμένας πολὺ τῆς παραλίας.⁴⁾ Ο Ἀγ. Μηλιαράκης, ἀν καὶ ἐγγνώριζεν, ώς ἐπληροφορήθη παρὰ τῶν περιόκων τῶν νεοελληνικῶν Δασκαλειῶν, τὴν ὑπαρξίν παραδόσεως «ὅτι ἔκει ὑπῆρχε ποτε σχολεῖον καὶ διδάσκαλος» ἐπίστευσεν διτὶ «θὰ ἥτο δλως παράλογον καὶ καθ' ὑπόθεσιν

¹⁾ Η τοπωνυμία τοῦ Τριάντας πιθανὸν χρονολογικῶς νὰ εἴναι νεωτέρα τῶν ἄλλων, τυχεντρωθέντων δηλ. ἐν αὐτῇ τοσούτων παροίκων, ἐνῷ ἀντιστοίχως ἔξελιπον οὗτοι τὰς ἄλλας τῆς νήσου τρεῖς κοιλάδας.

²⁾ Καὶ παρὰ L. Ross Inselreisen 3,35 παρὰ δὲ Μηλιαρ. Κίμωλος αὐτόθ. 6,15 ἴσφαλμένως «εἰληνικό».

³⁾ L. Ross αὐτόθ. 3,35 Μηλιαρ. αὐτόθ. 15.

⁴⁾ Παρατήρησις τὸ πρῶτον ὑπὸ L. Ross γενομένη ἐν Inselreisen 3,25.

ετι νὰ παραδεχθῇ τις δι το θιο δυγκτὸν νὰ εὑρεθῶσι ποτε διδάσκαλοι καὶ μαθηταὶ οἰτινες ηθελον ἐκλέξει ὡς διδασκαλεῖον νησίδας ἀγόνους, ἀνύδρους, φυλακράς, χδένδρους μὴ ἔχονσας μηδὲ σπιθαμὴν ἐπιπέδου γῆς, οὐδεμίαν παρεχούσας εύμαρειαν πρὸς διατριβὴν ἀνθρώπων οὐχὶ πολυχρόνιον ἀλλ' οὐδὲ δι' ὀλίγας ὥρας.¹⁾ Διὸς τοὺς λόγους τούτους δι Μηλιαράκης ἐφρόνει δι τοῦ καθ' ἀ ἐκ τοῦ βινετικοῦ, η ἵταλικος καθόλου, ναυτικοῦ καὶ γεωγραφικοῦ δινοματολογίου εἰσγενήσαν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλώσσαν. η διότι δὲν ὑπῆρχον ἐν τῇ Ἑλληνικῇ, η διότι οἱ ὑπάρχοντες Ἑλληνικοὶ ὑπεχώρισαν μικρὸν πατὰ μικρόν. δηροι ὡς δι κάθιος ἀντὶ τοῦ ἀκον, πούντη, καρστα ἀντὶ τοῦ ἀκτῆ, πόροι ἀντὶ τοῦ λιμήν, οὔτω καὶ η νεοελληνικὴ λέξις Δασκαλεῖο δὲν εἶναι η η ἵταλικὴ *scoglio*=σκόπελος, νησίς, δι' οἵ οἱ ἵταλοι ναυτικοὶ καὶ χαρτογοράφοι θὰ ὠνόμαζον τὰς Ἑγρονήσους, τοὺς σκοπέλους, ὃν δὲν εἶχον μάθει τὸ Ἑλληνικὸν δημομή, ἀφοῦ εἶναι γνωστὸν δι το προσέθετον πολλάκις τοῦτο καὶ εἰς τὸ κύριον δημομή τῆς νήσου. ὡς *scoglio di Pario*=ἡ Πάρος, *scoglio di S. Theodore*=τὸ Μπούρτσι τοῦ Ναυπλίου κ.τ.τ. «Οἱ ναυτικοὶ Ἑλληνες οἱ μετὰ τῶν ἐνετικῶν πλοίων πλέοντες, οἱ μεταχειριζόμενοι καὶ τοὺς ἵταλικοὺς πορτολάνους η ἄλλους γεωγραφικοὺς πίνακας τὴν λέξιν *scoglio* συνετεύτισαν μετὰ τοῦ σχολειοῦ. ἀκούσοντες δὲ τὸ δημομή μετὰ τοῦ ἀρθροῦ *del scoglio* η τῶν προθέσεων *da* καὶ *di*. μετέτρεψαν ἐν τῇ συγηθείᾳ ἀπλούστατα τὸ ντὰ σκόλιο η ντὶ σκόλιο εἰς Δασκαλεῖο παρετυμολογοῦντες.²⁾ Ἐνισχύθη δὲ δι Μηλιαράκης εἰς τὴν γνώμην του ταῦτην, ἐκ τινος ῥητῆς, ὡς ἐνόμιζε, μαρτυρίας περὶ Δασκαλεῖο. Διότι ὡς πρὸς τὸ Δασκαλεῖο τῆς Ναυπλίας τῆς νησίδος δηλ. τῆς κειμένης ἐν τῇ μεσημβρινῇ παραλίᾳ τῆς ὀρεινῆς χώρας τῆς Ναυπλίας, πρὸ τῆς προεξοχῆς τοῦ βουνοῦ Τσακάλι, ἐφ' οἵς ὑπάρχουσιν ἐρείπια ἐνετικοῦ φρουρίου. εἶναι γνωστὸν δι τὸ ἐκαλεῖτο ἐπὶ φραγκοκρατίας τὸ ἐπ' αὐτῆς φρούριον *castello di scoglio*.³⁾ ἐκ τούτου λοιπόν, ἐπάγεται δι Μηλιαράκης, θὰ ὠνομάσθῃ

¹⁾ Περιοδ. 'Εστια 1890, τόμ. 1, 43.

²⁾ Αὕτω. 1, 13.

³⁾ Κ. Σάθα Μνημ. 'Ελλ. 'Ιστορ. 6,245,2 κ. ἀλλαγοῦ.

Δασκαλειό.¹⁾ 'Αλλ' ώς θά δείξωμεν ωκτωτέρω ἀπλῆ σύμπτωσις εἶναι δτὶ ἐπὶ φραγκοκρατίας ἐνῷ τὸ φρούριον ἐκαλεῖτο *castello di scoglio*, ἔπειτα ἡ νῆσος ἐκλήθη Δασκαλεῖο.

Εἰς τὰ ἀνωτέρω ἀντιπρατηρούσιμεν: 1) διατὶ ἐξ ὅλου τοῦ πλήθους τῶν νησίδων τῶν ἑλληνικῶν θαλασσῶν, τῶν τῆς αὐτῆς φύσεως ἢν κινητέρω περιεγράψαμεν, οὐχὶ πᾶσαι ἀλλά τινες ὥρισμέναι ἐκλήθησαν *scoglio*-Δασκαλεία; 2) Διατὶ τὸ παρὰ τὴν Ἀττικὴν Δασκαλεῖο λέγεται καὶ Δασκαλονήσι; 2) Τὸ δεύτερον τοῦτο ὄνομα δὲν ὑποδεικνύει δτὶ πρόκειται περὶ νησίδος ἀνηκούσης εἰς δάσκαλον ἢ ἐπὶ τῆς ὑπολεικατώκει δάσκαλος; "Αν ἐξετάσωμεν τὰ νεοελληνικὰ σύνθετα ἐκ τῆς λ. νησὶ βλέπομεν δτὶ ἀλλα ὡμένη σημαίνουσι πότιον σῆμα ἢ χρῶμα ἢ ἰδιότητα φάίνεται ἔχουσα ἡ νησίς, ως Ἀσπρονήσι, Μαυρονήσι, Μακρονήσι, Μεγανήσι, Πελαγονήσι, Βαρδοχρονήσι, ἀλλα δὲ τὶ φέρουσιν ἢ δπερ ταῦτὸν εἰς τίνα ἀνήκουσιν, ως Ἀλανήσι, Ἀρκονήσι, Γαϊδουρονήσι, Ἐλαφονήσι, Μαραθονήσι, Πρασονήσι, Ποντικονήσι, Τραχονήσι, Γλαρονήσι, Τσακαλονήσι, Λαγονήσι, Δρακονήσι, Καθδουρονήσι, Σπαρτονήσι καθ' ἀ καὶ τὸ Δασκαλονήσι. 3) Κατὰ τὴν ἀντίληψιν ταῦτην Δασκαλονήσι καὶ Δασκαλεῖο συνωνυμούσι· διότι καθ' ἡ ἀρχ. λέξις διδασκαλεῖον ἐσήμαχινε τόπον ἐνῷ διαμένει διδάσκαλος,⁴⁾ οὕτω καὶ ἡ νέα δασκαλεῖο θά ἡδύνατο νήσημαίνη μόνον ὥσταντως τόπου ἐνῷ διαμένει διδάσκαλος, ἀναχωρητήριον διδασκάλου καθ'⁵⁾ ἀ τὰ νεοελληνικὰ γουμενειδ=μονῆς ἡγουμενεῖον, πισκοπεῖο ἥδη μεσν. ἐπισκοπεῖον, μαντοπονλεῖο ἥδη μεσν. παντοπωλεῖον, ἀτισγγαναρειδ=σιδηρουργεῖον, καμπαναρειδ ἥδη μεσν. καμπαναρεῖον, ἀσκηταρειδ παρὰ τὸ μεσν. ἀσκητήριον, μπαρμπερειδ ἥδη μεσν. μπαρμπερεῖον, χασαπειδ=κρεοπωλεῖον, πουταναρειδ ἥδη μεσν. πουταναρεῖον, τουκκαλαρειδ (διορθωτ. τὸ παρὰ Du Cange τουκκαλαριῶς) κ.λ. Δεγόμεθα δηλαδὴ δτὶ παρὰ τὸ ἀρχ. διδασκαλεῖον, διασωθὲν μέχρι σήμερον κυρίως ἐν ταῖς νοτίοις Σποράσι ἐν τῇ

¹⁾ Αὐτόθ. 1,44.

²⁾ Περιοδ. Ἐπτίς 1890, 1,43.

³⁾ Ταῦτα συνέλεξα ἐκ τοῦ βιβλίου N. Κοτσοβίλλη, ὁ Νέος Λιμενοδείκτης καὶ Νομάρχη, Ἐλληνικὴ γωρογραφία.

⁴⁾ Kühner—Bläss Griech. Grammat. I. τόμ. 2, 276, 282.

έννοιά του σχολείου ἐπλάσθη καὶ νέον, παρὰ τὸ διδάσκαλος—διδάσκαλος, δασκαλεῖδ=ἀναχωρητήριον διδασκάλου. Ἡ λέξις διδάσκαλος ἐν τῇ μεσῃ. ήμδιν γλώσσῃ ἐσήμαινε τὸν ἐρμηνευτὴν τοῦ εὐαγγελίου (=διδάσκαλος τοῦ εὐαγγελίου), η τῶν ἐπιστολῶν τοῦ ἀποστόλου (=διδάσκαλος τῶν ἐπιστολῶν τοῦ ἀποστόλου) η τοῦ φαλτηρίου (=διδάσκαλος τοῦ φαλτηρίου)¹⁾ ἀντιστοιχοῦσα οὕτω πρὸς τὴν σύγχρονον λέξιν ἱεροχήρυξ. Οὐδὲν λοιπὸν παράδοξον ἂν κατὰ τοὺς μὲσους χρόνους παρ' ἡμῖν τοιοῦτοι ἱερωμένοις τῆς ἐκκλησίας διδάσκαλοι ἀποχωροῦντες τῶν ἔγκοσιμών ἡσκήτευον ἐπὶ τοιούτων ἐρημονήσιων ἐπὶ τῶν δποίων θὰ ἔκτιζον προσευχάδια η μονύδρια, ὡς δύναμεθα νὰ εἰκάσωμεν ἐκ τῶν σωζομένων ἀκόμη—διότι δὲν διεσώθησαν πανταχοῦ, ναῦδρίων ὡς λ.χ. ἐπὶ τοῦ κιμωλιακοῦ Ἀγ. Ἀνδρέου.

Ο κ. "Αμαντος ἐν γραπτῷ πρὸς ἐμὲ σημειώματι περὶ τοῦ Δασκαλείου λέγει δτι «διδασκαλεῖον κατὰ τὸν μεσαίωνα ἐσήμαινε καὶ τὸ μοναστήριον, ἀν καὶ σχετικὸν χωρίον δηλωτικὸν τῆς σημειώσας ταύτης ἔχαθη ἐκ τῶν σημειωμάτων μου». ²⁾ Βεβαίως εὐπρόσδεκτο θὰ ἔτοι τοιάντη διὰ κειμένων πιστοποίησις τῆς μεταιωνικῆς σημασίας τῆς λ. διδασκαλεῖον=ἀναχωρητήριον. ἢν ἡμεῖς ἀγωτέρω ἀπλῶς συνηγάγομεν. 'Αλλ' ἔνδειξιν τοῦ δτι τοιαῦται νησίδες ἔχορησμενοι ὡς τόποι ἀσκήσεως εἰς παλαιοτέρους χρόνους προσάγω ἐκ τοῦ Δασκαλείου τοῦ ἀγ. Ὁρους. Δασκαλεῖο ἐκεῖ λέγεται νησύδριον κειμενον πρὸ τῆς νησίδος τοῦ ἀγ. Χριστοφόρου, ἐγγὺς τῆς σκήτης Καυσόκαλυβιών. Ἐν αὐτῇ τῇ σκήτῃ Καυσόκαλυβιών σώζεται η κάρα τοῦ παπᾶ Γαβριὴλ Δασκαλείωτου ἀσκήσαντος τὸν ιη' αἰώνα ἐπὶ τοῦ νησύδρου Δασκαλείου. ³⁾

'Αλλὰ πῶς η προφορικὴ παράδοσις συνήψε πρὸς τὰ Δασκαλεῖα τὴν ἔννοιαν τοῦ σχολείου καὶ τῶν μαθητευόντων παίδων; Ἡτο ποτὲ δυνατόν νὰ ὑπάρξεις ἐπὶ τοιούτων νησίδων σχολεῖα; Βεβαίως δχι ἐξαν νοήσωμεν διδάσκαλον καὶ σχολεῖον ἐν τῇ σημειρινῇ ἔννοιᾳ τῶν

¹⁾ Κωδινὸς de offic. 5,9 ε.

²⁾ 'Ο κ. "Αμαντος δηλ δι' ἄλλης ὁδοῦ εἶγε καταλήξει εἰς τὸ αὐτὸ πρὸς ἴμια συμπέρασμα. 'Ιδι τοῦ αὐτοῦ ἐν Λεξικογρ. 'Αρχ. 2,42 περὶ τῆς λ. scoglio διασωθεῖσας ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ὡς σκόλι, σκόλιο, κ. G. Meyer N Stud. 4,82.

³⁾ Γ. Σμυρνάκη, τὸ ἄγιον "Ορος σ. 103.

μεν. Ἀλλὰ κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἀλωσιν χρόνους σχολείον ἵτο γέ
κι ἐκκλησίας δι περίβολος ἢ τὸ μοναστήριον,¹⁾ διδάσκαλος δὲ δ
ιεῖς. ὡς ἐπὶ τὸ πλειστον. ²⁾ Καὶ εἰναι πράγματι μακρὸς δι κατά-
ησ τοιούτων ἱερωμένων διδασκάλων ἐπὶ τῆς Τουρκοκρατίας,³⁾
πολλοὶ μονάζοντες μετήρχοντο τὸ διδασκαλικὸν ἔργον ὡς Μά-
ριος δι Μαργούνιος μετὰ τὸ 1600 ἐν τῷ σιναϊτικῷ μετοχίῳ τῆς
Ἱερῆς,⁴⁾ Θεοφάνης δὲ ἐξ Ἀγράφων (+ 1779) ἐν τῇ πλησίον τῶν
κυρνῶν μονῇ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς.⁵⁾ Εὐγένιος Ἰαννούλης δι Αἰ-
ώλος ἐν τῷ ἐν Γούνδα μοναστηρίῳ τῆς ἀγ. Παρασκευῆς⁶⁾ κ. ἀ. Οὐ-
λιος λοιπὸν παράδοξον ἀν περὶ τοιούτους μονάζοντας διδασκάλους
εἰναι ἐκ τῶν πέριξ φιλομαθεῖς μαθηταὶ εἰς τὰς μικρὰς ἐργμονή-
εις τὰ Δασκαλειά.

Ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ ἀρχαιολόγου L. Ross ἡ προφορικὴ παρά-
της περὶ τῶν Δασκαλειῶν χαρακτηριστικώτατα διηγείτο.⁷⁾ διτὶ ἐπ'
τὸν «ἐν τῇ ἀρχαιότητι μεγάλῃ σχολῇ μοναστηρίου ἔκειτο».
καί δὲ παραδόσεως προϊὸν εἰναι, ὡς πιστεύω, τὸ λεγόμενον
περὶ τοῦ παρὰ τὴν Κεφαλληνίαν Δασκαλειοῦ ὑπὸ Ἡλίᾳ Τσιτσέλη
ἐκλήθη οὕτω «ἔνεκα τοῦ ἔκει παιδεγγαγικοῦ διδασκαλείου ἐπὶ
ἡμαρίων αὐτοκρατόρων». ⁸⁾ Ἀλλ ἐπὶ τοῦ προκειμένου διτὶ δη-
μη ἐπὶ τοιούτων ἐργμονήσων ἵτο ποτὲ δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ σχο-
λην, ἔχομεν καὶ μαρτυρίαν ἴστορικὴν καθ' ἥν ἐν ἔτει 1720 Νικό-
λιος Δογοθέτης ἐκ Γαλαξειδοῦ ἰδρυσε σχολείον ἐπὶ τῆς ἐργμο-
νοῦ τοῦ ἀγ. Κωνσταντίνου κειμένης ἐν τῷ κόλπῳ τῆς Ἰτέας καὶ
ἐνταῦθα ἐκ τῶν πέριξ προσερχομένους παιδίας ἀμισθί ἐδίδασκε.⁹⁾
Ἐκείνο δημως δπερ ἔτι πιθανωτέραν καθιστᾷ τὴν ἡμετέραν περὶ

¹⁾ Καὶ οὕτω ἵτο δυνατὸν τὸ μοναστήριον νὰ κληθῇ διδασκαλεῖον.

²⁾ C. Chassiotis, *L' instruction publique chez les Grecs*, Paris
1874. 14. ε.

³⁾ Κ. Σάθα, νεοελληνικὴ Φιλολογία σ. 123. Ε.

⁴⁾ Κ. Σάθα, αὐτόθ. σ. 215.

⁵⁾ Κ. Σάθα, αὐτόθ. σ. 496.

⁶⁾ Κ. Σάθα, αὐτόθ. σ. 327.

⁷⁾ Inselreisen 3,25.

⁸⁾ Συλλογὴ Ὀνοματοθεσιῶν Κεφαλληνίας ἐν Ἀθήναις 1877 σ. 13.

⁹⁾ Κ. Σάθα αὐτόθ. σ. 471.

Δασκαλειῶν ἔρμηνείαν είναι δτι πλὴν τῶν ἐναλίων Δασκαλειῶν ὑπάρχουσι καὶ μεσόγεια: τοιαῦτα δύο τούλάχιστον σαφῶς παραδίδονται. Ἐν μὲν παρὰ τὸν Ἀστακὸν τῆς Ἀκαρνανίας καὶ ἔτερον ἐν Ζίτον τῆς Ἡπείρου, τὸ τελευταῖον μάλιστα μετὰ σχετικῆς περὶ σχολείου παραδόσεως.¹⁾ Τοῦτο δὲ ὑπῆρξεν ἡ αἰτία δι' ἧν δι Τρύφων Εὐαγγελιδῆς²⁾ καὶ δ. Φ. Κουκουλές³⁾ ἐδέχοντο τὴν ὄπαρξιν διδασκαλείων σχολείων, μόνον ἐπὶ τῶν μεσογείων Δασκαλειῶν, τὰ δὲ ἐνάλια ἐθεώρουν ὡς scogli. Ἡ δὲ ἀπόδειξις δτι τὰ ἐνάλια Δασκαλεία ἡσαν διδασκαλεῖα προσλαμβάνει σπουδαιότητα καθόσον προσθέτει νέον κεφάλαιον εἰς τὴν γνῶσιν παρ' ἥμιν τοῦ μεσαιωνικοῦ μοναστικοῦ βίου καὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος. Ἐν δὲ τῇ Κιμώλῳ εὑρομεν καὶ δεύτερον Δασκαλεῖο ἐν τῇ μεσημβρινῇ παραλίᾳ τῆς νήσου ἐπὶ νησίδος καλουμένης νῦν Πυργονήσι ἐπὶ δὲ τῶν χρόνων τοῦ Sonnini Πυργί.⁴⁾ «Πλησίεστατα τῆς παραλίας, γράφει δ. Sonnini, βράχος προχωρεῖ ἐντὸς τῆς θαλάσσης: καὶ μολονότι δίοδος ἐσκάψῃ ἐπ' αὐτοῦ τὸ διάστημα τὸ χωρίζον αὐτὸν τῆς νήσου είναι τόσον διλίγον εὔρυ, ὥστε γὰ εἰναι ἀδύνατον καὶ εἰς τὰ μικρότατα πλοιάρια γὰ διαπλεύσωσι. Ἐπὶ τοῦ βράχου τούτου Πυργὶ καλουμένου φάγεται λειψανον ἀρχαίου οἰκοδομήματος: ἐκεῖ, ἀν πιστεύσωμεν τοὺς νῦν Κιμωλίους διέμενον οἱ δυνάσται τῆς Κιμώλου».⁵⁾ εἰς ἐμὲ δημώς περὶ τοῦ Πυργονήσιου ἐπανέλαθον τὴν αὐτὴν περὶ σχολείου παράδοσιν ἣν καὶ περὶ τῆς νησίδος τοῦ Ἀγ. Ἀνδρέου.⁶⁾

¹⁾ Ηεριοδ. 'Εδδομάς 1890 Ζ', 7,11.

²⁾ Ηεριοδ. 'Εδδομάς αὐτόθ.

³⁾ 'Ἐκ τοῦ βίου τῶν Βαζαντινῶν, ἐν Ἀθήναις 1920 σ. 93.

⁴⁾ Παρὰ Μηλιαράκη ἐν Δελτ. Τστ. 'Ετ. 6,37 Πυργὶ καλεῖται ἡ νησί, τοῦ ἀγ. Εὐσταθίου.

⁵⁾ Αὐτόδ. 2,221 ff.

⁶⁾ Εἰς δέκα ἀνήρχοντο τὰ μέχρι τοῦδε γνωστὰ ἐνάλια Δασκαλεία, εἰς ἂ προσθέτον καὶ τὰ ἐμὲ ἐν "Ἀθρ. καὶ Κιμώλῳ" είναι δὲ ταῦτα τὰ ἔξης: 1) πασὶ τὴν Κιφαλληνίαν 2) παρὰ τὸ Ναύπλιον 3) παρὰ τὴν Ἀ. παραλίαν τῆς Ἀττικῆς 4) τὸ τοῦ ἀγ. Ἀνδρέου τῆς Κιμώλου 5) παρὰ τὴν νῆσον Κέρον τῶν Κυκλαδῶν 6) παρὰ τὴν Σκιάθον 7) τὸ ἐν τῷ λιμένι τῆς Λιβαδίστρας 8) τὸ ἐν Μοσγονήσιοις 9) παρὰ τὴν Σμύρνην 10) παρὰ τὴν νῆσον Ὁξειάν τῆς Προποντίδος. Τελευταῖον ἐν τῇ πολιτικῇ ἐφημερίδι «Ἐμπρόδε» τῆς 30 Αὐγ. 1921 εἶδον ἀναγραφόμενα ἔτερα δύο τέως ἀγνωστα, τὸ ἐν τῷ λιμένι τοῦ Πόρου καὶ τὸ εἰς Πόρτο Γέρακα, ἀνερχομένων οὖτις πάντινον εἰς δέκα τέσσαρα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

Περὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν Κιμωλίων.

"Οπως κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἡ νῆσος ἦτο μονόπολις,¹⁾ οὕτω καὶ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους καὶ σήμερον πλὴν τῆς κωμοπόλεως τοῦ Κάστρου δὲν ἔχει χωρία. Ήσσα ἡ ἔξω τοῦ Κάστρου ὑπαίθρος μόρα καλούμενη "Οξώ Μερόδα ἡ δέοχῃ ὑπὸ τριῶν κυρίων δέδων διατίμεται· ἡ πρώτη ἄγει ἀπὸ τοῦ Κάστρου πρὸς Β., πρὸς τὸ βουνὸν τὸ Σκλάδιον, ἡ δευτέρα ΒΑ. πρὸς τὸν ὄρμον ἄγιον Μηνᾶν καὶ ἡ φίτι πρὸς Δ. πρὸς τὰ Ληγικά. Πολλαχοῦ τῆς νῆσου συναντᾷ τις, ὃς καὶ ἀλλαχοῦ τῶν Κυκλαδῶν, μονήρεις ἀγροτικοὺς οἰκίσκους ἷσσου διαμένουσιν οἱ ἐκ τοῦ Κάστρου κατὰ τὸν χρόνον τῶν γεωργιῶν των ἐργασιῶν, τοὺς καλούμενους ἐνταῦθα θεμωνιές.²⁾ μὴ δυνάμενοι νὰ ἐπανέρχωνται καθ' ἑκάστην ἑσπέραν εἰς τὸ Κάστρον ἔνεκα τῆς λποστάσεως. Ἐνιαχοῦ δύο ἡ τρεῖς παρακείμεναι θεμωνιές διδουντὶ ἡμῖν ἔνγοισαν τοῦ πως ἐδημιουργήθησαν τὰ σύγχρονα χωρία τῶν ἥσων. Κατ' ἀρχὰς δηλ. μόνον δύο, τρεῖς γεωργοὶ τῶν παρακειμένων ἦρῶν ἔκτιζον τὰς θημωνίας των ἐν τοις περιοχῇ σύν τῷ χρόνῳ δύμως καὶ ἄλλοι ἐν τῇ αὐτῇ περιοχῇ ἔχοντες τοὺς ἀγρούς των ἔκτιζον ἐκς θημωνίας, εἰς τρόπον ὥστε δὲ ἀρχικὸς διπλοῦς ἡ τριπλοῦς προσφυνός συνοικισμὸς λαμβάνει μορφὴν πολλαπλοῦ μονίμου συγοικισμοῦ, τοῦ γνωστοῦ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ὡς ἐσχατιά,³⁾ παρὰ δὲ τοῖς θεωτέροις ὡς χωριό. Εἰς τινας τῷ ὄντι τῶν Κυκλαδῶν εὔρον συγυπραχούσας ἀμφοτέρας τὰς μορφὰς τῶν ἀπλῶν καὶ πολλαπλῶν συγκατασκευῶν καὶ ἡδυνήθην νὰ παρατηρήσω τὴν ἐξέλιξιν τῶν δευτέρων ἐν τῶν πρώτων. Οὕτως ἐν Σύρῳ, ἐν τῇ Ἀπάνω Μερεῷ ὑπάρχει σή-

¹⁾ Κλαυδίου Πτολεμαίου 3,17,11 Κιμωλίς νῆσος ἐν ἥ πόλις.

²⁾ Ἐν Μυκήνω καλοῦντα: οὗτοι χωριά, ἔνθα ἐσώθη ἡ ἀρχ. σημασία τῆς λέπτης ἡγείας.

³⁾ Ἡ ἐσχατιά ἀρχ. τοπωνυμία Τήγου Brit. Mus. Inscr. II № 377,30
Ζωναρχ. ἐρμηνείαν εἰς τὸν ΙΖ' κανόνα τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου.

μερον μόνον δικαιόδεις συνοικισμός κατά τὸν χρόνον τῶν γεωργικῶν ἐργασιῶν, ὡς τὸ Πλατύ Βουνό, Σὰ Μιχάλης, ἐνῷ ἐν τῇ Κάτω Μερεᾶ, πρὸ πεντηκονταετίας μέν, ὡς διηγούμενοι οἱ ἐγχώριοι, διγροτικὸς βίος εἶχε τὴν αὐτὴν μορφὴν ἣν σήμερον ἐν Ἀπάνω Μερεᾶ, δὲ λίγον διμως κατ' δὲ λίγον ἐπιτρεπούσης καὶ τῆς φύσεως τοῦ ἑδάφους ἔλαβε τὴν μορφὴν πολλαπλοῦ μονίμου συνοικισμοῦ ὡς δι τοῦ Γαλησσᾶ, Μπάου κ.λ.¹⁾ Τὴν ἀσφαλῆ δὲ ταύτην διανυκτέρευσιν τῶν γεωργῶν ἔξω τοῦ ὡχυρωμένου κάστρου ἐνέπνευσεν ἐν τοῖς νεωτάτοις χρόνοις ἀφ' ὅτου, παρελθούσης τῆς πειρατείας τῶν δειγῶν χρόνων φραγκοκρατίας καὶ τουρκοκρατίας ἐπανῆλθε τῷ 1828 ἡ ἐλευθερία. Ἡ Ἑλλειψις ἐκείνη πάσης ἀσφαλείας ἀπὸ θαλάσσης ἐπὶ φραγκοκρατίας καὶ τουρκοκρατίας τῆς νήσου διαμνημονεύεται ὑπὸ τῆς παραδόσεως ήτις διηγεῖται δι τοι «οἱ Κιμουλιάτες ἦφυλάνε βάρδια γιατὶ δουλιούσανε τοι κλέφτες»²⁾ καὶ δι τοι ἐπὶ τῇ ἐμφανίσει πειρατικοῦ πλοίου «ἡγάγουνταν οἱ γυναῖκες σὰν ἦθε νὰ μπροβάλῃ κακάκιοι»³⁾ 'Αλλ' οὐδὲν ἥττον ἡ καταδυνάστευσις ἢν ὑφίσταντο οἱ Κιμώλιοι ὑπὸ τῶν καταπλεόντων στόλων τόσου τῶν Βενετῶν δσον καὶ τῶν Τούρκων, ὡς ἀνωτέρω εἰπομεν, μαρτυρεῖται ἐκ τῆς μέχρι σήμερον ἐπιφῆς ἢν ἐπάδουντι τὴν ἑσπέραν τῆς 23 Ιουνίου, παραμονῆς τοῦ ἀγ. Ἰωάννου τ' Ἀκληδόνου. Κατὰ ταύτην ἀνάπτοντες τὴν συνήθη πρὸ τῶν οἰκιῶν πυράν τὸν κάμπαλο, δικισκελίζοντες αὐτὸν λέγουσι: ὃς δὲν εἶδε τὴν κρυάδα νὰ μὴ δῶ καὶ τὴν ἀρμάδα! Διακρίνουσα δὲ η παράδοσις μετὰ τὴν τρομοκρατίαν τῆς φραγκοκρατίας καὶ τουρκοκρατίας τὴν ἐπιτολὴν τοῦ ἔτους 1828 τῆς ἀπελευθερώ-

¹⁾ I. K. Βογιατζίδου, ἔκθεσις γλωσσικῆς ἀποστολῆς εἰς τὰς Κυκλαδας ἐν Λεξικογρ. 'Αρχ. τόμ. 6, 147 ἐ.

²⁾ Πέδ. I. K. Βογιατζίδου, 'Αμυργός σ. 100.

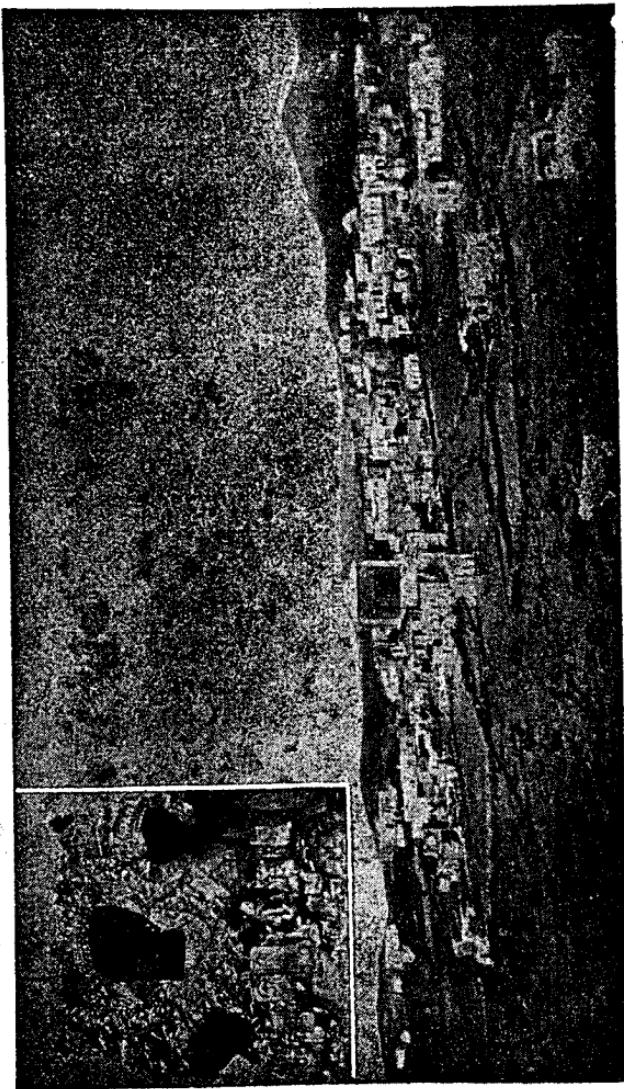
³⁾ Πέδ. τὴν κιμωλιάτὴν λέξιν σκλαβιά, ἡ=ἀτύχημα, «σὰν τοῦ ῥυγ σκλαβία», τὸ βουνὸν δι Σκλάβος θύ. 325 μ., «ε τὸ Σκλάδο», καὶ τὴν λέξιν κλεφτοσφουγγατάδες δι τοι ἥς νοοῦνται οἱ πειραταὶ τῆς Τουρκοκρατίας. "Αν δέ, ὃς πιστεύω, ἡ λ. συναπτία πρὸς τὸν μῦθον τοῦ Δαμασκ. Στουδίτου διμιλ. 14 περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν θαυμάτων τοῦ ἀγ. Γεωργίου, καθ' ὃν παιδίσιον ἔταξεν ἐν Παρλαγονίᾳ εἰς τὸν ἄγιον ἔνα σφογγάτον (omelette) καὶ ἔβρεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τέσσαρες δέ ἔνοι ζυποροι εἰσελθόντες ἵνα προσκυνήσωσιν ἔφαγον αὐτό, τότε πρέπει νὰ δεχθῆμεν δι τοι κλεφτοσφουγγατάδες θὰ ἐκαλοῦντο κυρίως οἱ ἀλλοδαποὶ πειραταί. Ήδὲ περὶ τοῦ μύθου Carnavon. Reminiscences 1839 σ. 159, παροιμ. Πολίτου 1,419.

σεως τῶν νήσων διηγεῖται ότι «ἀποντάς ἐμβήκανε οἱ καλοὶ ἀθρώποι καταλαγιάσανε οἱ κλέφτες». Τοιουτοτρόπως δὲ λίγον κατ' δὲ λίγον ἀδεέστεροι οἱ νησιῶται γινόμενοι ἔξηρχογοντα τῶν ὡχυρωμένων κάστρων καὶ μακρὰν αὐτῶν ἥρχισαν νὰ ἴδούσιν, ἀσχέτως πρὸς προύπαρξάσας ἑκασταχοῦ ἀρχαίας ἐσχατιάς, ἀγροκατοικίας, ἐξ αὐτῶν δὲ χωρία. Τοιαύτας ἀγροκατοικίας ἦταν χωρία εὔρον καὶ ἐν Μυκόνῳ, Σερίφῳ, Σἴφνῳ, Ἀμοργῷ. "Οπως λοιπὸν ἐν τῇ ἀρχαιότητι κατὰ τὴν πρωτόγονον πολιτικὴν κατάστασιν πληθυσμοὶ ἐν ἀτειχίστοις κώμαις οἰκοῦντες πρότερον μετενάστευον χάριν μετίζονος ἀσφαλείας συνοικιζόμενοι εἰς πόλεις δὲ ἐτείχισον,"¹⁾ ἀντιστρόφως τώρα κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ἐκ τῆς συναισθήσεως τῆς πλήρους ἀσφαλείας ἀπὸ θαλάσσης, ἢν συγεπήγγαγεν ἡ ἐθνικὴ ἐλευθερία, ἐξοικίζονται οἱ νησιῶται ἐκ τῶν μεσαιωνικῶν ὡχυρωμένων αὐτῶν πόλεων καὶ τὴν θπαιθρὸν χώραν.

Ο συνοικισμὸς λοιπὸν τοῦ Κάστρου τῆς Κιμώλου, περιλαμβάνων σήμερον κατὰ τὴν τελευταίαν ἀπογραφὴν τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ Κράτους τοῦ 1920, οὐ δὲν ἐδημοσιεύθησαν εἰσέτι τ' ἀποτελέσματα, 457 οἰκογενείας, ἀποτελουμένας ἐξ 879 ἀρρένων καὶ 980 θηλέων, κατέχει ἡφ' ἐνδε μὲν τὴν ἐντὸς τῆς ὡχυρωμένης πόλεως ἔκτασιν, ἡφ' ἐτέρου δὲ τὸν ἔκτὸς αὐτῆς χώρων τὸν πρὸς Β. καὶ Α. ἔκτεινόμενον. Ἐπεξετάθη δὲ ἔκτὸς τοῦ ὡχυρωμένου κάστρου δ συνοικισμὸς ἀναμφιθόλως ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν νήσων ἀπὸ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ, ἢτοι ἀπὸ τοῦ ἔτους 1828 ἐ. ὡς τοῦτο παρετήρησα καὶ ἐν τῷ Κάτω Κάστρῳ Ἀνδρου, ἐν Απάνω Σύρᾳ, καὶ Σερίφῳ. Διακρίνεται δὲ ἡ νέα πόλις ἡ ἔκτὸς τοῦ Κάστρου διὰ τὴν οἰκοδομίαν τῶν οἰκιῶν αὐτῆς. Διέτι τούτων αἱ ἀρχαιότεραι, αἵτινες δημιουργήθησαν ἀπὸ τοῦ τελευταίους τῶν ημερῶν μας χρόνους δὲν ἀποτελοῦσιν ἀξιομήμητον ὑπόδειγμα, καὶ δσαι εἰνκι διώροφοι ἀκόμη ἔξωτερικῶς παρέχουσιν δψιν κογχωτοῦ οἰκοδομήματος ἢτοι καθὼς οἱ νυσὶ φέρουσι τὴν δπισθεγ στενήν πλευράν μετὰ κόγχης. Ἐγίνετο δὲ ἡ οἰκοδο-

¹⁾ E. Kuhn, Über die Entstehung der Städte der Alten, Leipzig 1878 σ. 154, 156.—G. Busolt, die griech. Staats-und Rechts Altertüm̄er 2 Aufl., 1892 σ. 23.24.

μία τούτων, ὡς παρετήρησα, ὡς ἔξης: Ἐξ ἐγχωρίου πωρίου ὁρμήτου λίθου (τὸ πωράκι) ἀνηγείρετο παραλληλεπίπεδον οἰκοδόμημα

ἔχον τὴν μονοδικήν είσοδον εἰς τὴν προσθίαν στενήν πλευράν, δι' ἧς μονόπορτα σπίτια ἐκαλοῦντο. Ἐπεστεγάζετο δὲ διὰ ξυλίνων δοκῶν

• Η ἀνοτοκή, ἐξ τοῦ κάστρου συνοικία τῆς κιμώλου, δῶν αἱ κωγχοταῖ οἰκίαι.
• Άνω μονοπόρτα ή είκον Παναγίας τῆς Οδηγήτριας (Εγγδήτρια).

(τὰ δοκάρια) υπὲρ τὰς δποίας ἐστρώνοντο καλαμοειδεῖς λεπτοὶ κλάδοι (τὰ καταχύματα), ἀποτελοῦντες τὴν ἐσωτερικὴν τῆς δροφῆς ἑπιφάνειαν. Ἐσωτερικῶς ἡ στέγη διὰ πηλοῦ ἔξι ἐγχωρίου χώματος ἐκαλύπτετο κατὰ τὴν μέθοδον τὴν ἐν χρήσει καὶ εἰς ἄλλας Κυκλαδας (τὸ δῶμα). Ἐσωτερικῶς διοικούσθαι τὸ πρόσθιον καὶ τὸ δπίσθιον. Συνήθως εἰς τὸ πρόσθιον ἡ καὶ εἰς τὸ δπίσθιον διαμέρισμα ἀνήγειρον δεύτερον δροφὸν ξύλινον καταλαμβάνοντα τὸ ἥμισυ τοῦ δγκου τοῦ διαμερίσματος, τὸν λεγόμενον τὸ ταβλωτό, εἰς ὃ ἀνήρχοντο διὰ ξύλινης μονήμου κλίμακος. Τὸ ταβλωτὸ ἐχρησίμευεν ὡς κοιτῶν τῶν ιέκνων τῆς οἰκογενείας ἡ ὡς ἀποθήκη. Κάτω ἐν τῷ προσθίῳ διακρίνομεν τὴν κρεβατοσύlla ἡ δποία είναι κλίνη ὑψηλή, μετὰ τοῦ κάτωθεν κενοῦ χώρου τοῦ καλουμένου δ ἀποκρέββατος.

"Ἔνα ἀναδῶσιν εἰς τὴν κρεβατοσύllaν ἔπερε νὰ ἀνέλθωσιν ἔνα ἢ δύο πρὸ αὐτῆς κειμένους ἀναδαχθμοὺς ξυλίνους τοὺς λεγομένους δ πάγκος καὶ τὸ παραπάγκι. Τούτων δ πάγκος ἡτο κυρίως ξύλινον ἀνάκλιντρον μήκους τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὴν κρεβατοσύllaν καὶ πλάτους ἵκανον, ἔσω κοίλος καὶ εἰς δύο χωριτιμένος χρησιμεύοντα ὡς φυτοθήκη, ἔφερε δὲ ἐμπρὸς μὲν πόδας ὑψηλούς, δπίσω δὲ καὶ εἰς τὰ ἐκατέρωθεν πλάγια ἔρεισνωτον. Τὸ δὲ παραπάγκι ἡτο ἐπίσης χαμηλότερον καὶ στενότερον τοῦ πάγκου ἀνάκλιντρον ὡς πρώτη ἀναδαχθμὶς πρὸ αὐτοῦ κείμενον.

Τὸ δπίσθιον διαμέρισμα τῆς οἰκίας, ὡς εἴπομεν, ἡτο κογχωτὸν ἐσωτερικῶς, ἔσωθεν δὲ πράγματι ἐν τῇ θέσει τῆς ἀψίδος ταύτης ἀρίσκομεν τὸν φούρνον, χρήσιμον εἰς τὴν ἀρτοποιίαν, τοῦ δποίου δ θύλος ἔξωθεν φαίνεται ὡς ἀψίς. Ἐκάστη οἰκία τῆς ἔξω τοῦ Κάστρου ἀλεως ἐκτίζετο οὕτω μετὰ φούρνου, εἰς τὸν δποίον ἐκάστη οἰκογένεια ἐν τακτῇ ἡμέρᾳ τῆς ἑδδομάδος, κατὰ σάββατον, ἔψηνε τὸν ἥρτον δλῆς τῆς ἑδδομάδος. Τόσον πολὺ καθωρισμένη διέμενεν ἡ ἡμέρα τοῦ σαββάτου εἰς τὴν ἀρτοποιίαν, ὥστε μέχρι σήμερον ἡ φράσις «γῆχασα τὸ σάββατό μου» λέγεται ὑπὸ οἰκοδεσποίης ἡτις ἔνεκα λόγων οἰκογενειακῶν δὲν ἀκολουθεῖ τὴν τάξιν τῆς ἀρτοποιίας τοῦ σαββάτου.

'Αλλ' ἂς ἔξετάσωμεν τώρα τὸν οἰκοδομικὸν τοῦτον τύπον τῆς

ἀψιδωτής οἰκίας. Ἐπειδὴ εἰς οὐδεμίαν οἰκίαν τῆς ἐντὸς τοῦ Κάστρου μεσαιωνικής πόλεως εύρισκομεν φοῦρνον, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι φοῦρνοι ὑπῆρχον μόνον ἔκτὸς τοῦ κάστρου καὶ ὅτι ἡ σημερινὴ ἀψιδωτὴ οἰκία ἔκτιζετο κατὰ πρότυπα παλαιότερα τῶν δοποίων δὲν εὑρίσκομεν πλέον ἀλλα λείφανα ἐπὶ τῆς Κιμώλου. Νὰ δεχθῶμεν ἐπίσης ὅτι ὁ τύπος οὗτος τῆς ἀψιδωτῆς οἰκίας μετηγέχθη εἰς Κιμώλον ὑπὸ τῶν Σιφνίων ἐποίκων δὲν είγαι δυνατόν, διότι αὕτη είναι ἀγνωστος ἐν Σίφνῳ.

Είναι περίεργον ὅτι τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦτο στοιχεῖον τῆς κιμωλιακῆς οἰκίας είναι λείφανον οὐχὶ τῆς ἰδιωτικῆς οἰκοδομικῆς ἀλλὰ τῆς ἀρχαίας δημοσίας οἰκοδομικῆς. Πράγματι τὴν κόργχην ταύτην τῆς κιμωλιακῆς οἰκίας δύναμαι νὰ ταυτίσω πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἐξέδραν ἥτοι τὸ μέρος ἐκεῖνο τῶν ἀρχαίων βασιλικῶν τὸ δοποίον ἐσχημάτιζεν ἐνίστε στρογγύλην ἐξοχήν ἔξω τοῦ οἰκοδομήματος· ἡ ἐξέδρα αὕτη είναι ἡ ἐξειλιχθείσα κατόπιν εἰς τὴν ἀψίδα τῶν ρωμαϊκῶν βασιλικῶν, εἰς τὸ πρεσβυτερεῖον μετὰ τῆς κυκλικῆς κόργχης.¹⁾ Δὲν φρονῶ δηλαδὴ ὅτι ἥτο δυνατόν ποτε νὰ παρελαμβάνετο ἡ κόργχη τοῦ χριστιανικοῦ ναοῦ εἰς χρῆσιν ἰδιωτικῆς οἰκίας ἀλλ’ ὅτι τὸ στοιχεῖον τοῦτο ἐλήφθη κατὰ παράδοσιν ἐκ τῆς μὴ θρησκευτικῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Ἐπειδὴ δὲ ἐπὶ τῶν σωζομένων μνημείων βιζαντινῆς οἰκίας οὐδαμοῦ εὑρόν στοιχεῖον εἰς δὲ δύναται νὰ ναγκήῃ ἡ κιμωλιακή κόργχη,²⁾ πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι διφείλεται τοῦτο ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ἐλλιπή παράδοσιν, καὶ ὅτι πιθανὸν ἐκ τῶν γραπτῶν πηγῶν νὰ δυνάμεθα νὰ ἐρμηγεύσωμεν τὸ πρᾶγμα. Τῷ δητὶ δὲ παρὰ τῷ σχολιαστῇ τοῦ Εὐριπίδου εἰς Ὀρέστ. 1450 ἀναγινώσκομεν: «ἐν ἐξέδραισι=ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ ἀποπάτου, ἀφοδευτηρίοις, παρακελλοῖς». Σήμερον δ’ ἐν Ἡπείρῳ σώζεται ἡ λ. διέδρα ἐν τῇ ἐνοίᾳ τοῦ ἀποπάτου. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἐν Κρήτῃ, Ἀνδρῷ, καὶ ἀλλαχοῦ σώζονται ἀκόμη σήμερον οἰκίαι ὡν οἱ ἀπόπατοι ἔχουσι μορφὴν

¹⁾ Daremburg Saglio, Diction. des Antiquités λ. exedra σ. 882, Paul Wissowa R. E. 6,1583, C. Bayet, L'art Byzantin ἔκδ. 3. σ. 14, K. Κωνσταντοπούλου, Ἱστορία τῆς Βυζαντιακῆς τέχνης σ. 36.

²⁾ S. Beylie L'habitation byzantine σ. 4, 45 Ch. Diel, Manuel de l'art byz. σ. 397 ε.

κογχωτῆς προεξοχῆς, δποίαν ἐν Κιμώλῳ δ φοῦρνος, πρέπει γὰ δε-
χθῶμεν α) δτι δ κογχωτὸς φοῦρνος τῆς σήμερον καὶ δ κογχωτὸς
ἀπόπτωτος εἶναι κατάλοιπα ἀρχιτεκτονικὰ τῆς ἀρχαίας ἑξέδρας β)
διη ἡ λ. δξέδρη ἐν Ἡπείρῳ ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ ἀποπάτου συναπτέα
πρὸς τὸν κογχωτὸν ἀπόπατον Κρήτης καὶ Ἀνδρου, καίτοι ἐκεῖ δὲν
διεσώθη τὸ δνομα τοῦτο.¹⁾

"Οσαι οἰκίαι τῶν ἐκτὸς τοῦ Κάστρου ἔκτισθησαν διώροφοι ἀπο-
τελοῦνται ἀπὸ τὸν κάτω δροφον, τὸ κατώει διατεταγμένον ὡς ἀνω-
τέρω εἰπομεν αἱ μονώροφοι οἰκίαι καὶ ἀπὸ τὸν ἀνω τὸ ἀνώει περιέ-
χοντα δωμάτια τῆς νέας οἰκοδομικῆς τῶν πόλεων· ἡ δὲ ἐπικοινω-
νία ἐκ τοῦ κάτω πρὸς τὸν ἀνω γίγνεται διὰ θύρας καταπακτῆς τῆς
κλεβανῆς.

'Ἐκ τῶν πολλῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν Κι-
μωλίων ἀναγράφω ἐνταῦθα τινὰ περὶ τῆς τροφῆς αὐτῶν, δεισιδαιμό-
νων συνθειῶν, περὶ τῶν εὐχῶν, ἀρῶν καὶ τῶν ἐν χρήσει παρ'
ἀντοῖς παροιμιῶν.

Τοιουτοτρόπως τὰ κυριώτερα πάτρια τῶν Κιμωλίων ἔδεσματα
ιναι: 1) τὸ ἀρραντό παρασκευαζόμενον ὡς ἑξῆς: Ποσότητα τινὰ ἐγ-
χωρίου ἀλεύρου βαντίζουν ἐντὸς πινακίου μὲ νερό, ἐξ οὗ σχηματί-
ζονται βῶλοι ἀλεύρου· τούτους τοὺς βώλους βράζουν μὲ ἔλαιον καὶ
νερὸ δὲντὸς χύτρας. 2) τὰ κουκκορόβια. Τὸ ἔδεσμα τοῦτο συνηθίζε-
ται κατὰ τὰ μέτα τῆς μεγάλης τεσσαρακοστῆς καὶ ἀντιστοιχεῖ
πρὸς τῶν Σιφύλων τὴν σκλαδομαριάν· ἡ δποία ὡς ἑξῆς παρασκευά-
ζεται ἀναμιγνύουν δηλ. εἰς χύτραν δσπρια, ἐρεβίνθους καὶ φασόδ-
λους μετὰ κέγχρου καὶ σίτου τὰ δποία βράζουν μὲ νερὸ καὶ δλγον
ἔλαιον εἰς τὸν φοῦρνον. "Αλλα ἐν χρήσει ἔδεσματα εἰναι, 3) ἡ μπα-
ΐνα, συσκευαζόμενη ἐκ τεμαχίων ἥηρος ἄρτου μετ' ἔλαιου καὶ
θιατος, ψήνεται δὲ εἰς χύτραν· 4) τὸ κουλλούριδι, ἐκ φύλλων ζύμης
ἀπολεπτυνομένη; διὰ στρόγγυλος κανόνος, ἀμέσως δ' ἐπειτα βρά-
ζονται ταῦτα μὲ νερὸ ἡ καὶ μὲ γάλα. Εἰδη δὲ πλακούντων, εἰναι
ἡ μπουλέντα ἐκ κέγχρου, δστις ἀφοῦ βρασθῇ μὲ νερὸ ἐκκενοῦται
εἰς δίσκον καὶ μετὰ τὴν πήξιν του κόπτεται εἰς τεμάχια· ἡ φλα-

¹⁾ Ιδὲ Κ. "Αμαντον ἐν Λεξικογρ. Ἀρχ. 3,88 f.

ούνα, πίττα ἐκ κολοκύνθης ἢ ἄλλων λαχανικῶν· ἡ καρπουζένια πίττα κατασκευάζομένη ἀπὸ καρπούς.

Ἔδιάζοντας τῶν Κιμωλίων ἄρτους ἀναγράφω τὸν παῦλο, ἀρτίον ἐπιμήκους σχήματος· τούτους κατασκευάζουσι κατὰ σάββατον, τὴν συνήθη γῆμέραν τῆς ἀρτοποίίας μετὰ τῶν ἄλλων ἄρτων. Τὸ κοφτό, ἦτοι ἄρτος κοινὸς κατακοπτόμενος εἰς τεμάχια, τὰ δποῖα ἐπαλειφόμενα διὰ μέλιτος διανέμονται ἀνὰ τὰς δόδους εἰς μηνόσυνους ἀποθανόντος ὑπὸ τῶν οἰκείων αὐτοῦ, ἐπὶ τρεῖς συνεχεῖς ἑδδομάδας ἀπὸ τοῦ θανάτου κατὰ σάββατον.

Περὶ τῶν δεισιδαιμόνων τῶν Κιμωλίων δοξασιῶν σημειώνω τὰ ἔξης.

1) Τὴν δοξασίαν, καθ' ἣν δαιμονικὰ ὅντα ἐνδιαιτῶνται ἐντὸς φρεάτων, τὰ δποῖα φυλάττουσι τὰ ὕδατα αὐτῶν καὶ βλάπτουσι τοὺς ἐπιχειροῦντας δπωσδήποτε νὰ ἐνοχλήσωσιν αὐτά, ἀπαντῶσαν πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος,¹⁾ εὑρίσκομεν καὶ ἐν Κιμώλῳ. Ἐνταῦθα δηλ., δπου κατὰ τὸν Sonnini «καὶ αὐτὸ τὸ ὕδωρ δὲν ἐναι ἀφθονον» διέτι «δὲν ὑπάρχουσι καθόλου ποταμοί, δύακες οὐδὲ βρύσεις», οἱ δὲ κάτοικοι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του ὑδρεύοντο ἐκ δεξαμενῶν,²⁾ σήμερον δ' ἔχουσιν ἀνορύξεις ἵκανὰ φρέατα παρὰ τὰ μεσημβρικὰ καὶ δυτικὰ ἴδιᾳ παράλια, ἐκ τῶν δποίων πολλὰ φέρουσι διακριτικὰ δνόματα, ώς τὸ Γλυκὸν Πηάδι, 's τὸν Πήαδο 's τὴν Χοχλικὰ κ.τ.τ. πιστεύουσιν οἱ ἀρχαικώτεροι τῶν κατοίκων δτι εἰς ἔκαστον φρέαρ ἐνδιαιτᾶται τὸ καλὸ τοῦ πηαδιοῦ, δπερ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος λέγεται στοιχειό.³⁾ Τὸ δαιμόνιον τοῦτο δὲν πρέπει νὰ ἐνοχλήται καθ' οίονδήποτε τρόπον· «ποτές σας νὰ μὴν πὰ νὰ μιλήτε ἀποπάνω ἀπ' τὸ πηάδι» παραγγέλλουσιν εἰς τοὺς παῖδας αἱ μητέρες. Πολλάκις, δηγοῦνται, «ἔκονύσαμε μιὰ φωτὴ ἀπὸ τὸ πηάδι μέσα, ητανε τὸ καλὸ τοῦ πηαδιοῦ». πιστεύεται δτι πολλάκις πρὸς τοὺς δμιλοῦντας ἀγωθεν τοῦ στομίου τοῦ φρέατος ἀποκρίνεται τὸ δαιμόνιον, «τοὶ ποκρηνουνταν κεῖνο πομέσα». Ὑπὸ τίνα δὲ μορφὴν ἐμφανίζεται τοῦτο;

¹⁾ Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις σ. 1070 ε., 1108 ε., Λαογραφ. Σύμμεικτα 2,57 ε.

²⁾ Αύτοῦ. 2,32.

³⁾ Πολίτου παραδόσεις 2,61 ε.

Ἐνῷ ἀλλαχοῦ τῆς Ἐλάδος ἐμφανίζεται ὡς δράκων, ἢ ἀράπης, ἢ καὶ ζῷον ὡς «γάτα» «ζαγάρι ἀσπρο»,¹⁾ ἐν Κιμώλῳ ἔχει τὴν μορφὴν συός· «εἴδαμε μᾶς σὰ σκόρφα κι ἐρχότανε καταπάνω μας· ἀφούς ἥρχε ἀποδῶ ἵσαμε κεῖ μέσα 'ς τὸ πισωκέφαλό μου ἡνεργίας». Μόλις ἔξηλθε τὸ δαιμόνιον τοῦτο τοῦ φρέατος «ἐφούσκωνε τὸ νερό κι ἥχυνε δξῶ». Ἀντιθέτως ἐκ παραδόσεως Κορινθιακῆς ἦτο γνωστὸν ὅτι «τὸ δειλινὸ τὴν ἴδια ὥρα πάντα τὸ νερό της (τῆς βρύσης) λιγοστεύει πολύ. Γιατὶ αὐτὴ τὴν ὥρα τὸ στοιχεῖο τῆς βρύσης βάνει τὸ πόδι του μπροστὰ 'ς τὴν τρούπα καὶ φράζει τὸ νερό».²⁾

2) Τὰ δαιμόνια τάντικαταστήσαντα παρὰ τῷ σημερινῷ ἐλληνικῷ λαῷ τὰς θεότητας τοῦ ὑγροῦ στοιχείου, τὰς Νύμφας τῶν ἀρχαίων,³⁾ εὑρίσκομεν ἐν Κιμώλῳ φέροντα τὸ σηνομα οἱ ἀνεραΐδες (Νηρηγίδες),⁴⁾ ἢ ὡς ἐκ τῆς ποδήρους λευκῆς αὐτῶν ἐσθῆτος ἢν φέρουσιν οἱ ἀσπροφόρες,⁵⁾ ἢ δι' ὑποκοριστικοῦ δνόματος οἱ καλὲς κυρδᾶδες.⁶⁾ Ως δ μεσαιωνικὸς σχολιαστὴς τοῦ Θεοκρίτου λέγει ὅτι αἱ νύμφαι «ἐν γυναικείῳ σχήματι ἐν τοῖς δρεσινὶ ζῶσι, οὕτω οἱ ἀνεραΐδες ἐπὶ τῶν δρέων τῆς Κιμώλου πιστεύονται διαιτώμεναι, δπόθεν κατέρχονται μέχρι τοῦ Κάστρου. Μέχρι πρὸ δλήγων ἐτῶν, μόλις ἡπλοῦτο ἡ νύξ, ἔξωθι τοῦ Κάστρου ἤκουόντο παῖζουσαι βιολιά, «ἀκόμα πιὸ σούρπα ἥθα γροικοῦνε νὰ παῖζουνε βιολιά». Κατὰ δὲ τὸ μεσογύκτιον ἐπεδίδοντο εἰς τὸν χορόν, «οἱ καλὲς κυρδᾶδες χορεύγανε τὰ μεσάνυκτα».

Χοροὺς τῶν ἀρχαίων νυμφῶν γνωρίζομεν ἔξ ἀρχαίων πηγῶν⁷⁾ ἀλλ' ὅτι αἱ αὐταὶ κρούονται καὶ μουσικὰ δργανα εἶναι στοιχείον τῆς νεωτέρας μυθολογίας.⁸⁾ Περὶεργος εἶναι ἡ δοξασία τῶν Κιμωλίων καθ' ἣν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν οἱ ἀνεραΐδες δὲν εἶναι πλέον δραταί, ἀποφεύγουσαι τοὺς ἀνθρώπους ἐκ φόβου, «καθὼς πονηρευτήκαμ»

¹⁾ Πολίτου Παραδόσεις σ. 261 ἐ. Μελέτη περὶ τοῦ βίου τῶν νεωτέρων ἐλλήνων τόμ. 1, 169.

²⁾ Πολίτου Παραδόσεις σ. 265.

³⁾ Πολίτου Μελέτη ἐπὶ τοῦ βίου τῶν νεωτ. Ἐλλήνων 1,81 ἐ., Λεξ. Ἀρχ. 5,22.

⁴⁾ Λεξ. Ἀρχ. 5,17 ἐ.

⁵⁾ Πολίτου Μελέτη κλ. 1,90.

⁶⁾ Λεξ. Ἀρχ. 5,26.

⁷⁾ Πολίτου Μελέτη κ.λ. σ. 101.

⁸⁾ Αὐτόθ. σ. 102 ἀναφέρεται τὸ στοιχεῖον τοῦτο ἐν τῇ γερμανικῇ μυθολογίᾳ.

έμεις πονηρευτήκανε δλα τὰ πάντα». Διὰ τοῦτο πιστεύουσιν ὅτι «οἱ ἀνεραΐδες ὑπάρχανε κεῖνον τὸν καιρόν».

3) Τὰ δαιμόνια τοῦ δωδεκαημέρου, ήτοι τῶν δώδεκα ἡμερῶν ἀπὸ τῶν Χριστουγέννων κ. ἐ. τὰ δωδεκάμερα ἐν Κιμώλῳ λεγομένων, οἱ Κιμώλιοι καλοῦσι καλικαντζιάροι (οἱ)¹⁾. Ως δοξάζουσι πλέον μόνον οἱ ἀρχαϊκῶτεροι τῶν κατοίκων τὰ δαιμόνια ταῦτα προσπαθοῦσι νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὰς οἰκίας διὰ τῆς καπνοδόχης «ἀπὸ τὸν φλάρο». ²⁾

Πρὸς ἀποτροπὴν τῶν Καλικαντζιάρων, καθ'³⁾ & ἀλλαχοῦ τῆς Ἐλλάδος κρατοῦσι δαυλοὺς ἀνημμένους, ἢ θέτουσιν ἀνημμένον δαυλὸν δρυθιον ἐν τῇ ἐστίᾳ ἢ ἐν γένει διατηροῦσι κατὰ τὸ δωδεκαήμερον ἀσθεστὸν πῦρ ἐν τῇ ἐστίᾳ τῆς οἰκίας,⁴⁾ καὶ ἐν Κιμώλῳ κατὰ τὰ δωδεκάμερα ἀποτρέπουσι τοὺς Καλικαντζιάρους διὰ τοῦ πυρός. Ἐπειδὴ εἰσέρχονται οὗτοι εἰς τὰς οἰκίας διὰ τῆς καπνοδόχης παραγγέλλεται πρὸς ἀποτροπὴν αὐτῶν νάνάφωσι πυρὰν 'σ τὴν παροστρεψά, «ἄψετε φωτιά, νὰ μὴν κατέβησοντε κάτω ἀπὸ τὸν φλάρο οἱ καλικαντζιάροι!». Εἶναι περίεργον κατὰ ταῦτα πῶς δαιμόνια κατ' ἔξοχὴν τοῦ πυρός, ἐν αὐτῇ τῇ ἐστίᾳ γεννώμενα κατὰ τὰς ἑλληνικὰς παραδόσεις δι' ὁ καὶ καλκάνια, κάγηδες, καφούρηδες καλούμενοι ἀλλαχοῦ,⁵⁾ φοβοῦνται τόσον τὸ πῦρ ὥστε δι' αὐτοῦ νὰ φυγαδεύωνται. Ἐξήγγησις τούτου, ὡς πιστεύω, δύναται νὰ δοθῇ ἢ ἔξῆς. «Οτι συνεφύρθησαν ἐνταῦθα δύο διαφόρων κύκλων παραδόσεις. «Οτι δηλ. ἢ διὰ τοῦ πυρὸς ἀποτροπὴ προερχομένη ἐκ τῶν παραδόσεων δι' ὧν ματαιοῦται κακοποιὸς τῶν δαιμονίων ἐνέργεια διὰ τοῦ πυρός, τὸ δροῖον ὃ κατὰ φύσιν ἀνθρωπος ἐστερημένος ἐπαρκῶν μέσων ἀμύνης ἐκλαμβάνει ὡς σύντροφον καὶ ἀρωγόν,⁶⁾ συνεκολλήθη μὲ ἐτέρου κύκλου παραδόσεις τὰς περὶ τῆς γενέσεως ἐν τῷ πυρὶ τῶν καλικαντζιάρων.

Ἐνταῦθα ἐπισυνάπτω καὶ τὴν περίεργον τῶν νήσων περὶ Ἀγίας Καλῆς παράδοσιν.

¹⁾ Ιδὲ περὶ τούτων Πολίτου παραδόσεις σ. 1240 ἐ. Περιοδ. Ἀθηνᾶ 32, 197. Τύπος καλικάντσιαρος γνωστός; εἶναι καὶ ἐκ Μήλου, Παραδόσεις 6.336.

²⁾ αὐτόθ. σ. 1302 ἐ.

³⁾ Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις σ. 1314 ἐ.

⁴⁾ Κατὰ τὴν μάνην ὁρθὴν μέχει τοῦδε ἐρμηνείαν τοῦ κ. Δειγάκη, περὶ ἣς ἰδὲ περιοδ. Ἀθηνᾶ 32, 201 ἐ.

⁵⁾ Πολίτου, Παραδόσεις σ. 1319,

Ἐν τῷ μοιρολογίῳ τῆς Παναγίας, δπερ ἥδετο πρὸ ἑτῶν ἐν ταῖς πήσοις κατὰ τὴν Μεγάλην Παρασκευήν, γνωστῷ δὲ ὡς «ἄγια σαρκοστή» ἐκ τῆς ἀρχῆς τοῦ πρώτου αὐτοῦ στίχου, σώζεται καὶ ἐν τῇ κιμωλιακῇ αὐτοῦ παραλλαγῇ ἡ περικοπὴ περὶ τοῦ ἐπεισοδίου τῆς ἀγίας Καλῆς, ἣτις ἀπαντάται ἐν ταῖς παραλλαγαῖς *“Ἄνδρου καὶ Πάρου.* Ως γνωστὸν τὸ ἐπεισόδιον τούτο λέπει ἐν ταῖς σφιζομέναις παραλλαγαῖς *Καρπάθου,*¹⁾ *Μεγίστης,*²⁾ *Χίου*³⁾ καὶ *Αστυπαλαίας.*⁴⁾ Ἐκ τῆς κιμωλιακῆς παραλλαγῆς ἐπλάσθη ἐκεὶ ἡ παράδοσις καθ’ ἥτον καὶ ρό τοῦ Παναγίας, ποῦ ἐπιλάσαν τὸ Χριστό, τοῦ καταρήσηκε ἡ Παναγία καὶ τοῦ εἰπε : ἅμε ποῦ νὰ σὲ δέρνῃ ἡ θάλασσα». Οὕτω ἔξηγεται ἡ ἐγχωρία παράδοσις τὴν παράλιον τοπωνυμίαν τῆς Κιμώλου «*ἐς τὴν ἄγιαν Καλήν*» κειμένην δεξιᾷ τῷ εἰσπλέοντι τὸν θρόνον τῆς Ψάθης, ἐπὶ τῆς νήσου.

Οπως κατὰ τὴν ἐν *“Άνδρῳ καὶ Πάρῳ οὕτῳ καὶ τῇν ἐν Κιμώλῳ παραλλαγὴν διελθοῦσα ἡ ἀγία Καλή καθ’ ἥτον ὥραν ἡ Παναγία μετείχε τοῦ συμποσίου τῆς «παρηγοριᾶς», μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Χριστοῦ, ἐλέγχει αὐτὴν ἐπὶ τούτῳ :*

Ποιὸς εἶδε νιὸ εἰς τὸ σταυρὸν καὶ μάντα ’ς τὸ τραπέζι ;⁵⁾

Ἡ δὲ Παναγία καταρασθεῖσα αὐτῆς εὔχεται ἵνα μηδαμοῦ ἀλλαχοῦ ἐγείρηται εἰς τιμὴν αὐτῆς ναὸς εἰμὴ ἐν ἐρήμοις νήσοις, δησου τυσικὸν είναι διτὶ δὲν θὰ ιερουργῆται συχνά.

*ἄγτε καὶ σὺ ἄγια Καλή πέρα ’ς τὸ *‘Ρεμονήσι*
μήτε παπᾶς νὰ μὴ βρεθῇ γιὰ νά σε λειτουργήσῃ !⁶⁾*

Πράγματι δὲ ἐντὸς τοῦ λιμένος τῆς *‘Αγούστης* τῆς Πάρου κειμένη πρᾶξις ἐκ τοῦ ἐπ’ αὐτῆς ναοῦ καλεῖται *‘Αγιὰ Καλή.*⁷⁾ Η ἀγιὰ Καλὴ δημιουργὸς τῆς Κιμώλου δὲν κείται ἐπὶ νησίδος ἐρήμου.

¹⁾ Ε. Μανωλαχάκη, *Καρπαθιακὰ* σ. 267.

²⁾ Δελτ. *Ιστορ. Εθνολ.* Έτ. 4,7226

³⁾ Κ. Κανελλάκη, *Χιακὰ Ανάλεκτα* σ. 93.

⁴⁾ K. Dieterich αὐτού. σ. 337.

⁵⁾ I. K. Βογιατζίδου, *“Άνδρος (ισύγχρονος ιστορία τῆς νήσου) ἀνέκδ.*

⁶⁾ I. K. Βογιατζίδου αὐτού.

⁷⁾ Π. Ζερλέντου, *Ἐν Νησιώτ. Επετ.* 1,82

Τοῦ ἐπεισοδίου τούτου οὐδεμίαν ἐν τῇ γραπτῇ παραδόσει εὑροῦσικανδήποτε μνείαν, διὸ καὶ ἡρεύνησα, οὐδὲ ἐν ἀγιολογικοῖς κειμένοις μεσαιωνικοῖς. Ἐνῷ δὲ ἀγίᾳ Καλὴ δὲν ἀναγράφεται οὐδεμίαν ἐν τῷ Συναξαριστῇ διαβλέπομεν ἐν τῇ παραδόσει ταύτῃ νησιωτικῆς ἀγίας Καλῆς ἀπήγησιν τῆς ἀνὰ τὰ παράλια καὶ τὰς ἑλληνικὰς νήσους ἀρχαίας λατρείας τῆς Πελαγίας Ἀφροδίτης καὶ Ἰσιδος¹⁾.

Τέλος παραθέτω ἐφεξῆς τινας τῶν χαρακτηριστικωτέρων ἐν χρήσει παρὰ τοῖς Κιμωλίοις ἀρών, εὐχῶν καὶ παροιμιῶν.

Ἄρατ.

1. ὃ ποῦ νὰ κάτισῃ καὶ ἀνεκαρώσῃ μέσα σου!=δ διάβολος νὰ ἔνσκηγνώσῃ καὶ νὰ ἐνδυναμωθῇ ἐντός σου.

2. ὃ ποῦ νὰ σοῦ δώσῃ γιότσα καὶ λιλίριο!=κακῶς ἀπόλοιο (ἰταλ. goccia=ἀποπληξία, ἐν Τήν. λιλιρίζω=κραυγάζω ἀπελπιστικῶς).

3. ὃ ποῦ λοχειὰ νὰ σοῦ δώσῃ! (λοχεύω, βυζαντ. λογχεύω=κεντῶ διὰ τῆς λόγχης).

4. ἔποι νάι μονήμερη καὶ μονοφεγγαριάτικη!=ἡ δεῖγα νὰ μὴ ζήσῃ πλέον μιᾶς ἡμέρας ἢ πλέον μιᾶς περιόδου σελήνης.

5. ὃ ποῦ νὰ σὲ πάρῃ τὸ κρόνο τὸ ἀγούστου!=μετὰ παιδιάς λεγομένη ἀρά, διότι τὸ φῦχος τοῦ Αὔγουστου δὲν είναι δριμύ.

6. ἔποι νὰ κάβγεται!=ἀπόλοιτο.

Εὐχατ.

1. ὃ ἡ Παναγιὰ νὰ σὲ βλέπῃ!=νὰ σὲ ἐπιβλέπῃ καὶ προστατεύῃ ἡ Θεοτόκος.

2. καλὰ σαράντα καὶ καλὰ θρόφια!=εὐχὴ πρὸς λεχώ νὰ διέλθῃ διγιῆς τὴν περίοδον τῶν 40 ἡμερῶν ἀπὸ τοῦ τοκετοῦ καὶ νὰ ἀναθρέψῃ καλῶς τὸ τέκνον της.

Παροιμίαι

1) ἐπὶ παντὸς κακὴν κακῶς ἀπολυμένου ἐπάγονται: ὅριον
ἴδα... οὐ πάρο 'Αλέξανδρος, η κατ' ἄλλην παραλλαγήν, δριον ἔθος

) O. Gruppe Griech. Mythologie (1906) 2, 1351, 1572.

νὰ πάγι καὶ οὐ παρελεύσοντος. Ἡ παροιμία αὕτη ἀναμφιβόλως προ-
ήλθεν ἐκ τοῦ τῆς Π. Δ. Ψαλμοῦ ργ' 9: δριον ἔθου δ οὐ παρελεύ-
σονται. 2) ἐπὶ τοῦ ἀνεπανορθώτου: καλὸς κακὸς δ φράκτης σου
πέντε ἀνέμους ἥφραξε· 3) ἐπὶ ἀνταποδόσεως: ἡ χάρι θέλ’ ἀντίχαρι.
4) ἐπὶ σπάνεως: ἄρον καὶ κάπον νὰ βρεθῇ κόρη μὲ τὰ ἔσθια
μαλλιά καὶ μαῦρα μάτια νά’ χῃ 5) ἐπὶ ἀτυχήσαντος ἐν τῷ δευτέρῳ
γάμῳ: ὃ πρώτη μου γυναικά μου καὶ δεύτερη κερά μου! 6) ἐπὶ
ἀνταποδόσεως: κάνεις πάθης!

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ.

Περὶ τοῦ γεωργικοῦ καὶ ποιμενικοῦ βίου τῶν Κιμωλίων.

1. Γεωργικὸς βίος.

Ἡ Κίμωλος νῆσος δρεινὴ πολὺ δλίγας ἔχει πεδινὰς ἐκτάσεις. Αὗ-
ται κείνται πρὸς μεσημβρίαν καὶ δυσμάς· διὰ τοῦτο σκιόπατα χωράφια
ἡτοι ἐπίπεδοι ἀγροὶ ὑπάρχουσιν δλίγοι, πᾶσαι δὲ αἱ κλιτύες τῶν
βουνῶν τῆς καὶ τῶν μέχρι τῆς θαλάσσης διακλαδώσεων αὔτῶν, χω-
ματώδεις δσαι εἰναι, διασκευάζονται κλιμακωτῶς, ἐγειρομένου τοι-
χίου πρὸ ἐκάστης βαθμῖδος τῆς κλίμακος ἵνα συγκρατήται το δ ἐπι-
κλινοῦς ἐδάφους τὸ χῶμα. Τῆς μεθόδου ταύτης χρῆσις γίνεται καὶ
εἰς τὰς ἄλλας Κυκλαδίας. Καλεῖται δὲ ἡ μὲν γῇ ἐκάστης βαθμῖδος
λουρὶ (Ἀνδρού αἴμακα, Ἀμοργού χτ!), τὸ δὲ ὑποβαστάζον τοιχὸν
κόρδα (Ἀνδρού παραβολή, Σερίφου δ ἔχτος, Ἰκαρίας δχτ!).¹⁾ ὑπάρχουσιν δμως καὶ λουριὰ ἀνευ τοιούτων ἀναλημμάτων, τὰ χυ-
ματερὰ λουριά. "Οπου δὲ παρὰ τοὺς μυχοὺς τῶν ἀνοικτῶν δρμίσκων
τὰ δέματα ἐκ τῶν βουνῶν κατερχόμενα προσχώνουσι τὸ ἔδαφος σχη-
ματίζονται οἱ ἀμμουδάρες, ἡτοι ἀμμώδεις καλλιεργήσιμοι γαῖαι.

Ἡ ἀπὸ τοῦ 1537, ἡτοι τοῦ ἔτους καθ' ὃ ὑπὸ τὸν Χαΐρεδην Βαρ-
βαρόσαν ἐμφανισθέντες οἱ Τούρκοι ἐπέδραμον τὰς ἡμετέρας νῆ-

¹⁾ I. K. Βογιατζίδου, 'Αμοργός σ. 80, 82.

σους,¹⁾ καὶ ἐφεξῆς ἐπικρατήσασα ἀνώμαλος πολιτικὴ τῶν νήσων κατάστασις²⁾ μέχρις αὐτῆς τῆς ἐν ἔτει 1828 ἀπελευθερώσεως τοῦ μικροῦ τμήματος τῆς Ἑλλάδος, εἰς δὲ συμπεριελήφθησαν αἱ Κυκλαδεῖς παρεκάλυψε τὴν προαγωγὴν τῆς γεωργίας καὶ ἐν Κιμώλῳ. Τριάκοντα ἔτη μετὰ τὸν ἀπαρτισμὸν τοῦ νέου κτηματολογίου (1670) μανθάνομεν παρὰ τοῦ περιηγητοῦ Tournefort ὅτι ἡ Κίμωλος παρέμενε ἀκαλλιέργητος.³⁾ διότι μόνον εἰς τὰ πέριξ τοῦ Κάστρου ἔξετενετο, ἐπ' αὐτοῦ, ἡ καλλιέργεια κριθῆς καὶ βάμβακος.⁴⁾ οἱ δὲ ἀμπελῶνες τόσον ὀλίγοι ήσαν ὥστε μόνον σταφυλᾶς πρὸς βρῶσιν παρῆγον.

Καὶ τέσσαρα πάλιν ἔτη μετὰ τὴν διωσικὴν ἐπιδρομὴν (1770—1774), καθ' ἧν ὑπέστη ἡ Κίμωλος τὰ πάνδεινα ἐκ τῶν πειρατῶν,⁵⁾ δὲν εὑρισκέ τις ἐν αὐτῇ ὡς λέγει δὲ Sonnini «οὕτε σίτον, οὔτε κρέας, οὔτε λαχανικά».⁶⁾ «Ἄν ἐξῆρεις συκᾶς τινας διεσκορπισμένας μεταξὺ τῶν ἀμπέλων οὐδὲν ἄλλο δένδρον ἔδειπες νὰ κοσμῇ τὸ ἔδαφος· οἱ ἔλαιωνες δὲν ἀνενεῳθῆσαν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Κρητικοῦ πολέμου. Μόνον ὀλίγον βάμβακα, κριθῆν καὶ τινας ἀμπέλους ἔκαλλιέργουν οἱ Κιμώλιοι τῷ 1778.»⁷⁾ Τὴν κατάστασιν ταύτην τῆς γῆσου ἀπὸ γεωργικῆς ἀπόψεως διαμνημονεύει ἡ παράδοσις λέγουσα ὅτι «τὸ νησὶ ἦταν ἄγρῳ, δὲν ἦταν καλλιέργησμένο· ἦταν δυὸ μερικὰ ἄγριο κι ἔνα μερεμένο· τὰ χωράφια ἦταν δύο ἀγκρεμά, ἀδράχη καὶ τὰ μερέψανε».

Ἀπὸ τῆς πολιτικῆς ὅμως ἀποκαταστάσεως τοῦ ἔθνους, ἀπὸ τοῦ 1828 κ. ἐ. μὲ βῆμα σταθερὸν ἤρχισαν νὰ ἐπιδῆωνται εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς. Οὕτω κατὰ τὸν ἐπίσημον στατιστικὸν πίνακα τοῦ ἔτους 1918 ἡ ἐτησία παραγωγὴ τοῦ γεννήματος ἥτοι μίγματος σίτου καὶ κριθῆς (γέννηματα ἢ σμιγδές) ἀνήλθεν εἰς 400 χιλιάδας

¹⁾ Νησιωτ. Ἐπετ. 1,10.

²⁾ Νησιωτ. Ἐπετ. 1,14.

³⁾ Αὐτόθ. 1,56.

⁴⁾ Αὐτόθ.

⁵⁾ Sonnini 2,28.

⁶⁾ Sonnini 2,29.

⁷⁾ Sonnini 2,30, 68.

δικάδων, ¹⁾ τοῦ σίτου (σιτάρι) εἰς 27 χιλιάδας δικάδων, τῆς κριθῆς (κριθάρι) εἰς 72 χιλ. δκ., τῶν φασηδόλων (φασούλια) 28 χιλ. δκ., κούμιων (κουκκιά) 2 χιλ. δκ., ἐρεβίνθων (ροσίθια) 4500 δκ., βάμβακος (παμπάκι) 4 χιλ. δκ. ²⁾ σησάμου (σουσάμι) 2 χιλ. δκ., σύκων (σύκλα) 6 χιλ. δκ.

Τὰς ἀγριελαῖς (ή ἀγριειαι) ἡρχισαν νὰ ἐνοφθαλμίζωσι οὕτως
ώστε τὰ καλαμαρίσματα ἥτοι αἱ ἐξ ἐνοφθαλμισμοῦ παραχθεῖσαι
ἐλαῖαι ἐπλήθυνθησαν, ή δὲ κατὰ διετίαν παραγωγὴ τοῦ ἐλαῖου
ἀνέρχεται εἰς 20 χιλιάδ. δκ. ³⁾ Ἐκ δὲ τῶν δλίγων ἀμπελώνων τῆς
νήσου (560 βασιλικὰ στρέμματα ἐκαλλιεργήθησαν τῷ 1918) 65 χιλ.
δκ. οἶνου παρήχθησαν ἐν ἔτει 1918. ⁴⁾

Ἐνταῦθα πρὶν ἐκθέσω τὰ κατὰ τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς ἐπι-
θυμῶ νὰ δμιλήσω περὶ γεωργικοῦ τιγος καθεστῶτος ἐκλιπόντος
πλέον ἀπό τινων ἑτῶν. Ἀφορμὴν ἀλλοτε είχον λάβει ἐν τῇ περὶ
Ἀμοργοῦ μονογραφίᾳ μου νὰ παρατηρήσω πᾶς ἀπὸ τοῦ μεσαιώνος
οἱ Ἀμοργῖνοι τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τῆς νήσου των φύσει ὑψηλότε-
ρον ἐκάλουν Ἀπάνω Μερέαν τὸ δὲ πρὸς δυσμάς χαμηλότερον Κάτω
Μερέαν. ⁵⁾ Ἐκτοτε παρετήρησα καὶ ἐπὶ ἄλλων Κυκλαδῶν γενομέ-
νην τοιαύτην φυσικὴν διαίρεσιν. Οὕτω ἐν Σύρῳ δλον τὸ ὑψηλότερον
B. τμῆμα τῆς νήσου καλεῖται Ἀπάνω Μερέα, τὸ δὲ ἀπὸ τοῦ λόφου
τοῦ Ἀγ. Γεωργίου καὶ κάτω N. καὶ ΝΔ. πεδινὸν τμῆμα ἐλέγετο
ἄλλοτε Κάτω Μερέα, ⁶⁾ ὅνομα περὶ ἐπανυσε ωνειναι πλέον ἐν χρή-
σει, καθ' ὃν τρόπον ἐν Ἀμοργῷ δὲν γίνεται πλέον χρῆσις τοῦ
Ἀπάνω Μερέα.

Ἐν Κέφ τὸ χαμηλότερον τμῆμα τὸ περιλαμβάνον τὴν μεγάλην
κοιλάδα τῶν Ποισσῶν λέγεται Κατωμερέα ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ B.
τμῆμα τὸ ὑψηλότερον, ὅπερ ἀν καὶ δὲν διασώζει πλέον τὸ ὄνομα,

¹⁾ Πρὸ εἰκοσαετίας ἡ παραγωγὴ τούτου ἐνήρχετο εἰς 16—18 χιλ. κοιλῶν Μηλια-
ράκης ἐν Δελτ. Ἰστ. Εθν. Ετ. 6,8.

²⁾ Εἰς δύο χιλ. δκ. ἀνήρχετο ἡ παραγωγὴ τούτου πρὸ εἰκοσαετίας. Μηλιαράκης
αὐτόθ.

³⁾ Εἰς 12 γιλ. δκ. ἀνήρχετο ἡ παραγωγὴ τούτου πρὸ εἰκοσαετίας.

⁴⁾ Εἰς 40—50 χιλ. δκ. ἀνήρχετο ἡ παραγωγὴ τούτου πρὸ εἰκοσαετίας.

⁵⁾ I. K. Βογιατζίδου, Ἀμοργός σ. 96.

⁶⁾ Αεξικογρ. Ἀρχ. 6.

Θὰ ἐλέγετο ἀλλοτε 'Απανωμερεά. 'Εν Μυκόνῳ τὸ πρὸς Α. τιμῆμα τὸ ὑψηλότερον λέγεται σήμερον Ἀγω Μερά, λησμονηθέντος πλέον τοῦ δνόματος Κάτω Μερά, διπερ θὰ ἔφερεν τὸ πρὸς Δ. χαμηλότερον τιμῆμα τῆς νήσου. 'Εν Φοιλεγάνδρῳ δμοίως τὸ ΒΔ. τιμῆμα λέγεται σήμερον Ἀπάνω Μερεά ὡς ὑψηλότερον. 'Εν Θήρᾳ ἡ ΒΔ. χερσόνησος καλεῖται Ἀπανωμερεά, δὲν σώζεται δὲ πλέον ὡς πρὸς τὸ πρὸς Ν. χαμηλότερον τιμῆμα τῆς νήσου τὸ ὄνομα Κάτω Μερεά.¹⁾

Οὕτω καὶ ἐν Κιμώλῳ τὸ χαμηλότερον τιμῆμα τῆς νήσου τὸ περιλαμβάνον τὴν ΝΔ. κοιλάδα τῆς Δέκας καὶ τὰς πρὸς Ν. κοιλάδας τῆς Μπονάτσας, Ἀλικῆς καὶ Ἐννεάκας καλεῖται σήμερον ἡ Κάτω Μερεά. Ἀπὸ τῆς βάχεως ἡ Φανάρα κειμένης Δ. τοῦ Κάστρου καὶ ἀνω πρὸς Β. καὶ ΒΑ· τὸ μέγιστον καὶ ὑψηλότερον τιμῆμα τῆς νήσου λέγεται Ἀπάνω Μερεά. Ὁριον δὲ φυσικὸν τῶν δύο τιμημάτων εἰγαι ἡ Φανάρα, ἐπὶ τῆς δυοῖς εἰχεν ἕδρυθη, ἐσώζετο δὲ μέχρι πρὸ δληγῶν ἐτῶν, ἡ διαχωριστικὴ πύλη, τῆς δυοῖς «ἡστέκαν οἱ παραστάθες ἀκόμα». Κατὰ γεωργικὸν ἔθιμον, μὴ σωζόμενον πλέον, πᾶσα ἡ γεωργήσιμος γῇ τῆς νήσου διηρεῖτο εἰς δύο, πτὸ νησὶ μερονύτανε σὲ δύο» ὡς λέγει ἡ παράδοσις, ἐκατέρου συνολικῶς σπειρομένου παρ' ἔτος καὶ ἀναπαυομένου παρ' ἔτος. Ἐκαλεῖτο δὲ τὸ μὲν συνολικῶς σπειρόμενον τιμῆμα τῆς νήσου ἀγκαιριά, τὸ δὲ ἀναπαυόμενον παραγκαιριά.²⁾ Εἰς τὴν ἐκάστοτε συνολικὴν παραγκαιριὰν ἐνεκλείσαντο δλα τὰ ποίμνια τῆς νήσου πρὸς νομήν κωλυόμενα νὰ ὑπερβῶσι τὸν οὐδὸν τῆς Φανάρας διὰ τῆς ὑπαρχούσης πύλης.

Τὸ γεωργικὸν τοῦτο ἔθιμον ἀνακτέον πάντως εἰς τοὺς βυζαντίνους τούλαχιστον χρόνους· δὲν γνωρίζομεν μὲν εἰς τίνας βυζαντίνας χώρας ἔξετείνετο ἡ Ισχὺς αὐτοῦ, ἀλλ' ἂν κρίνωμεν ἐκ τῶν καταλοίπων τὰ δυοῖς ἀφῆκεν ἐν ταῖς σωζόμεναις ἀπὸ τῶν μέσων χρόνων ἐλληνικαῖς διαλέκτοις, ὑποχρεούμεθα νὰ εἴπωμεν δτὶ Ισχυε μόνον ἐπὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου. Διότι ἡ λέξις ἀγκαιριὰ ἡ ἀγκαιριὰ κατὰ τὸ ἀρχεῖον τοῦ ἐν Ἀθήναις ἴστορικοῦ λεξικοῦ δὲν σώζεται εἰμι-

¹⁾ Hiller Thera. 1,55

²⁾ Ὁμοίως κατὰ τὸν Ζωγράφ. Ἀγῶν. 2,8 ἡ νήσος Σίκινος διηρεῖτο εἰς δύο μέρη· ὁ τοῖχος τῆς ἀγκαιριᾶς διῆρει τὴν νήσον εἰς δύο μέρη, τὴν ἀγκαιριὰ καὶ τὸ καλοκαιρινό.

η ταῖς νήσοις Σικίνφ, Χίψ, Κύθνφ, Νάξφ, Μήλφ εἰς ταύτας νῦν προσθέτω ἐξ ἵδιας παρατηρήσεως καὶ τὰς Κέαν, Τῆγνον, Μύκονον, Σέριφον, Σίφνον, Κίμωλον. Οὕτω ἐν Κέᾳ εὑρον τὴν τοπωνυμίαν ἐν Κατωμεριᾳ¹ Ἐιζαιρίης, ἐν Τήγνφ σώζεται ἡ λ. παρατζαιριά, ἐν Μυλόφ παραγκαιριά, ἐν Σερίφω φίγκαιριά καὶ ἐν Σίφνφ μόνον ώς τοπωνυμία παρὰ τὸν Θόλον ἡ Ἐγκαιριά. 'Ἐν τῷ θησαυρῷ τοῦ Στεφάνου ἡ ἀρχ. λέξις ἐγκαιρία ἔξηγεται=opportunity πράγματι δὲ ἡ τῇ σημασίᾳ ταύτῃ ἐσημείωσα τὴν λέξιν ἐκ Σερίφου ἐν τῇ φρ. πά κωράφια ποῦ ναι ἐγκαιριά τωνε γιὰ νὰ σπαρτοῦνε». Ἐντεῦθεν ἦλον δτι οὐχὶ δρθῶς ἐδιδάχθη ἐν Νησιωτ. Ἐπετ. 1,164 δτι ἐγκαιρίες «ἐκκλοῦντο πάρα τῶν νησιωτῶν οἱ ἀγροὶ οἱ ἐπὶ διετίαν μὴ γεωργούμενοι, χρήσιμοι δὲ διὰ βοσκὴν ἐγκλειομένων ἐν αὐτοῖς τῶν ιστημάτων». Δυνάμεθο ροιπόν νὰ εἰκάσωμεν δτι ἐπὶ νήσων ὡν ἡ φυσικὴ διάπλασις ἐπέτρεπε τὴν εἰς δύο μέρη φυτικὴν διαίρεσιν (Ἀπάνω καὶ Κάτω μερεά) προσηγροῦσετο κάλλιστα τὸ μεταιωνικὸν πάτο γεωργικὸν καθεστῶς τῆς συνολικῆς ἐγκαιρίας καὶ παρεγγικῆς, ἐναλλάξ καθισταμένης ἐγκαιριᾶς δτὲ τῆς Ἀπάνω, δτὲ τῆς Κάτω Μερεᾶς.²) Διὰ τοῦτο ἐπὶ νήσων τοῦ τοιούτου καθεστῶτος θερῷ ἑτέρας φυτικὰς διαιρέσεις ἐν χρήσει, ως ἐν Κέᾳ τῆς Ηεραπειᾶς, ἐν Σύρφ τῆς Μεσαρεᾶς, ἐν Ἀμοργῷ τῆς Ὀξω Μερεᾶς διεγενετέρας τοῦ ἄλλοιστε ἐν χρήσει θεσμοῦ τῶν ἐγκαιριῶν.

'Ἐγκαταλιπόντες οἱ Κιμώλοι τὸ σύστημα τῶν συνολικῶν ἐγκαιρίων ἀπεδέχθησαν τὴν μερικὴν καλλιεργειαν. Κατὰ ταύτην ἔκαστος γεωργὸς (ζευγᾶς) τὰ κωράφια του δικαρίνει εἰς χειμωνικά καὶ καλοκαιριά, οὕτω καλούμενα ἐκ τοῦ χρόνου τῆς καλλιεργείας αὐτῶν, κατὰ τὸ φθινόπωρον μὲν καλλιεργεῖ τὰ χειμωνικά, κατὰ τὸ οὔτε δὲ τὰ καλοκαιρινά, ἐναλασσομένης τῆς καλλιεργείας κατ' ἔτες ἢ ἔκατέρων οὕτως ὥστε ὅταν τὸ α χειμωνικὸν καλλιεργῆται, ἐν φθινῷ ἔτει τὸ β καλονκαιρινὸν ἀναπαύεται, τὸ δὲ θέρος καθ' δ τὸ καλοκαιρινὸν θὰ σπαρῇ, τὸ α χειμωνικὸν χρησιμοποιεῖται εἰς ποιμενοσκήνη, καὶ καθεξῆς οὕτω. Εὑρίσκομεν δὲ τὸ αὐτὸν γεωργικὸν καθεστῶς καὶ ἀλλαχοῦ τῶν Κυκλαδῶν.

¹) Ἐν Σερίφω, Σίφνῳ λ. χ. Ἄλλως θὰ καθιωρίζοντο τὰ ὅρια τῆς ἐγκαιριᾶς καὶ πραγκαιριᾶς.

‘Η καλυτέρα πρὸς γεωργὸν εὐχὴ εἰναι τὴν «καλὴν αὐλακιάν» δι’ ἣς ἐπεύχονται ἀγαθὴν τοῦ ἀρότου ἔναρξιν κατὰ τὸ φθινόπωρον· ἡ δὲ ἱερότης τῆς ἐπικειμένης μετὰ τὴν πρώτην φθινοπωρινὴν βροχὴν ἀρόσεως (τὸ ζευγάρι) καὶ σπορᾶς (τὸ σπορεῖδ) καταδεικνύεται, διὰ τοῦ αὐκολοήματος. Ἐντὸς δηλ. δερματίνου σακκιδίου (τὸ κασουλάκι) μεταφέρει δὲ γεωργὸς σπόρον εἰς τὸν ἔνοριακὸν ναὸν, ὃν ἀποθέτει πρὸ τῆς μεγάλης θύρας, ἵνα δὲ ἱερεὺς ἀναγγώσῃ ἐπ’ αὐτοῦ τὴν κατάλληλον εὐχήν· διὰ τούτου τοῦ ἡγιασμένου σπόρου θὰ ἀγιασθῇ ἡ δηλητικὴ πρᾶξις τῆς σπορᾶς. Τὸ ζευγάρι ἀρχίζει δὲ γεωργὸς πάντοτε κατὰ δευτέραν ἡ τετάρτην ἡμέραν τῆς ἑδδομάδος καὶ δὴ ἀπὸ τῶν παραστημάτων (παραστήνει) ἢτοι ἀπὸ τοῦ χαμηλοτέρου ἄκρου τοῦ ἀγροῦ, ἢν οὗτος εἰναι σκιόπατος, ἢ ἀπὸ τοῦ χείλους τοῦ διὰ τοιχίου ὑποδασταζομένου, ἢν εἰναι λουρί, καλεῖται δὲ ἡ πρώτη αὐλαξή· ἡ διὰ τοῦ ἀρότρου ἐνταῦθα ἀνοιγομένη παράστημα (τό). Ἀφικόμενος εἰς τὸ τέρμα τοῦ παραστήματος στρέφει ἀριστερὰ τοὺς βοῦς αὐτοῦ ἢτοι ἀπογυρίζει καὶ ἐξακολουθεῖ ἐφεξῆς τὴν ἄροσιν, μεθ’ ἔκαστον ἀπογυρούμόν, μέχρις οὖς φθάσῃ εἰς τὴν γωνιὰν ἢτοι τὸ πρὸς τὴν ἀντίθετον τοῦ παραστημοῦ πλευρὰν κράσπεδον τοῦ ἀγροῦ· τὸ δποίον ὃς ἐκ τῆς θέσεώς του διὰ τοῦ ἄροτρου δὲν εἰναι δυνατὸν νἀροθῆ. Τότε δὲ βοηθὸς σκαπανεύς (δ. σκάφτης) ἀναλαμβάνει διὰ τῆς ἀξίνης νὰ σκάψῃ τὴν γωνιάν. Ὁ αὐτὸς δὲν παύει κατὰ τὴν ἄροσιν ἀκολουθῶν τὸν ζευγᾶν νὰ ξεθραφίζῃ ἢτοι διὰ τῆς ἀξίνης νὰ φαίρῃ τοὺς λιθίους τῆς ἀροθείσης γῆς. Εἰναι δὲ τὸ ἐν χρήσει ξύλινον τῆς Κυψέλου ἄροτρον (τὸ σύνεργο) οὐδόλως διάφορον τοῦ τῶν ἀλλων γῆσιν ἀποτελούμενον ἐκ τῶν ἔξι τὸ μάτισμα = α) ἡ γούλα = δ γύης, τὸ κάτω τμῆμα τοῦ ρυμοῦ, β) τὸ μάτισμα = δ ἴστοβοεύς τοῦ ρυμοῦ γ) τὸ μεσοκακὸ = τὸ τμῆμα τοῦ ρυμοῦ τὸ συνάπτον τὴν γούλαν πρὸς τὸ μάτισμα, δ) τὸ ἀλέτρι = τὸ ἔλυμα, ε) ἡ δχερη=έχετλης) τὸ ἀγνί=δννίον, ζ) τὸ μπαρούτι=πτερὸν ἐκατέρωθεν τοῦ ἐλύματος, η) ἡ σπάθη=γόμφος μεταξὺ γύου καὶ ἐλύματος.

Ἐπειθούσης ἐσπέρας, δτε ὑπολογίζεται μία ζευγαρεά γῆς ἀροθείσα, δ ζευγᾶς λύει τοῦ ζυγοῦ τοὺς βοῦς αὐτοῦ διακρίνομεν δὲ καὶ εἰς τὸν ζυγὸν (δ ζυός) τὰ ἔξι τέσσαρα κύρια μέρη: α) οἱ ζεῦλεις = ζευγλαῖ β) τὸ ζυλῶδο=λωρίον δι’ οὓς συνάπτεται δ ζυγὸς μετὰ τοῦ

Ιστοθεόεως τοῦ ἀρότρου γ) κιρκέλλι=κρίκος ξύλινος συγδέων τὸ ζυ-
λώρο μετὰ τοῦ ζυγοῦ, δ) οἱ ζευλοδέτες=ίμαντες τῶν ζευγλῶν.

Τόση είναι η Ἱερότης καὶ τοῦ ζυοῦ τούτου παρὰ τοῖς Κιμωλίοις
ὅστε οὐδέποτε ἐν οὐδεμιᾷ ἀνάγκη ξύλου ζυγοῦ ἐπιτρέπεται νὰ καῇ.
Διὰ τοῦτο ἐπὶ ἑτοιμοθανάτων ὡν παρατείνεται η τελευταία ἀγωνία
ἐρωτᾶσι: μπὰ νά καψε ζύδ καὶ δὲν βγαίν' η ψυχή του; Καὶ συ-
χρόνως κομίζουσι ζυγὸν ὑπὸ τὴν κλίνην τοῦ ἀγωνιῶντος πρὸς ἔξι-
λασμὸν τοῦ θείου καὶ ἀπελευθέρωσιν τῆς ψυχῆς τοῦ ἀσθενοῦς.

Η ἄροσις δμως καλοκαιρινοῦ ἐν Κιμώλῳ διακρίνεται εἰς δύο
στάδια, τὸν κάματον καὶ τὸ διβολιό. Κατὰ μὲν τὸ πρῶτον καταματεύ-
γουν τὴν γῆν ἦτοι ἄροσι τὸ πρῶτον τὴν τέως χέρσον γῆν προπα-
ρασκευάζοντες αὐτὴν διὰ τὴν σπορὰν τῶν λεγομένων καλοκαιρινῶν
οἰον βάμβακος, δισπρίων κ.τ.τ., κατὰ δὲ τὸ δεύτερον δεκαπέντε μέχρι
τριάκοντα ἡμερῶν μετὰ τὸν κάματον διβολίζουν αὐτὴν. Περατωθέν-
τος τοῦ σπορειοῦ ἄλλη γεωργικὴ ἔργασία μέχρι τῆς ὥριμάνσεως τῶν
δημητριακῶν (δικαρπός), δὲν μεσολαβεῖ εἰμὴ τὸ βοτάνισμα. Κατ'
Ιανουάριον δηλ. εἰσέρχονται εἰς τὸ σπαρτὸν καὶ βοτανίζουν ἦτοι
ἀφαιροῦν τὰ παραφύσμενα παράσιτα οἰον ἡ ἀγριόρα, τὰ ἀγριόρο-
δικια, διαγριάλουπας, διαγριόλυκος, διφύλολυκος, τὸ μαυροκούκι
δι δαυλός, ἡ γίρα, τὰ πορίχια. "Οταν δ' ἔλθῃ δ καιρὸς τοῦ θερι-
σμοῦ (τὸ θέρος) οἱ θερισταὶ διανέμονται τὸν ἀγρὸν κατὰ δρογους
καὶ ἀρχίζουν μὲ τὰ δραπάνα τὸν θερισμόν θερίζουσι δ' ὡς ἔξης.
Συλλαμβάνουν διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς δσοι στάχεις χωροῦν εἰς
τὴν παλάμην καὶ ἀποτελοῦσι μίαν χερεὰν τὴν δποίαν οὕτω κό-
πτουν μὲ τὸ δραπάνι· ἔπειτα λαμβάνοντες ἀνὰ πέντε χερεὲς σχημα-
τίζουσιν τὰ χεροβόλια ἡ χερόβολα, ἐκ πολλῶν δὲ χεροβόλων ἀπο-
τελοῦν τὰ λημάρια, ταῦτα δὲ δένουν διὰ τοῦ δεματικοῦ εἰς δεμάτι. Κατασκευάζουν δ' ἐπὶ τόπου τὰ δεματικὰ ἐκ δημητριακῶν φυτῶν
δύο ἡ τρία δηλ. δημητριακὰ φύτρα μεγάλα καὶ χονδρὰ συγενώνουν
μαζὶ εἰς ἔμβολο ἡ δμβολο, ἐκ πολλῶν δὲ ἔμβόλων συγγνωμένων
σχηματίζεται τὸ δεματικό. Ἀφοῦ συγκεντρωθοῦν τὰ δεμάτια ἔωθι
τοῦ λιθοκτίστου ἀλωνιοῦ δι' αὐτῶν στήνουν τροῦλλο ἦτοι τὰ συσσω-
ρεύουν εἰς μέγαν σωρὸν (τροῦλλος) καὶ ἀναμένουν τὸν ἀλωνευτὴ μῆγα
καθ' ὃν ἀλωνεύγουν τὸν καρπό. Ρίπτουσι δηλ. κατὰ ἀλωνεές τὰ δε-

μάτια εἰς τὸ ἀλώνι (συμπάλλιομα) καὶ ἀλωγίζουν μὲ τὰ ὑποζύγια ἔλαιυνόμενα κατὰ κυκλικὴν γραμμὴν πρὸς τὰ ἐμπρὸς ἢ ἀντιστρόφως ἀμα τῇ ἐπιφανήσει τοῦ γεωργοῦ ἀλλά ὥστο! = μεταβολή, ὡραῖα! Ἐπακολουθεῖ ἔπειτα τὸ λίχνισμα τοῦ καρποῦ μὲ τὸ δικάλι ἐφ' ὅσον ἡ ἀτμοσφαιρικὴ κατάστασις τὸ ἐπιτρέπει, διὰ νάποχωρίσουν τοῦ καρποῦ τὰ ἄχυρα, τὰ κόνδυλα (=τὰ χονδρὰ μέρη τοῦ στάχυος), τὴν σκόνην (=τὸ λεπτότατον μέρος τοῦ στάχυος). Μετὰ τὸ ἔλιχνισμα δρύσσουν παρὰ τὸ ἀλώνι ἐν τῇ γῇ τὸν λάκκο πρὸς ἀποθήκευσιν ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ καρποῦ μέχρι τῶν πρώτων βροχῶν τοῦ φθινοπώρου ἵνα μὴ προσβληθῇ οὗτος ὑπὸ τῆς φτέρεις τῆς γνωστῆς φθειρὸς τῶν δημητριακῶν. Μετὰ δὲ τὰς πρώτας βροχὰς ἔλαικηίσουν τὸν καρπὸν καὶ μεταφέρουσιν εἰς τὰς οἰκίας ἐντὸς πλακοστρώτων λάκκων (δρόδες) διόπου δριστικῶς ἀποθηκεύουσιν.

Ως πρὸς τὴν καλλιέργειαν δὲ τῆς ἀμπέλου τῆς ὁποίας ἐν Κιμώλῳ τὰ συνηθέστερα ἔδωδιμα (φασουλερά) εἶδη εἰναι διαδέτης, ἡ μαντηγλαρεά, τὸ λιατικό, τὸ φοδοσύδικο διακρίνομεν τὰ ἔξης στάδια. Κατὰ τὸν Σεπτέμβριον ἔμεμοντος τὰ κλήματα ἥτοι ἀνοίγουν περὶ τὴν βίζαν τῆς ἀμπέλου (τὸ κουτσάκι) λάκκον εἰς τὸν διπόλιον εἰσάγουν κόπρον ζωϊκήν, μετὰ ἕνα δὲ ἢ δύο μῆνας ἐπιδίδονται εἰς τὴν καθέρα καθ' ἣν ἀποκόπτουσι τοὺς κλάδους ὃσοι δὲν εἰναι δυνατὸν νὰ καρποφορήσωσι. Κατὰ τὸ ἔαρ δὲ τὴν πρώτην σκαφὴν τῆς ἀμπέλου (τὸ σκάψιμο) ἀρχίζουσι τὸν Φεβρουάριον, τὸν Ἀπρίλιον δὲ προσβάίνουσιν εἰς τὸ τσάπισμα διπερ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ διπλόσκασμα ἐν Σίφνῳ.

2. Ποιμενικὸς βίος.

'Αφ' ἣς ἐποχῆς δι γάλλος περιηγητὴς Sonnini ἐπισκεφθεὶς τὴν Κίμωλον τῷ 1778 ἔγραψε περὶ τῆς κτηνοτροφίας τῆς νήσου διτοι «ἄλλοι τῶν μᾶλλον πτωχῶν κατοίκων τῆς νήσου ἀπασχολοῦνται μὲ τὴν φύλαξιν τῶν ποιμνίων προθάτων καὶ αἰγῶν διότι δὲν ὑπάρχουσιν ἐπὶ τῆς νήσου οὔτε βόες οὔτε ἀγελάδες οὔτε ἄλλο οὐδὲν εἶδος βισκήματος», ¹⁾ ἡ κατάστασις ἀπὸ κτηνοτροφικῆς ἀπόφεως μετεβλήθη πολύ. Διότι κατὰ τὸν ἐπίσημον στατιστικὸν πίνακα τοῦ 1918

¹⁾ Sonnini 2,68.

πλὴν 1200 προδάτων καὶ 1000 αἰγῶν οἱ Κιμώλιοι τρέφουσιν 70 βοῦς, 80 ἀγελάδας, ἔκτος τῶν 200 ἀροτριώντων βοῶν καὶ ἀγελάδων, 350) δῆνους καὶ δεκακισθίλια κατοικίδια πτηνά. Ἀλλὰ καὶ δι τρόπος τῆς ποιμάνσεως τῶν βοσκημάτων μετεβλήθη ἀπὸ τοῦ 1778· διέτι τότε «τὰ ποίμνια ἐσχηματίζοντο ἐκ προδάτων ἀνηκόντων εἰς διαφόρους ἴδιοκτήτας . . . οἱ βοσκοὶ εἶναι ἐνοικιασταὶ οἱ δοποὶ παραλαμβάνουσι τὰ πρόβατα καὶ τὰς αἰγας τῶν κατοίκων μὲ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ τοῖς παρέχωσι ποσδύν μαλλίου καὶ τυρῶν ἀνάλογον πρὸς τὰ ζῷα καὶ νὰ ἐπιμελοῦνται τοῦ συνήθους προϊόντος τῶν προδάτων». Οὕτω κατώρθωνται ἀνευ φροντίδων καὶ δαπάνης νὰ πολλαπλασιάζωσιν οἱ ἴδιοκτήται τὰ ποίμνια (μανδριὰ) αὐτῶν. Τὸ κτηνοτροφικὸν τοῦτο σύστημα μᾶς ὑπενθυμίζει τὸ γῦν Ἰσχύον ἐν Κρήτῃ, καθ' ὃ διατιμωμένου τοῦ ποιμένου εἰς χρήματα τὸ παραλαμβάνει δι βοσκὸς ἐπὶ τῷ δρῷ μετὰ τὴν ἀφάρεσιν ἐκ τοῦ εἰσοδήματος τῶν ἔξδων νὰ δοθῇ εἰς τὸν ἴδιοκτήτην τὸ συμφωνηθὲν τίμημα εἰς χρήμα, ἐπειτα δὲ νὰ διανεμηθῇ ἐξ ἵσου τὸ ποίμνιον μεταξὺ βοσκοῦ καὶ ἴδιοκτήτου. Ἀλλ' ἐν Κιμώλῳ σήμερον δι βοσκός, ἀν δὲν εἶναι αὐτὸς ὁ ἴδιοκτήτης, λαμβάνεται ἐπὶ μισθῷ διὰ νὰ ποιμαίνῃ τὰ λιαρὰ ζῷα, ἢτοι αἰγας καὶ πρόβατα, τῶν δοποὶν καρποῦνται τὸ γάλα, τὰ ἔρικ (δῆλος τοῦ ἔτους, κατὰ Μάρτιον ἀπλυτα μαλλιὰ καὶ Αὔγουστον ξεπλυτὰ μαλλιά δόποτε τὰ πρόβατα πλύνονται εἰς τὴν θάλασσαν) καὶ τὸ κρέας· ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ χορδὰ ζῷα ἢτοι τὰ βόδια ἢ βούδια καὶ ἀλεάδες τὰ δοποῖα χρησιμοποιούμενα εἰς τὸν ζυγὸν τοῦ ἀρότρου θεωροῦνται ἱερὰ καὶ οὗτε τρώγονται οὕτε ἀμέλγονται (ἀγελάδες) ως καὶ ἄλλαχοι τῶν Κυκλαδῶν, εἰμὴ τὰ τελευταῖα ἔτη ὑπὸ τινῶν λίαν νεωτεριζόντων. Ὡς ἀνωτέρω εἴπαμεν τὰ χειμωνικὰ χωράφια μολλαίρονται μετὰ τὸν θερισμὸν καὶ τὴν συγκομιδήν, ἢτοι ἀφίνονται ἐλεύθερα εἰς τὴν ποιμνιοδοσήν καὶ δὴ ἐν ὥρισμένη ἡμέρᾳ, τῇ 14 τοῦ μηνὸς Σεπτεμβρίου, ἢτις διὰ τοῦτο λέγεται τοῦ σιανδοῦ τοῦ κλέφτη.¹⁾ Διαμένουσι δὲ τὰ βοσκήματα (τὰ πρόδατα), τὴν μὲν ἡμέραν κατὰ τὸν χειμῶνα ἀνεκλασμένα ἢτοι ἀπολελυμένα ἐλεύθερα πρὸς νομήν, πρὸς διανυκτέρευσιν δὲ κατὰ μὲν τὸν χειμῶνα εἰς μάνδραν,

¹⁾ Ιδὲ ἀνάλογον συνήθειαν ἐν Σίφνῳ ἐν Λαογραφ. 8,228.

ἡ δποία είναι λιθόκτιστον, ἐστεγασμένον ἀγροτικὸν κελλίον μετὰ περιβόλου, κατὰ δὲ τὸ θέρος εἰς μόνιασμα, ἀπλούσην περίβολον ἀνευ κελλίου. Ἐν αὐτῷ ἄλλοτε κατεσκευάζετο τὸ μητράτο, καλύβη δηλ. εἰς ἣν ἔφυλασσετο τὸ γάλα πρὸς τυροκομίαν.¹⁾ Ταύτης δὲ τὸ κύριον προϊὸν είναι ἡ μαγούρα τιθεμένη εἰς πολὺ μικρὸν τάλαρον διὰ νὰ στραγγίσῃ μετὰ τὴν τυροκόμησιν, τύπου κιμωλιακοῦ, μνημονευομένου ἥδη ὑπὸ τοῦ Sonnini,²⁾ ἐν χρήσει δὲ μέχρι σήμερον.

(ἔπειται ἡ συνέχεια)

'Ἐν Ἀθήναις 20 Μαρτίου 1922

I. K. BOGIATZIDIS

¹⁾ «Ἄθια πιάσωμε μάνθρα τὸ γ Γενάρι», ἢτοι ἔναρξις τυροκομίας γίνεται τὸν 'Ιανουάριον, παρατείνεται δ' αὗτη μέχρι Μαΐου.

²⁾ Αὐτόθ. 2,70.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΔΙΑΙΡΕΣΕΩΣ ΤΩΝ ΛΕΞΕΩΝ ΕΙΣ ΤΑ ΓΝΩΣΤΑ ΜΕΡΗ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

Είναι γνωστὸν ὅτι κατόπιν μακρῶν συζητήσεων καὶ ἀγώνων μεταξὺ τῶν φιλοσόφων, Ἰδιαιτέρως τῶν Στωϊκῶν, καὶ τῶν Γραμματικῶν ἐπετεύχθη ἡ διάγνωσις καὶ ὁ καθορισμὸς τῶν 8 λεγομένων μερῶν τοῦ λόγου, 1) ὀνόματος, 2) ρήματος, 3) μετοχῆς, 4) ἄρθρου, 5) ἀντωνυμίας, 6) προθέσεως, 7) ἐπιρρήματος καὶ 8) συνδέσμου. (Ἡ διάκρισις τοῦ ἐπιθέτου καὶ τοῦ ἐπιφωνήματος ὡς Ἰδιαιτέρων μερῶν τοῦ λόγου δὲν είναι ἀρχαία). Ἐπ' ἵσης είναι γνωστὸν ὅτι διὰ τὴν φύσιν αὐτοῦ τούτου τοῦ διαιρουμένου ὑλικοῦ ἡ διαιρεσις καὶ ὁ καθορισμὸς οὗτος είναι κατ' ἀνάγκην ἀσταθῆς καὶ ἀδέσπαιος, ἐντεῦθεν δὲ πολλαὶ καὶ ποικίλαι ἀνακύπτουσι διαφωνίαι. Οὕτως, ἵνα ἐν τοῖς ἐπιφανεστάτοις περιορισθῶμεν, διὸ μὲν Ἀπολλώνιος (Ἐπιρρ.) διδάσκει ὅτι «τὰ μὲν θεματικάτερα [μέρη] τοῦ λόγου ὀνόματά ἔστι καὶ δῆματα, τὰ δὲ ὑπόλοιπα τῶν μερῶν τοῦ λόγου ὡς πρὸς τὴν τούτων εὐχρηστίαν ἀνάγεται, τὰ μὲν ἄρθρα πρὸς τὰ πιτακά ὡς πιτακά, τὰ δὲ ἐπιφωνήματα πρὸς τὰ δῆματα». ὁ δὲ Buttman (σ. 129) παραδέχεται μὲν 8 μέρη τοῦ λόγου, ἀλλ' οὐχὶ κατὰ πάντα ταῦτα τοῖς ἀρχαίοις, ἢτοι 1) τὸ ὄνομα, 2) τὴν ἀντωνυμίαν, 3) τὴν μετοχήν, 4) τὸ ρῆμα, 5) τὸ ἐπιρρήμα, 6) τὰς προθέσεις, 7) τοὺς συνδέσμους καὶ 8) τὰ ἐπιφωνήματα (ἀλλ' οὐχὶ τὸ ἄρθρον). Ο δὲ Blass ὅμοιῶς 8. ἀλλ' ἀλλα (Α 355), 1) τὸ οὐσιαστικόν, 2) τὸ ἐπιθετόν, 3) τὴν ἀντωνυμίαν, 4) τὰ ἀριθμητικά, 5) τὸ ρῆμα, 6) τὸ ἐπιρρήμα, 7) τὰς προθέσεις καὶ 8) τοὺς συνδέσμους. (οὐχὶ τὸ ἄρθρον καὶ τὰ ἐπιφωνήματα· (πρὸς δέ με τὸν δύστηνον ἔτι φρονέοντ' ἐλέγουν, ἐν τῷ στίχῳ τούτῳ περιλαμβάνονται τὰ μέρη τοῦ λόγου πάντα). Άλιτα δὲ τῆς ταραχῆς ταύτης είναι πρῶτον ὅτι λέγεται μὲν δτὶ βάσις τῆς διαιρέσεως ἐλήφθη ἡ σημασία τῶν λέξεων (οὐ γάρ φανταῖς μεμέρισται τὰ τοῦ λόγου μέρη, σημανομένοις δὲ (Ἀπολλώνιος 'Ἐπιρρ.), ἀλλ' ἡ ἀλήθεια είναι ὅτι τὸ γνώρισμα τοῦτο δὲν

έφηρμόσθη ἐπὶ πάντα, ἐλήφθη δὲ ὡς βάσις τῆς διαιρέσεως καὶ ή θέσις ἦν ἐν τῷ λόγῳ λαμβάνουσι λέξεις τινές, οἷον αἱ προθέσεις, ὡς προτασσόμεναι τῶν ὀνομάτων καὶ ρημάτων καὶ ἐν συντάξει καὶ ἐν συνθέσει, πρὸς δὲ καὶ ή λειτουργία, ἦν ἀσχέτως πρὸς τὴν σημασίαν αὐτῶν τελοῦσιν ἄλλαι, λ. χ. τὰ ἐπιρρήματα, τὸ ἄρθρον, οἱ σύνδεσμοι (ἴδε Γεν. Γλωσσ. 356). Δεύτερον δτι αὐτῇ αὕτῃ ή κυρία βάσις τῆς διαιρέσεως, αἱ σημασίαι τῶν λέξεων, εἰναὶ τι κυριαιόμενον, διότι ὡς γνωστόν, ἀδιάλειπτοι εἰναὶ αἱ σημασιολογικαὶ μεταβολαὶ, καὶ πολλαὶ τούτων γίνονται αἵτια μεταστάσεως ἀπὸ μέρους λόγου εἰς ἄλλο. Πᾶσα ἄρα διαιρεσίς ἐπὶ τῶν σημασιῶν στηριζομένη δὲν δύναται νὰ είγαι κατὰ πάντας τοὺς χρόνους ἀκριβῆς. Διότι πρῶτον μὲν πολλαὶ λέξεις μεταβαλοῦσσαι σημασίαν κατατάσσονται ἀναγκαῖως εἰς ἄλλην τάξιν, πρόβλ. διμος, δ ἀπὸ ἐπιρρήματος ἐγένετο σύνδεσμος· τὸ προΐκα, δωρεάν, ἀκμήν κλπ. ἀπὸ διομάτων ἐπιρρήματα· τὸ ἄγε, ἄγρει, ίδι κτλ. ἀπὸ ρημάτων ἐπιφωνήματα· τὸ μάκαρ ἀπὸ οὐσιαστικοῦ ἐπίθετον· τὸ χοὴ ἀπὸ δύναματος δῆμα· τὸ πεδὰ ἀπὸ πτώσεως πρόθεσις· τὸ ὕδρασι, Ἀθήνησι, Φαληροῖ, διμοῦ, Χαμαῖ, ἄμα κτλ. ἀπὸ πτώσεων ἐπιρρήματα κτλ. Πρόσθες δτι ἐνίστε τύπος ή λέξις τις ἐν ταύτῃ μὲν τῇ διαιλέκτῳ η τῇ γλώσσῃ ἀνήκει εἰς τοῦτο τὸ μέρος τοῦ λόγου, ἐν ἑκείνῃ δὲ εἰς ἄλλο· οὕτως αἱ τοπικαὶ εἰς οἱ (ἀντοῖ, Ηεκαδάμος κλπ.) σφέζονται ὡς πτώσεις αἰσθηταὶ ἐν Βοιωτίᾳ, τῇ βορείᾳ Ἐλλάδι, τῇ Ἀρκαδίᾳ κλπ., τούναντίον δὲ ὡς ἐπιρρήματα παρ' ἄλλοις (Φαληροῖ, οἶκοι κλπ.) (ἴδε G. Meyer, Ἑλλ. Γραμμ.³ σ. 452—4)· τὸ ἔπι ἐν μὲν τῇ Ἐλλ. εἰναι ἐπιρρημα, ἐν δὲ τῇ λατ. σύνδεσμος ετ (ἀντὶ ετί, δπως ut ἀντὶ uti) καὶ ἐν τῇ Ἰνδ. πρόθεσις ατὶ συντασσομένη ὅπως η ari-ἐπί, apa=ἀπὸ κλπ.· ἀλλὰ καὶ ἐν μιᾷ μόνῃ γλώσσῃ, τῇ Ἐλληνικῇ, τὸ ὡς ἥτο κατὰ λόγον τῶν σημασιῶν καὶ χρήσεων αὐτοῦ καὶ ἐπιρρημα, ὡς εἰδεν ὡς ἐμάρη, καὶ σύνδεσμος τελικός, μή μ' ἐρέθιζε, σαώτερος ὡς κε νέηαι, καὶ πρόθεσις ἔναι ὡς βασιλέα. Ἡ πρόθεσις πρὸς παραλαμβάνονται εἰς τὸν λόγον καὶ ὡς πρόθεσις καὶ ὡς ἐπιρρημα, πρὸς δέ, ἔη τεσσαράκοντα καὶ μικρόν τι πρός, δράσω τε πρὸς κλπ.

'Ιδιαιτέρως μεγάλαι εἰναι αἱ δυσκολαὶ προκειμένου περὶ ἑκείνων τῶν λέξεων δσαι δὲν χαρακτηρίζονται δι' ίδεου γραμματικοῦ

τύπου, λέγω τὰς ἀκλίτους· ταύτας τὰς δυσκολίας ἐκκλίνοντες οἱ νεώτεροι Γραμματικοὶ ἐφεῦρον τὴν δημοσίαν particulae μόρια, ἀκριβῶς δῆπος οἱ παλκοὶ τοὺς παραπληρωματικοὺς συνδέομονται, δσοι κατ' αὐτοὺς μέτρουν καὶ κόσμον ἔνεκεν παραλαμβάνονται, λόγου περιγραφῆς σημεῖον ἔστιν δ δὴ ακλ. Διότι τί σημαίνει κατ' ἀλήθειαν ἡ λέξις particulae; πάντας δυοῖν θάτερον ἡ βραχείας, διλιγοσυλλάδους τινὰς λέξεις ἀλλὰ τότε καὶ τὸ ἀρθρον, ἀντωνυμίαι τινές, πολλοὶ δημοτικοὶ καὶ ῥηματικοὶ τύποι εἰναι ὡσαύτως βραχεῖς, διλιγοσύλλαθοι· ἡ ἀσημάντους, τρόπον τινὰ παραπληρωματικὰς λέξεις ἀλλὰ καὶ πάλιν παρατηρεῖται δτι αἱ ἔριστοι λεγόμεναι ἀντωνυμίαι δὲν δύνανται νὰ ἐκληφθῶσιν σημαντικώτεραι πολλῶν ἐπιρρημάτων καὶ συνδέσμων, ἥκιστα δὲ πάντων πολλῶν ἐπιφωνημάτων, περὶ ὧν θὰ ἰδωμεν εὐθὺς κατωτέρω πόσην ἔχουσιν ἐκφραστικὴν δύναμιν. Κατ' ἀλήθειαν ἄρα διὰ τοῦ particulae εἴτε ἐπὶ τοῦ βραχύτεραι εἴτε ἐπὶ τοῦ ἀσημότεραι partes orationis οὐδὲν ἔρμηνεύεται.

'Ἄλλ' ἀς ἰδωμεν ἐγγύτερον τὰς δημοσίας ταύτας καὶ τὰ δι' αὐτῶν δηλούμενα. Τὸ δημοτικὸν πρόθεσις ἀπεδόθη εἰς τὰς γνωστὰς λέξεις, καθ' ὅσον ἔν τε συντάξει καὶ συνθέσει προτάσσονται τῶν πλαγίων πτώσεων καὶ τῶν ῥημάτων, ἡ ὡς λέγεται, συντίθενται μετὰ τῶν ῥημάτων, καὶ δὲν ἐλέγοντο καθ' ἔκατάς. 'Άλλ' εἴνε φανερὸν δτι ἡ δημοσία αὕτη εἰναι ἀνάρμοστος καὶ πλημμελῆς προκειμένου περὶ τῆς παλαιοτέρας χρήσεως αὐτῶν, δτε καὶ κατόπιν τῶν πτώσεων καὶ τῶν ῥημάτων ἐτίθεντο (φαῖνόμενον δπερ πλημμελῶς ἐκλήθη ἀναστροφή, ὡσεὶ ἡ κατόπιν ἡ τῶν δοκίμων χρήσις ἢτο ἡ ἀρχαία καὶ ἐκ ταύτης προσήλθεν ἡ 'Ομηρική), καὶ κεχωρισμένως ἀπὸ τούτων, τρόπον τινὰ καθ' ἔκατάς δομοίως τοῖς ἐπιρρήμασιν ἐλέγοντο, (διὸ τὸ δημοτικὸν ἐπενοήθη καὶ οὕτω συγεκαλύψθη τὸ ἀληθές).

'Η δημοσία ἄρα τῶν λέξεων τούτων αὕτη δφείλεται εἰς τὴν πλημμελή, παρὰ τὴν ἴστορίαν τῆς γλώσσης, ἐκδοχὴν τῶν ἀρχαίων, δὲν δύνανται δὲ νὰ λεχθῇ δτι παριστᾶ τὴν ἀληθή φύσιν καὶ χρήσιν τῶν λέξεων τούτων. Τοῦτο καταγοεὶ ἔκαστος ἐνθυμηθεὶς δτι οὔτε ἡ σύνταξις μετά τενος τῶν πλαγίων πτώσεων οὔτε ἡ σύνθεσις μετ' ἄλλων λέξεων καὶ ἰδίᾳ μετά τῶν ῥημάτων οὔτε τὸ δτι δὲν λέγονται

καθ' ἔαυτάς είναι ἀποκλειστικὰ χαρακτηριστικὰ αὐτῶν. Διότι πρῶτον καὶ ἄλλαι ἄκλιτοι λέξεις, ἐπιρρήματα καὶ ἐπιφωνήματα συντάσσονται μετὰ πλαγίων πτώσεων καὶ μετὰ τῶν ρήμάτων καὶ τινες ἄλλαι πάλιν λέξεις παραλαμβάνονται εἰς σύνθεσιν μετὰ ρήμάτων προβλ. Ἐγγὺς τινός, ἀνευ ἡμῶν, ἀμα τῷ πηλῷ, οὐαὶ τοῖς ἡττηθεῖσιν, οἴμοι τῶν δραχμῶν, οἱευ τῷ miserum, χερινίφαντο, δυσθηγσκῶν, τρωγλοδύοντα, σταδιοδραμοῦμαι, αὐτοδιδαχθῆναι, ἀνομοιοῦσθαι (Buttmann B' σ. 473). προβλ. ἔτι τὸ στερητικὸν ἀν- ἀ- τὸ δυς, ἀ δὲν λέγονται καθ' ἔαυτὰ καθὼς οὐδὲ οἱ τύποι τοῦ ἀρθρου.

"Ἄλλη τάξις ἀκλίτων ὀνομάσθη ἐπιφρήματα, ὡς κείμενα ἐπὶ τῷ ρήματι (προβλ. Ἀπόλλων. περὶ ἐπιρρήματος 565), καίτοι πολλάκις καὶ ὑποτάσσονται..

Καθόλου δὲ οὕτως ἐκλήθησαν ταῦτα, διότι κατὰ τοὺς ὀνομάσαντας αὐτὰ οὕτω προσδιορίζουσι τὰ ρήματα ἀλλ' εἰναι γνωστὸν διταῦτα καὶ τὰ ἐπίθετα προσδιορίζουσιν, λίαν ἐπιμελῆς, καὶ τὰ οὔσιαστικά, διτε λέγεται διτι λαμβάνονται ἐπιθετικῶς, οἱ πάλαι τύραννοι, ἡ πάλιν τροπή, δ ἄγαν πότιος, ἡ σήμερον ἡμέρα, δ μάτην ἀγών, ἡ λίαν τρυφή, δ ἀνω τόπος. (κυρίως τοπικά, χρονικά καὶ ποσοτικά ἐπιρρ. λαμβάνονται ὡς ἐπίθετα, ἀλλὰ καὶ ἄλλα) καὶ ἀλληλα, λίαν καλῶς, ὡς ἀριστα, ὥστε ἡ δονομασία ἐδόθη ἀπὸ τοῦ κυριωτέρου, δὲν είναι ἄρα κατὰ πάντα ἀκριβῆς.

Περὶ τῶν συγδέσμων παρατηρεῖ Ἀπόλλωνιος ἐν τῷ περὶ ἐπιρρήματος 550 διτι «οἱ σύνδεσμοι οὐκ εὐθετίζονται μὲν εἰς συγκοπάς, εἰς συναλοιφάς δέ, ἡτοι δὲν συγκόπτονται ὡς αἱ προθέσεις, ἀλλὰ κιρνῶνται καὶ ἐκθλίζονται. Σημειωτέον δὲ διτι δὲν συγδέουσι τὸν λόγον ἡ τὰς προτάσεις μόνον αἱ ἄκλιτοι λέξεις αἱ καλούμεναι σύνδεσμοι, ἀλλὰ καὶ αἱ ἀναφορικαὶ ἀντωνυμίαι, διὸ καὶ ἐκλήθησαν ἀναφορικοσυγδέσμικαί, κατὰ δὲ τοὺς παλαιοὺς Γραμματικοὺς καὶ τὸ ἀρθρον, διὸ καὶ ἔτυχε τῆς δονομασίας ταύτης, ἀρθρον.

Οἱ παλαιοὶ δηλονότι Γραμματικοὶ λαβόντες καὶ τὴν χρῆσιν, τὴν λειτουργίαν ὡς βάσιν τῆς διαιρέσεως εἰς τὰ μέρη τοῦ λόγου, ὡς ἀνωτ. εἶδομεν, παρετήρησαν διτι πολλάκις ἐν τῷ λόγῳ συνεδέοντο αἱ προτάσεις διά τινων συσχετιζομένων πρὸς ἀλλήλας λέξεων, λ. χ. οὗτος ἔστιν δ ἀνήρ δις ἐδίδαξεν ἡμᾶς. Ἐν τούτοις καὶ τὸ δις

ῶν δύο προτάσεων ἔθεώρησαν ὡς τὰ συνάπτοντα αὐτὰς στοιχεῖα, ἀς συνδέσμους τινάς, διὸ καὶ ὥνόμασαν αὐτὰ ἀμφότερα ἄρθρα, ἵτοι ἱρούς, κλειδώσεις, χρίκους, ἀπὸ τοῦ ἀραιόσκον διέστειλαν δὲ εἰς ἄρθρον προτακτικὸν καὶ εἰς ἄρθρον ὑποτακτικὸν πρόβλ. Διογυσ. Θρακὸς § 20 ἄρθρον ἔστι μέρος λόγου πτωτικὸν προτασσόμενον καὶ ὑποτασσόμενον τῆς κλίσεως τῶν δνομάτων. Διότι κατὰ τὸν Ἀπολλώνιον περὶ Ἐπιρρήματος «εἰ γάρ μὴ προταθεἴη δνομα τοῦ τοιούτου ἄρθρου (τοῦ ὑποτακτικοῦ), οὐδὲ ἐτί τὸ ἄρθρον ὡς ἄρθρον ἀκούοιτο, ὡς ἂδριστον μόριον· εἰ τῇδε ἀποφαινόμεθα δὲ μεθύει βλάπτεται· οὐν γάρ ἔστε τῷ εἰ τις μεθύει βλάπτεται». Βραδύτερον δέ, ἐπειδὴ παλλάκις ἐλέγετο μόνον τὸ προτακτικὸν λεγόμενον ἄρθρον, δὲν ἐπηκούθει δὲν δει τὸ ὑποτακτικόν, ἵτοι ἀναφορικὴ πρότασις, τὸ μὲν ὑποτακτικὸν ἄρθρον δνομάσθη ἀπλῶς ἀναφορικὴ ἀντωνυμία, τὸ δὲ προτακτικόν, περιορισθείσης εἰς μόνον αὐτὸ τῆς δνομασίας ταύτης, ἕηρολούθησε νὰ καλῆται ἄρθρον, καίτοι κατ' ἀλήθειαν οὐδὲν πλέον πινέει.

Τὰ ἐπιφωνήματα καὶ ἐπιφθέγματα τὰ ἐπὶ τινι (πάθει) φωνούματα, φθεγγόμενα δὲν ἀπετέλεσταν πάλαι ἴδιον μέρος λόγου, κατελέγοντο δὲ εἰς τὰ ἐπιρρήματα, καὶ ἔχαρακτηρίζοντο διαφοροτρόπως μὲν λόγον τῆς σημασίας ἔκαστων, λ. χ. ἐπιφθέγματα θαυμαστικά, ιθαί, σχετλιαστικά φεῦ! θεικοῦ εὐοῖ, εὐάν, παρακελευσματικά ίη, φέρε, εὐχετικά, εἴθε κτλ. πρόβλ. Ἀπολλων. Ἐπιρρ. «τὰ σχετλιαστικά καὶ εὐαστικά καταχρησικώτερον τὰ τοιαῦτα ἐπιφρήματα εἰσησται, φ λόγῳ νῦν μονογράμματοι συλλαβαὶ οὐκ οὖσαι συλλήψεις ποιχείων».

«Ἡ ἀλήθεια δ' εἰναι δτι ταῦτα διαφέρουσι πάμπολυ τῶν ἐπιφρημάτων, καθ' δσον τοῦτο μὲν στεροῦνται κατ' ἀλήθειαν αὐτοῦ τοῦ κυρίου χαρακτηριστικοῦ τῶν ἐπιφρημάτων, ἵτοι τοῦ προσθητοῦτεν τὸ δῆμικα ἢ τὸ ἐπίθετον ἢ ἀλληλα, τοῦτο δὲ δὲν παραλαμβάνονται ἐν τῷ λόγῳ ὡς προσδιορισμοὶ τινες, ἀλλ' αὐτὰ ταῦτα καδυγαμοῦσι πρὸς δλόκηρον πρότασιν, πρωτογενῶς καὶ δὴ ἀτελῶς ἐφερομένην. πρόβλ. Ἀπολλων. Ἐπιρρ. «αἱ ἐπιφωνήσεις εἰσὶν ἐπιφρηματικῶν δημάτων ἐπιγινομένων». Διὰ τοῦτο δὲ καὶ οὐχὶ σπαθαὶ ἀντὶ τούτων λέγονται τὰ ἐξ αὐτῶν σχηματιζόμενα δῆματα καὶ

δύναται, πρβλ. αἰαῖ—αἰάζω, οἴμοι οἰμώζω, οἰμωγή, ἀλαλά ἀλαλάζω, φεῦ φεῦζω, διοτοῦ διοτούζω, δι' διέζυς διέζυντο καπτό· τούτο δὲ διέτι ἀναφέρονται σχεδὸν μόνον εἰς τὸ πρῶτον πρόσωπον· πρβλ. Ἀπολλωνέπιρρ. 537 τὰ ἐκφθέγματα ἔξ αὐτοπαθείας ἀναπεμπόμενα τὴν ποὶ τὸν λέγοντα μόνον πεῖσιν ἀφηγεῖται, καὶ ἐνθεν οὐκ ἐπικοινωνεῖ δευτέροις καὶ τρίτοις».

Πρόσθετες τούτοις δτι διὰ μὲν τῶν ἄλλων φωνῶν δηλοῦμεν ἄλλα τε καὶ ἔννοιας ἀντικειμένων, διὰ δὲ τῶν ἐπιφωνημάτων μόνον ὑποκειμενικὰ συναισθῆματα καὶ αἰσθῆματα. Κατὰ ταῦτα δῆλον δτι τὰ ἐπιφωνῆματα δύνανται νὰ διαιρεθῶσιν εἰς δύο κατηγορίας, εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν κυρίως ἐπιφωνημάτων, ἐκείνων δηλ. δι' ὃν ἐκφράζεται τὸ πάθος, τὸ συναισθῆμα τοῦ μεταχειρίζομένου αὐτά, ἀπλῶς καὶ μόνον ἔνεκα τοῦ ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ πάθους, οὔτε συντόμως καὶ ἴσχυρῶς πολλάκις ἐκφράζεται χωρὶς νὰ ἀναφέρηται εἰς ἄλλο πρόσωπον. Καὶ δεύτερον εἰς τὴν κατηγορίαν ἄλλων καταχρηστικωτέρων, δι' ὃν συντόμως ἐκφράζει τις πρὸς ἄλλον ἢ πρὸς ἄλλους τὸ αἰσθῆμα ἢ τὴν θέλησιν αὐτοῦ· πρβλ. πρῶτον φεῦ, οἴμοι, ὁμοὶ ὅμοι ἔγω, αἰαῖ, πόποι, παπαῖ, διοτοῖ ἀιαταῖ, οἱ ἔγω, ὡ ἐμὲ (Παρθένιος), δφον! ἄχι! πῶ πῶ! ὁρ' ὡ μᾶ! (Χιψ) αλπ., ἔπειτα ὀδηλῶπ (Ἀριστοφ. Βατρ. 180,208) κέλευσμα τῶν ἐρεσσόντων καταπαῦν τὴν καπηλασίαν (πρβλ. σιώπ.), ἐλελεῦ, ἐπιφώνημα πολεμικόν, ὁ τάλαν καὶ συστολῆ, ὡ τᾶν (ἔταιρική προσφώνησις 569), μέλε, δειλαιε, ἄγρει, ἄγε, ίθι κτλ. Κατὰ ταῦτα δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν εἰς τὴν τάξιν τῶν ἐπιφωνημάτων τὰς ἐκφράσεις ἐκείνας δςαι συντόμως ἀντὶ πλήρους προτάσεως ἐκφράζουσι τὸ πάθος, τὸ συναισθῆμα, τὸ αἰσθῆμα, τὴν θέλησιν τοῦ λαλοῦντος, δλως ἀδιαφόρως πρὸς τὴν καταγωγὴν αὗτῶν.

'Ἐκ τῶν εἰργμένων ἐγένετο, νομίζω, δῆλον δτι σταθερὰ δριαδιστέλλοντα ἀκριβῶς κατὰ πάντας τοὺς χρόνους ἔκαστον μέρος τοῦ λόγου δὲν δύνανται νὰ δρισθῶσιν, καθ' δson αἱ σημασίαι τῶν λέξεων διαρκῶς μετακινοῦνται. 'Οφείλομεν ἀρά ἔξετάζοντες ιστορικῶς καὶ δρίζοντες τὴν σημασίαν τῶν λέξεων νὰ ὑπάγωμεν ἐκάστοτε ἐκάστηρ λέξιν εἰς τὴν προσήκουσαν τάξιν, ητις κάλλιστα δύναται νὰ είναι ἄλλοτε δλλη.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ¹⁾

Ελσαγωγικαὶ παρατηρήσεις.

Εἰς σημείον σπουδαιότατον τοῦ ψυχικοῦ βίου, εἰς τὴν ἐκδήλωσιν τῶν φιλανθρωπικῶν αἰσθημάτων τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ μικρὰ ἐδόθη μέχρι τοῦδε προσοχὴ καὶ δὲν ἔξητάσθη ἐν τῷ συνδιφῇ μεγάλη φιλανθρωπικὴ δρᾶσις τῶν χριστιανῶν Ἑλλήνων τοῦ μεσαίωνος²⁾. Ἐνόμισα διὰ τοῦτο ἀναγκαῖον νὰ ἔξιτορήσω ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὰ κατὰ τὸ θέμα τοῦτο, πρὸ πάντων διὰ τὸ διάστημα 395-

¹⁾ Η παροῦσα μελέτη ἀνεπύχθη ὡς διάλεξις ὑπὲρ τῶν προσφύγων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας τὴν 22αν ὁκτωβρίου 1922 ἐπιμελείᾳ τῆς Ἐταιρείας τῶν Βυζαντινῶν σπουδῶν.

²⁾ Πρώτος δὲ πολὺς Δουκάγιος Ἕγραψε περὶ τῶν φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων Καντανιούπολεως: *Du Cange, Constantinopolis Christiana* βιβλ. 4 σ. 163. Περὶ τῆς φιλανθρωπίας τῶν Χριστιανῶν τῶν πρώτων αἰώνων ίδ. *Hauke, Realencyclopädie für protestantische Theologie und Kirche* τ. 21 ἐν ἄρθρῳ *Wohltätigkeits-anstalten* καὶ πρὸ πάντων, *Cabrol-Leclercq, Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie* τ. 3 ἐν ἄρθρῳ *charité. Martin. Les moines de Constantinople* (380 - 898). Paris 1897 σ. 61. *Parroire, L'Église Byzantine* 1905 σ. 80 καὶ 323. Περὶ τῆς μεγάλης φιλανθρωπίας δράσεως τῶν Κομνηνῶν ίδ. *L. Oeconomos, La vie religieuse dans l'empire byzantin* 1918, σ. 193. *Άριστ. Κούζη,* περὶ Βυζαντινῶν νοσοκομείων καὶ αἱρέσιων τῶν κληρικῶν, ίδ/φ δὲ περὶ μοναστηριακῶν νοσοκομείων (ξενώνων) κατὰ τὸν Ιων αἰῶνα. *Άρχεῖα Ιατρικῆς καὶ βιολογίας* ἑτ. 15 (1920) Νο 3-4 σ. 40. *E. Jeunelme et L. Oeconomos, Les œuvres d'Assistance et Hôpitaux byzantins au siècle des Comnènes.* Anvers 1920.—Ο *Krause* ὁ γράφας εἰδίως περὶ τοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν (*Die Byzantiner des Mittelalters in ihrem Staats - Hof und Privatleben.* Halle 1869) δὲν ἔξητας τὰ τῆς φιλανθρωπίας. Ολίγας παρατηρήσεις ἔχει ὁ *Hesseling*, Βυζάντιον καὶ Βυζαντινός πολιτισμός Αθῆναι 1914 μεταφρ. Σπ. Σακελλαροπούλου σ. 279. Πλ. *Ροδοχανάκη,* Αἱ βασιλισσαὶ καὶ αἱ βυζαντιναὶ ἀρχόντισσαι, Αθῆναι 1920 σ. 107. Περὶ τῆς φιλανθρωπίας Ἱεράσως τῶν τουρκοχρατουμένων Ἑλλήνων ίδ. *M. Γεδεών:* Περὶ φιλοπτώχων καὶ τιλανθρώπων διατάξεων παρ' ἡμῖν κατὰ τοὺς τέσσαρας τελευταίους αἰώνας, ἐν τῷ πριοδικῷ τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως τ. 21 σ. 79. *M. Γεδεών:* Θιλάνθρωποι διατάξεις ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν κάτω χρόνων. Ἐν Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ τ. 8. σ. 248

1453 μ. Χ. μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ δυνηθῶ ἄλλοτε νὰ ἐπανέλθω λε-
πτομερέστερον εἰς αὐτό.

Ἡ μεγάλη καὶ θαυμαστὴ πολλάκις φιλανθρωπικὴ ἐνέργεια τοῦ
μεσαίωνος καὶ τῶν νεωτέρων χρόνων ὀφείλεται εἰς τὴν διδασκαλίαν
τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν θρησκευτικήν του ἐπίδρασιν. Εἰς τὸ σημεῖον
τοῦτο δ ἀρχαῖος κόσμος ὑπῆρξε κατώτερος τοῦ χριστιανικοῦ.

Κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους λόγοι σκοπιμότητος πρὸ πάντων
ἐπέβαλλον εἰς τὴν πολιτείαν νὰ φροντίζῃ ἐνίστε περὶ πτωχῶν καὶ
ὅρφων καὶ πολεμιστῶν, ἀλλὰ τὸ ἀνιδιοτελές αἰσθημα τῆς φιλαν-
θρωπίας δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀναπτυχθῇ τότε. Διὰ τῆς ἐργασίας βε-
ναίως, διὰ τῆς παραχωρήσεως γῆς εἰς τοὺς πτωχούς κατεπολεμήθη
πολλάκις ἡ πενία καὶ δυμολογουμένως ἡ μέθιδος αὕτη εἶναι ἡ ἀνθρω-
πιστικώτερά, ἐφ' ὅσον δμως πρόκειται περὶ πτωχῶν ὑγιῶν.

Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι καὶ κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους
μᾶλλον ἡ ποίησις καὶ ἡ θρησκεία ἡ ἡ πολιτεία ἐκαλλιέργησαν διπα-
δήποτε τὸ αἰσθημα τῆς φιλανθρωπίας. "Ηδη δ Ὁμηρος ἐδίδαξε
(Οδυσσ. ζ 208 καὶ ξ 58) ὅτι πρὸς Διός εἰσιν ἀπαντες ξεῖνοι τε
πτωχοί τε καὶ ἀληθῶς ἡ προστασία ἡ θρησκευτικὴ τοῦ Διὸς ἦτο
ἀσφαλεστέρα οἰασδήποτε κρατικῆς. "Ἄλλος θεός, δ Ἀσκληπιὸς θε-
ραπεύει τοὺς ἀσθενεῖς εἰς τὰ Ἀσκληπιεῖα, ἀφοῦ ἡ πολιτεία δὲν
ἐσκέφθη καὶ δὲν ἤδυνηθῇ νὰ φροντίσῃ περὶ τῶν ἀσθενούντων πτω-
χῶν ἡ πλουσίων. Κατὰ τὸν Παυσανίαν (1, 17, 1) οἱ Ἀθηναῖοι ἔρυ-
σαν θωμὸν εἰς τὸν Ἐλεον, τὸν θεὸν τοῦ οἰκτιρμοῦ καὶ τῆς φιλανθρωπίας.

"Ἄν καὶ δὲν εἶχον θρησκείαν ἔξ αποκαλύψεως οἱ ἀρχαῖοι Ἐλ-
ληνες, ἡ ψυχική των ἀνάγκη καὶ δ φωτεινός των νοῦς ἐδημιούργη-
σαν ὡραίας καὶ εὐγενεῖς θρησκευτικὰς παραδόσεις, τὰς ὅποιας δμως
ἡ Ἑλληνικὴ πολιτεία δὲν ἐδογθῆσεν εἰς ἐπιθολήν, δημος ἀργότερα
τὸν Χριστιανισμὸν ὡργάνωσε καὶ ἐπέβαλε τὸ παράδειγμα τοῦ στε-
ρεοῦ κρατικοῦ ὁργανισμοῦ τῆς Ρώμης. 'Ἄλλ' ἐκτὸς τούτου δμολο-
γούμενον εἶναι ὅτι τὴν ἀγάπην, τὴν αὐτοθυσίαν μέχρι σταυρώσεως,
τὴν φιλανθρωπίαν κατ' ἔξοχήν, λόγῳ καὶ ἔργῳ, ἐδίδαξεν ὁ Χριστός.
νισμός, διστις εἰς τὰ διδάγματα ταῦτα πρὸ πάντων ὀφείλει τὴν δύ-
ναμίν του.

Ἡ ἀποτυχία τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν καὶ ἡ παρακμὴ τῆς Ρώ-

μης κατέστησε τὸν Χριστιανισμὸν ψυχικὴν ἀνάγκην τῆς ἀνθρωπότητος καὶ πρὸ πάντων τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες προσέτρεξαν πρὸς χύτῳ ὡς πρὸς ἄγκυραν σωτηρίας. Οἱ Ἑλληνες, περισσότερον δὲν τῶν ἔλλων λαῶν, ἐκήρυξαν καὶ ἡρμήνευσαν καὶ ἐφήρμοσαν τὰ διδάγματα τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἀνέπτυξαν πρῶτοι τὴν ἀνιδιοτελῆ καὶ καταπληκτικὴν φιλανθρωπίαν τοῦ μεσαιώνος, τὴν δποίαν ἐμιμήθησαν ἔπειτα ἄλλοι λαοί. Διὰ τοὺς λόγους τούτους ἐπέγραψα τὴν παροῦσαν μελέτην: ἐλληνικὴ φιλανθρωπία κατὰ τὸν μεσαιωνικὸν χρόνον.

Ο Χριστιανισμὸς συνεκίνησε τὴν ἐλληνικὴν ψυχὴν καὶ ἐκίνησε τὸν μεσαιωνικὸν Ἑλληνας εἰς ἔργα μεγάλα. Ὡς πρὸς τὸ ζῆτημα τῆς φιλανθρωπίας ἐκπλήσσεται ὁ ἀναγινώσκων τὰ μεσαιωνικὰ κείμενα, πάσον οἱ ἀνθρωποι τότε ἡσαν πρόθυμοι εἰς αὐτοθυσίαν καὶ εἰς τὴν ἐπούλωσιν τῆς κοινωνικῆς δυστυχίας. Ο Χριστιανισμὸς ὥμιλει ἢπ' εὐθείας εἰς τὴν ψυχὴν καὶ οἱ δυνατοὶ ἑδογθίουν τοὺς ἀδυνάτους ἀνευ μεσολαβήσεως τῆς πολιτείας καὶ τῶν ὅργάνων της.

Σήμερον, ἀφοῦ ἐπειδὴ θησαν εἰς τὸν πολιτισμένους λαοὺς αἱ φιλάνθρωποι ἀντιλήψεις τοῦ Χριστιανισμοῦ, η πολιτεία προσπαθεῖ νὰ ἀναπληρώσῃ καὶ τὴν Ἐκκλησίαν. Δὲν εἶναι σκοπός μου νὰ ἔξετάσω τὸ θέμα τοῦτο, ἀλλ' ἴστορικῶς μόνον ἐπισκοπῶν εὑρίσκω ή η Ἐκκλησία τοῦ Βυζαντίου πρώτη ἡσκησεν ἀποτελεσματικῶς τὸ γενναῖον ἔργον τῆς φιλανθρωπίας καὶ δτι ἐπομένως καὶ εἰς τὴν σημερινὴν ἐλληνικὴν ἐκκλησίαν ἐπιβάλλεται τὸ καθῆκον νὰ πράξῃ, ἀνεξαρτήτως τῆς πολιτείας, ἔργα ἀνάλογα πρὸς τὰς μεγάλας παραδόσεις της.

A'

'Ανάπτυξις τῆς φιλανθρωπίας.

Ο Χριστὸς εἰς πᾶσαν εὐκαρίπταν ἐκήρυξε τὸ κήρυγμα τῆς ἀγάπης καὶ φιλανθρωπίας¹⁾ καὶ τοῦτο ἀκολουθοῦντες οἱ πρῶτοι Χρι-

¹⁾ Ἐκ τῶν πολλῶν χωρίων παραθέτω μόνον τὸ τοῦ Ματθαίου 25, 34 κεῖ.: Τότε ἐρεῖ ὁ βασιλεὺς τοῖς ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, Δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ πατρὸς μου, ἀληρονομήσατε τὴν ἱτοιμασμένην ὑψην βασιλείων ἀπὸ καταδολῆς κόσμου· ἐπείνασσα τῷ καὶ ἐδώκατε μοι φαγεῖν· ἐδίψησα καὶ ἐποτίσατέ με· ξένος ἦμην καὶ συνηγάρετε μὲν γυμνός καὶ περιεβάλλετέ με· ησθένησα καὶ ἐπεσκέψασθε μὲν ἐν φυλακῇ ἦμην καὶ θίθετε πρός με...»

πρὸ πάντων, δταν μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Ἱερουσαλήμι ὑπὸ τῶν Περσῶν (615 μ. χ.) κατέφυγον ἀπειροὶ πρόσφυγες εἰς Ἀλεξανδρειαν. "Ιδρυσε νοσοκομεῖα καὶ πτωχοτροφεῖα, ἐτοποθέτησε τοὺς ὑγιεῖς εἰς ἔνοδοχεῖα, ἐξηγόρασεν αἰχμαλώτους, διένειμε καθ' ἐκάστην βοηθήματα εἰς τοὺς προσερχομένους οίουσδήποτε ἀπόρους, ἐφρόντισεν ἀκόμη καὶ περὶ ἀπόρων γυναικῶν ἐπιτόκων¹⁾. Λέγεται δτι ἐτρεφε πολλάκις 7500 πτωχῶν²⁾. Εἶναι φανερὸν πόσην ἐπίδρασιν ἦδυνατο νὰ ἔχῃ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἐλεήμονος εἰς τὸν τότε χριστιανικὸν κόσμον.

"Η διάδοσις, ήτοι ἡ διανομὴ ἐλεῶν εἰς τοὺς δυστυχοῦντας, ήτο κατὰ τὸν μεσαίωνα συνηθεστάτη. Ἔκκλησία καὶ πολιτεία, ἐπίσκοποι καὶ πολιτικοὶ ὑπάλληλοι καὶ πλούσιοι ἴδιωται διένεμον εἰς ὥρισμένας ἡμέρας, ἄλλοι καθ' ἐκάστην Κυριακὴν μετὰ τὴν λειτουργίαν, ἄλλοι μετὰ πολιτικὰς ἑορτὰς καὶ ἄλλοι ἄλλοτε χρήματα καὶ τροφὲς εἰς τοὺς ἀπόρους. Άλι ἐπιστημότεραι διαδόσεις ἔγινοντο ἀντὶ συμβόλων ὥρισμένων, σφραγιδίων, προσαγομένων κατὰ τὴν ὥραν τῆς διανομῆς, ἐπὶ τινῶν δὲ ἐκ τούτων εὑρεθέντων ἀνεγνώσθησαν διάφορα φιλάνθρωπα παραγγέλματα οἷς τά: θεῷ δανείζει τοὺς πληντας δι τρέφων, ἢ: μακάριοι οἱ ἐλεήμονες δτι αὐτοὶ ἐλεηθήσονται, κττ. Ἐπὶ τινῶν σφραγίδων φέρεται ἡ λ. πολιτικὸν (δηλ. σφραγίδιον), εἰς δῆλωσιν ἵσως δτι δ διακέμων ἡτο ἀνθρωπος τῆς πολιτείας, ὅχι τῆς Ἔκκλησίας³⁾.

¹⁾ Migne, Patr. Gr. 114,900: «καὶ τοσοῦτον αὐτῷ τὸ περὶ τὰ τοιαῦτα ἐπιμελὲς ἦν, ὡς καὶ γυναιξὶν ἀπόροις, αἵς πρὸς τὸ τίκτειν οὐκ ἦν καταγάγια, οὐδὲ τῶν πρὸς τὴν θεραπείαν ἐπιτηδείων οικους ἐπτὰ ἐν διαφόροις ἀποτάξεις τόποις τῆς πόλεως, κλίνας τε καὶ στρωμάτες ἐν τούτοις είναι παρασκευάσας καὶ τροφῶν χορήγια τὸ τῶν τικτουσῶν ἐπιδεές θεραπεύουσαν...».

²⁾ Act. SS. (ἀνατύπ. 1866) 23 Ἰανουαρίου σ. 113. Gelzer, Leontios von Neapolis. Leben des heiligen Johannes des Barmherzigen 1893 σ. 9. Αὐτόθι σ. 13 περὶ τῆς περιθάλψεως προσφύγων: «εὐθέως τοὺς μὲν πληγάτους καὶ ἀσθενεῖς ἐν τοῖς ζενῶσι καὶ νοσοκομείοις, οἵς αὐτός ἐποίησεν ἀνακλίνεσθαι παρηγγειλεν καὶ ἐπιμελεῖσθαι τούτους καὶ ιατρεύεσθαι δωρεάν δικταξάμενος, καὶ τότε ἀναχωρεῖν διέκαστος ίδιοπροαιρέτως θελήσει· τούς δὲ ὑγιεῖς καὶ δεομένους εἰς τὴν διάδοσιν ἐργομένους, τοῖς μὲν ἀνδράσιν ἀπὸ κερατίου ἐνός ἐδίδου, ταῖς δὲ γυναιξὶν καὶ κορασίοις ὡς ἀσθενεστέροις μέλεσιν ἀπὸ δύο.

³⁾ Βλ. περὶ τῶν σφραγίδων τούτων καὶ τοῦ πολιτικοῦ. Gustave Schlumberger, Mélanges d' Archéologie Byzantine, Paris 1895 σ. 282 κττ. καὶ 294. Νομίζω δτι δ Schlumberger ὄρθως ἐσχέτισε τὸ πολιτικὸν πρὸ τοῦ

Ανάλογος πρὸς τὴν περίθαλψιν τῶν πτωχῶν ἡτοὶ ἡ πρόνοια περὶ τῶν αἰχμαλώτων, ἀνεξαρτήτως φυλῆς καὶ θρησκεύματος. Ἐκ τῶν παλαιοτέρων ὀνομαστὸν εἰναι τὸ παράδειγμα τοῦ ἐπισκόπου Ἀμβōης Ἀκακίου, διτοις ἐπώλησε κειμήλια τῆς Ἐκκλησίας πρὸς ἔξαγορὰν παρὰ τῶν στρατιωτῶν τοῦ Βυζαντίου Περσῶν αἰχμαλώτων. «Ἄντη ἡ τοῦ θαυμαστοῦ Ἀκακίου πρᾶξις πλέον τὸν Περσῶν βασιλέα κατέπληττεν, διτοις ἀμφοτεροῖς Ρωμαῖοι μεμελετήκασι πολέμῳ τε καὶ εὐεργεσίᾳ νικᾶν»¹⁾. Ἐπίσης ὀνομαστὸν εἰναι τὸ παράδειγμα τοῦ ἐπισκόπου Κανδήου, διτοις ἔξηγόρχασε δῶδεκα χιλιάδας Χριστιανοὺς αἰχμαλώτους παρὰ τῶν Περσῶν²⁾. Ὑπὲρ τῆς ἀναρρόσεως, ἡτοι λυτρώσεως αἰχμαλώτων συνήθως ἡ Ἐκκλησία διέθετε κειμήλια ἢ ἄλλην ἐκκλησιαστικὴν περιουσίαν. Ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἐπετράπη εἰς τὰς ἐκκλησίας τῆς Μυσίας, τῆς ἔπειτα Βουλγαρίας, «τὰ καταλειμμένα τῇ ἐκκλησίᾳ εἰς λύτρωσιν τῶν αἰχμαλώτων ἢ ἀποτροφὴν τῶν πενήτων πιπράσκεοθαι»³⁾. Καὶ εἰς τὸ ἔξης ἡ Ἐκκλησία ἔχρησιμοποίησε καὶ περιουσίαν καὶ τὰ κειμήλιά της ὑπὲρ τῶν αἰχμαλώτων⁴⁾ καὶ μάλιστα ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τῶν Τούρκων.

Τὰ παραδείγματα τῶν εὐεσθῶν ἀνδρῶν τῆς ἐκκλησίας ἥχολού. Ήσαν καὶ αὐτοκράτορες καὶ εἶναι εὐνόητον διτοις κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐδημιουργήθη περιβάλλον φιλάνθρωπον, τὸ δποῖον ἡ σημερινὴ κοινωνία παρ' ὅλας τὰς προόδους τῆς δὲν δύναται νὰ φθάσῃ. Παραθέτομεν ἐν συντόμῳ τὰς κυριωτάτας εἰδῆσεις περὶ τῆς φιλανθρωπικῆς ἐνεργείας τῶν αὐτοκρατόρων, ἐφ' ὃσον εἶναι εἰς ἐμὲ γνωστά. Περὶ τῶν ὀνομαστὶ ἀναφερομένων φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων τῆς Κωνσταντινουπόλεως θὰ γίνη κατωτέρω λόγος.

«Ἡδη δέ Μέγας Κωνσταντίνος ἐπροικοδότησε πολλαχοῦ τὰς ἐκκλησίας μὲ ἔκτακτα ἡ τακτικὰ χορηγήματα χάριν τοῦ φιλανθρωπι-

πολιτικοὺς ἀριτούς (Μαλάλ. σ. 323, Bonn, Χρον. Πασχαλ. 1, 711, Bonn.), τοὺς διανεμομένους ὑπὸ τῆς πολιτείας. Ἐν Χιλῷ ὑπῆρχε καὶ τοπωνύμιον Πολιτικόν (Miklosich - Müller, Acta et Diplomata graeca 5, 11.), ἀρχικῶς ἵσως οἰκοδόμημα σχετικὸν πρὸς τὴν διανομὴν τῶν πολιτικῶν ἀριτῶν ἢ ἄλλην τινὰ διάδοσιν.

¹⁾ Σωκράτους, Ἐκκλησ. Ἰστορία VII 21

²⁾ Προκοπίου, περὶ πολέμων (Haury) II 5, 30

³⁾ Πε. G. Heimbach, Anecdota τ. 3. σ. 69.

⁴⁾ Πε. Ann. Κομνην. ἔκδ. Reifferscheid 1, 157.

κούσ αὐτῶν ἔργου, καὶ δὲ ίδιος δὲ ἀπ' εὐθείας ἐφρόντιζε περὶ πτωχῶν καὶ φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων¹⁾). Εἰς δὲ τὴν Ἀγίαν Ἐλένην ἀπεδίδετο ἡ ἰδρυσις γηροκομείου εἰς τὸν Ψωμαθέα τῆς Κωνσταντινουπόλεως (Ψευδοκωδ. σ. 216).

‘Ο αὐτοκράτωρ Ἰουλιανὸς ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν τοῦ χριστιανικοῦ περιβάλλοντος, ἐνόμιζε διὰ τοῦτο ὅτι οἱ ἔθνικοι δὲν πρέπει νὰ ὑστερῶσιν εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο καὶ ἐφρόντισε περὶ ἰδρύσεως φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων. Πρὸς τὸν ἔθνικὸν ἀρχιερέα Γαλατίας Ἀρσάκιον ἔγραψε: «ξενοδοκεῖα καθ' ἑκάστην πόλιν κατάστησον πυκνά, ἵνα ἀπολαύσωσιν οἱ ἔτειοι τῆς παρ' ἡμῶν φιλανθρωπίας, οὐ τῶν ἡμετέρων μόνον, ἀλλὰ καὶ ἄλλων δοτις ἀν ἐνδεηθῆ χρημάτων ὅθεν δὲ εὐπορήσεις, ἐπινενόηται μοι... αἰσχρὸν γάρ εἰ... τρέφουσιν οἱ δυσσεβεῖς Γαλιλαῖοι πρὸς τοῖς ἁντιῶν καὶ τοὺς ἡμετέρους, οἱ δὲ ἡμετέροι τῆς παρ' ἡμῶν ἐπικουρίας ἐνδεεῖς φαίνονται...»²⁾). Οἱ λόγοι τοῦ Ἰουλιανοῦ δεικνύουν ὅτι ἡδη τότε μεγίστη ἦτο ἡ ἀνάπτυξις τῆς φιλανθρωπίας τῶν Χριστιανῶν καὶ διὰ τοῦτο ἐπεβλήθη εἰς τὸν φαντικὸν ἀλλ' εὐγενῆ Παραβάτην.

‘Η αὐτοκράτειρα Πλακίλλα, σύζυγος τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου, ἐπεσκέπτετο τὰ νοσοκομεῖα καὶ ἐνόμιζε χριστιανικὸν καθήκον τῆς νὰ περιποιῆται ἡ ἴδια τοὺς ἀσθενεῖς καὶ νὰ τοὺς παρηγορῇ³⁾.

‘Ο Μαρκιανὸς καὶ ἡ Πουλχερία ἰδρυσαν πτωχεῖα, ξενῶνας καὶ γηροκομεῖα. Πρὸ πάντων ἡ Πουλχερία ἤσκησε μεγάλην φιλανθρωπίαν καὶ «πάντα τὸν πλοῦτον αὐτῆς διένειμε πένησι»⁴⁾.

¹⁾ Εὐσεβίου, ‘Εκκλ. Ἰστορ. τ. 2 ΙV 28: «ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ Θεοῦ καθ' ὑπεροχὴν ἔξαιρετα πλειστούς» δια παρεῖχεν, δῆδε μὲν ἀγρούς, ἀλλαχόθει δὲ σιτοδοσίας ἐπὶ χορηγίᾳ πενήτων ἐνδρῶν, παΐδων τ' ὄρφανῶν καὶ γυναικῶν οἰκτρῶν δωρούμενος.....» Θεοφαν. Χρονογρ. (de Boor) 1, 29,20: πό δὲ μέγας Κωνσταντίνος σιτομέτριον ταῖς ἐκκλησίαις κατὰ πόλιν ἐχαρίσατο εἰς διατροφὴν διηγεκῶς χήραις καὶ ξενοδοχείοις πένησι τε καὶ κληρικοῖς· ἡ δὲ ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐκκλησία ἐλάχισταν οὖτον μοδίους τρισμοὺς ἔξαπισγάλους».

²⁾ Juliani, quae supersunt, ἔκδ. Hertlein σ. 553 Πρ. Θεοφ. Χρονογρ. 1, 49.

³⁾ Θεοδωρήτου, ‘Εκκλ. Ἰστορ. Migne, 82, 1237: «καὶ τῶν ἐκκλησιῶν τοὺς ξενῶνας περινοστοῦσα τοὺς κλινοπετεῖς δι» ἔστι τῆς ἐνοσήλευεν, αὐτῇ καὶ χύτρᾳ ἀπομένῃ... καὶ ἄπτον κλῶσα καὶ ψωμόδις ὄρέγουσα...»

⁴⁾ Θεοφάν. Χρονογρ. (de Boor), 1, 81, 13: πολλὰς ἐκκλησίας καὶ πτωχεῖας ξενῶνας τε καὶ μοναστήρια κτίσασα πᾶσι καὶ τὰς ἀρμοδίους προσάδους ἀπένειμεν. Πλ.

Σταθμὸν ἵδιαιτερον ἀποτελεῖ ἡ φιλανθρωπικὴ ἐνέργεια τοῦ αὐτοκράτορος. Ιουστινιανοῦ καὶ τῆς Θεοδώρας. Ἡ ἀνίδρυσις τοῦ περιφήμου ἔγενοντος τοῦ Σαμψὼν ἐν Κωνσταντινούπολει καὶ διαφόρων πτωχείων καὶ ἔγενοντον αὐτόθι καὶ εἰς τὰς ἐπαρχίας¹⁾, εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ, εἰς τὴν Ἀντιόχειαν καὶ ἀλλαχοῦ ἀποτελεῖ μετὰ τῶν γκῶν καὶ ἀλλων κτισμάτων τοῦ Ιουστινιανοῦ ἐν τῷ λαμπροτέρων ἔργων αὐτοῦ.

‘Ο Τιβέριος «ἀνενέωσε πολλὰς ἐκκλησίας καὶ ἔκεντρας καὶ γηροκομεῖα» ἐν Κωνσταντινούπολει καὶ ἀλλαχοῦ²⁾.

‘Η αὐτοκράτειρα Ελρήνη ἡ Ἀθηναία «πολλὰ γηροκομεῖα, καὶ ἔκεντροφεῖα καὶ γηροτροφεῖα ἐποίησεν εἰς ἀνάπανουν τῶν πενήτων»³⁾.

‘Ο Θεόφιλος κατεσκεύασε τὸν δρόμον τοῦ οἰκουμένης ξενῶν, τὰ Θεοφίλου⁴⁾, δὲ ἐπλησίας ν' ἀποθάνη «δοθῆναι τοῖς ἀναπήδοις ἢ πένησι λιτρας ἑξήκοντα χρυσίου παρέθειο, ἐιέρας δὲ τοσαύτας τοῖς ἐν σηλαῖσι καὶ δρεσιν ἡσυχάζουσιν καὶ δι' αὐτοῦ ἐξορίας κατακριθεῖσι»⁵⁾.

‘Ο Βασίλειος δὲ Μακεδών «πιωχοτροφεῖα τε καὶ ἔκεντρας ἐκαινούργησε καὶ τῶν παλαιωθέντων τὰ πλεῖστα ἀνενέωσε, νοσοκομεῖα τε καὶ γηροκομεῖα καὶ μοναστήρια»⁶⁾.

‘Ο Ρωμανὸς δὲ Λακαπηγὸς «ἔκεντροχειον καθίδρυσεν εἰς τὰ Μαβριανοῦ», καὶ ἐφρόντισε περὶ τῶν ἐπαρχιωτῶν τῶν ἐρχομένων εἰς Κωνσταντινούπολιν χάριν ὑποθέσεών των, πρὸς δὲ τούτοις ἐκληροδότησε ὥρισμένα ποσὰ χάριν διαγομῆς ἐλεῶν εἰς τοὺς πτωχοὺς, εἰς τὸν τάφον του, εἰς τὰς φυλακὰς καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Κωνσταντινούπολεως⁷⁾.

Zωναράν 3, 219 (Dindorf). Περὶ τῶν γηροκομείων βλ. *Ψευδοκωδινόν*, Preger, *Scriptores originis constantinopolitanarum* τ. 2 σ. 734 καὶ 239.

¹⁾ *Προκοπ.* Κτίσμ. σ. 169 (Haury). *Μαλάλ.* σ. 423, καὶ 452.

²⁾ *Θεοφάν.* Χρονογρ. 1, 251 Π.β. καὶ Μανασσῆν στ. 3482: «οῖκους ἀνήγειρε πολλοὺς καὶ πενητοροφεῖα».

³⁾ *Ψευδοκωδ.* 246.

⁴⁾ *Συμεὼν Μάγ.* σ. 646.

⁵⁾ *Analecta Bolland.* 18, 244.

⁶⁾ *Θεοφάν.* Συνέχ. 339 Π.β. καὶ Γενέσ. σ. 128: «ἐν οἰκτιρμοῖς δὲ πενήτων πλούτοις ἦν ἐπιγορηγῶν πλουσίων τῶν ἔλεουν, νοσοκομείων, γηροκομείων τε καὶ πτωχοτροφείων πολυειδῶν ἐγκατινίσμασιν».

⁷⁾ *Θεοφάν.* Συνέχ. 430: «εἰς δὲ τὸν τίφον αὐτοῦ διωρίσατο ἵνα καθ' ἐκάστην

‘Ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος ἀνίδρυσε τὸ λεπροκομεῖον τοῦ Ζωτικοῦ καὶ γηροκομεῖον πλησίον τῆς Ἀγίας Σοφίας (Θεοφάν. Συνέχ. σ. 449).

‘Ο Ρωμανὸς Γ’ δ’ Ἀργυρὸς ἀνίδρυσε τὰ παθόντα ὑπὸ σεισμοῦ φιλανθρωπικὰ ἔδρυματα, τὸ Μέγα Ὁρφανοτροφεῖον καὶ τὸ Λαβδοκομεῖον καὶ ἄλλα, ὅτε δὲ ἀκρίς ἀπειροπληθής κατέστρεψε τὰ σπαρτὰ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν καὶ οἱ κάτοικοι ἔφευγον πωλοῦντες μάλιστα καὶ τὰ τέκνα των, δ’ αὐτοκράτωρ ἐφρόντισε γὰρ διανείμη χρήματα καὶ τοὺς ἐπικαναφέρηγ εἰς τὰς ἑστίας των¹).

‘Ο Μιχαὴλ Δ’ «προτιανεῖον νέον ἐπωκοδόμησε Πτωχοτροφεῖον τοῦτο ἐπονομάσας²).

‘Ο Κωνσταντίνος Μονομάχος παρὰ τὴν μονὴν τοῦ Ἀγίου Γεωργίου τῶν Μαγγάνων ἀνίδρυσε γηροτροφεῖα καὶ ξενῶνας καὶ πτωχοτροφεῖα³).

‘Ο Ἀλέξιος Κομνηνὸς ἀνίδρυσε τὸ παλαιὸν Ὁρφανοτροφεῖον καὶ ἐγκατέστησε σχολεῖα καὶ παρ’ αὐτὸν νοσοκομεῖον καὶ πτωχοτροφεῖον, πόλιν διλόκηρον διὰ τὴν δύοιαν δικαίως καυχᾶται ἡ Ἄγνα Κομνηνή⁴).

Τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀλεξίου ἀκολουθῶν δ’ Ἰωάννης Κομνηνὸς ἔδρυσε τὸ μέγα νοσοκομεῖον παρὰ τὴν μονὴν τοῦ Παντοκράτορος, τὸ πρῶτον τελειότερον καὶ μεγαλύτερὸν νοσοκομεῖον τοῦ κόσμου.

‘Ο Ἰσαάκιος Ἀγγελος ἔδρυσε νοσοκομεῖα καὶ πανδοχεῖον, εἶδος συσσιτίου μετὰ κλινῶν καὶ τραπεζῶν ἑκατόν⁵).

ἥμέραν δίδωνται φωμία μυριάδες γ’ καὶ τετράδην καὶ παρασκευὴν ἵνα δίδωνται εἰς τὸ Πραιτώριον καὶ εἰς τὴν Χαλκῆν καὶ εἰς τὰ Νούμερα ἓνα ἔκαστον ἀνὰ φωλίας (Ι) δεκαπέντε.... ναι δὴ καὶ γεροντῶν τροφεῖα (ἐκαινούργησεν), ζενουμένων τε καταγώγια, ἀρρωστούντων ἐνδιαιτήματα, τῶν κατὰ ψυχὴν ἔνεκεν ἀντιδόσεων». Πβ. Συμεὼν Μάγιστρ. σ. 743.

¹⁾ Κεδρην. 2, 503.

²⁾ Ψελλ. σ. 59 (Ἐκδ. London 1899).

³⁾ Κεδρην. 2, 608-9.

⁴⁾ Ἄγνα Κομν. 2, 292.

⁵⁾ Χωνιάτ. σ. 585: «πανδοχεῖον μετασκευάσας ἀνδρῶν μὲν ἔκατὸν παρέθηκε τράπεζαν καὶ κλίνας ισομέτρους, τοσαυταριθμῶν δὲ ὑποζυγίων ἴππωνας ἀνέστησε· καὶ εἰσιώντο καθ’ ἔκαστην οἱ παραβάλλοντες ἕτερ καταθέσεως ἀργυρίου, ἐφ’ ἥμέραις

‘Ο Μιχαήλ Παλαιολόγος ὥρισεν ἐν τῷ τυπικῷ τῆς μονῆς Αὐξεντίου «ἴνα πᾶν δ μετὰ συμπλήρωσιν ἐνὸς ἑκάστου ἔτους ἀπολιμπάνεται τῇδε τῇ σεβαστῇ μονῇ χρηματικὸν ἐκδίδωται εἰς αἰχμαλώτων ἀνάρρωσιν, εἰς δρφανῶν ἀντίληψιν καὶ παρθένων ἀπορίᾳ συνεχομένων ἐννόμου γάμου κοινωνίαν καὶ σύζευξιν¹⁾». Η ἐπελθοῦσα καταστροφὴ τῆς Βιθυνίας ὑπὸ τῶν Τούρκων δὲν ἐπέτρεψεν ἐπὶ πολὺ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς θελήσεως τοῦ Μιχαήλ Παλαιολόγου.

Τὰ παραδείγματα τῆς ἐκκλησίας καὶ πολιτείας, τῶν εὔσεβῶν μοναχῶν καὶ πολιτικῶν ἀνδρῶν, αὐτοκρατόρων ἢ ἄλλων, βεβαίως ἐπέδρασαν εὐρύτατα καὶ διὰ τοῦτο πανταχοῦ τοῦ κράτους εὑρίσκοντο φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα, τῶν δποίων τὸν ἀκριβῆ ἀριθμὸν καὶ τὸ μέγεθος δὲν θὰ δυνηθῶμεν νὰ εὕρωμεν. Ἐξ δοσῶν δμως γνωρίζομεν δυνάμεθα νὰ λσχυρισθῶμεν δτι ἡ φιλανθρωπικὴ ἐνέργεια τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους τῶν ἐπιδρομῶν, τῶν λοιμῶν καὶ λιμῶν καὶ καταστροφῶν ὑπῆρξε θαυμαστὴ καὶ περιέθαλπε τοὺς δυστυχοῦντας, ἀνεξαρτήτως φυλῆς καὶ θρησκεύματος. Συγκεντρώνω ἀμέσως κατωτέρω εἰδήσεις περὶ τῶν διαφόρων φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων τῶν ἐπαρχῶν. *Πτωχεῖα καὶ πτωχοτροφεῖα καὶ ξενῶνες καὶ ξενοδοχεῖα* δημοράζονται τὰ φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα, τὰ δποία πτωχούς, ξένους μάλιστα, περιέθαλπον. Τὰ αὐτὰ ἰδρύματα ἔχρησμευον καὶ ὡς νοσοκομεῖα τῶν δσθενούντων πτωχῶν. Ἀνωτέρω εἰδομεν πολλὰ πτωχεῖα, ἀναφέρομεν δ’ ἔντασθα τὰ πτωχοτροφεῖα ἡ ξενοδοχεῖα τὰ μνημονευόμενα εἰς τὸν Πόντον ὑπὸ τοῦ Ἐπιφανίου κατὰ τὰ μέσα τῆς τετάρτης μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος²⁾). Τὸ μέγιστον φιλανθρωπικὸν ἰδρυμα τῶν χρόνων

πλείστι μετέβαλε δὲ καὶ εἰς νοσοκομεῖον καὶ τοὺς βασιλικοὺς δόμους, οὓς κατὰ τὸν νεὼν τῶν τεσσαράκοντα μαρτύρων ὁ βασιλεὺς Ἀνδρόνικος ἐδομήσατο· ἔτι γε μὴν τὸν τοῦ μεγάλου δρουγγαρίου ὀνομαζόμενον οίκον ἐκ τοῦ δεσπόζοντος ὠνησάμενος δροίως καὶ τοῦτον εἰς ἀνάπτυξι τῶν καχεκτούντων ἀπέταξεν οὐδενὸς φεισάμενος ὑπόστα πρὸς ῥῶσιν ὀρῶσι τῶν ἀσθενούντων.

¹⁾ Δημητριόβσκη, Τυπικὰ σ. 785.

²⁾ Ἐπιφανίου, κατὰ αἱρέσεων, παρὰ *Migne*, Patr. gr. 42, 504: «τὸ ξενοδοχεῖον αὐτῷ ἐμπιστεύει ὅπερ ἐν τῷ Πόντῳ καλεῖται πτωχοτροφεῖον. Τοιαῦτα γάρ τινα κατασκευάζουσι κατὰ φιλοξενίαν καὶ τοὺς λελωβημένους καὶ ἀδυνάτους ἔκεισε ποιοῦγες καταμένειν, ἐπιχορηγοῦσι κατὰ δύναμιν οἱ τῶν Ἐκκλησιῶν προστάται».

τούτων είναι ή *Βασιλείας*, τὸ μέγα πτωχοτροφεῖον καὶ νοσοκομεῖον, τὸ ἰδρυθὲν ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου¹⁾ ἔξω τῆς Καισαρείας. Ὁ Γρηγόριος δὲ Ναζιανζηγὸς ἐπαιγῶν τὴν «καινὴν πόλιν», διέτι δόλοκλήρους συνοικίας ἀπετέλει ή Βασιλείας, προσθέτει: «τί μοι πρὸς τοῦτο τὸ ἔργον ἐπιτάπιλοι Θῆβαι καὶ Αἰγύπτιαι καὶ τείχη Βαβυλώνια καὶ Μαυσώλου Καρικὸς τάφος καὶ πυραμίδες καὶ Κολοσσοῦ χαλκὸς ἄμετρος;²⁾». Οἱ λόγοι οὗτοι τοῦ Γρηγορίου μᾶς δίδουν νὰ ἐννοήσωμεν τὸ μέγεθος τῆς Βασιλειάδος καὶ τὴν ἔκτασιν τῆς φιλανθρωπικῆς ἐνεργείας αὐτῆς.

«Ο Προκόπιος εἰς τὸ περὶ Κτισμάτων (σ. 170 κέξ. σ. 120, καὶ 117 ἐκδ. Haury) ἀναφέρει διάφορα πτωχεῖα ἐπαρχιακὰ ἐν Βόστρᾳ, ἐν Ἀπαμείᾳ, ἐν Κουρίκῃ, ἐν τῷ ἐπινείῳ τῆς πόλεως Πέργης τῆς Παμφυλίας, ἐν Δαρδανίᾳ, ἐν Νέᾳ Ἡπείρῳ. Τὰ δύο τελευταῖα δυνομάζονται φρούρια καὶ πρέπει ἐκ τούτου νὰ συμπεράνωμεν ὅτι εἰς φρούρια κείμενα εἰς κέντρα συγκοινωνιῶν ἰδρύοντο καὶ πτωχοτροφεῖα πρὸς περίθαλψιν τῶν διερχομένων πτωχῶν. Πτωχεῖον ἀναφέρεται καὶ ἐν Χερσῶν³⁾, καὶ χάριν βεβαίως τῶν ἐντοπίων ἀλλὰ καὶ τῶν ξένων τῶν καταπλεόντων ἔκεισε. Ο Θεοφάνης ἀναφέρει⁴⁾ «Εὐφῆμιον πρεσβύτερον καὶ πτωχοτρόφον Νεαπόλεως», ἐκ τούτου δὲ συμπεραίνομεν ὅτι καὶ εἰς τὴν Νεάπολιν τοῦ Βοσπόρου ὑπῆρχε μνείας ἀξιού πτωχείου. Ο Σέργιος πρὶν γίνη πατριάρχης ἡτο. πτωχοτρόφος

¹⁾ Σωζομενοῦ, Ἐκκλησ. Ἰστορ. VI 34: «Βασιλειάδος, ὁ πτωχῶν ἔστι ἐπισημάτων καταγώγιον, ὃντὸν Βασιλείου τοῦ Καισαρείας ἐπιτεύχου κατατκευασθέν, ἀφ' οὐ τὴν προσηγορίαν καὶ ἀργὴν ἔλαβε καὶ εἰς ἐτὶ νῦν ἔχει». Π.β. τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Βασιλείου περὶ Migne, Patr. gr. 32,488: «τίνα δὲ ἀδικοῦμεν καταγώγια τοῖς ξένοις οἰκοδομοῦντες τοῖς τε κατὰ πάροδον ἐπιφυτώσι, καὶ τοῖς θεραπείας τινὸς διὰ τὴν ἀσθενεὰν δεσμένοις καὶ τὴν ἀναγκαλαν τούτοις παραμυθίαν ἐγκαθιστῶντες, τοὺς νοσοκομεῖντας, τοὺς ἱατρεύοντας, τὰ νοιτοφόρα, τοὺς παραπέμποντας; Τούτοις ἀνάγκη καὶ τέχνας ἐπεσθαι, τὰς τε πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαῖας καὶ ὅσαι πρὸς εὔσχημονα βίου διατριβὴν ἐφευρίθησα...» Η διδασκαλία καὶ τὸ παράδειγμα τοῦ Βασιλείου ἔδωκεν τὴν ὁρθὴν κατεύθυνσιν εἰς τὰ φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα, τὰ δηοῖα ἔκποτε δὲν περιθαλπον μάνον ἀσθενεῖς καὶ πτωχούς, ἀλλὰ καὶ παρείχον ἐργασίαν (ἔργοιςειρον) εἰς τοὺς δυναμένους νὰ ἐργάζωνται.

²⁾ Migne, Patr. gr. 36,577.

³⁾ Βλ. Βεζαντινὰ χρονικά Πετρουπόλεως 6, 344 (π.β. καὶ σ. 348).

⁴⁾ Θεοφάν. Χρονογρ. 1, 183.

εἰς τὸ πτωχεῖον τοῦ λιμένος Φρίξου τοῦ Βοσπόρου, τὸ προωρισμένον
θεβαῖς διὰ τοὺς ναυτιλλομένους.¹⁾ Πλὴν τῶν πτωχοτροφείων τῆς
Κωνσταντινουπόλεως ὀνομαστὸν ἦτο καὶ τὸ πτωχοτροφεῖον Ραΐσε-
στοῦ τὸ ἰδρυθὲν ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Ἀτταλιάτου καὶ ἀποτελοῦν μετὰ
τοῦ πτωχοτροφείου τοῦ Πανούκτιόμονος Χριστοῦ ἐν Κωνσταντι-
νουπόλει ἔη ἴδρυμα.²⁾

Ξενώνες, ξενοδοχεῖα, ξενοκομεῖα³⁾, πανδοχεῖα, ὀνομά-
ζονται τὰ ἴδρυματα τὰ περιθάλποντα κυρίως τοὺς ξένους, ἐμπόρους,
στρατιώτας, αἰχμαλώτους, προσκυνητὰς κτλ. ἀλλ' ἔπειτα θεβαῖς
καὶ ἐντοπίους πτωχούς. Τὰ αὐτὰ ἴδρυματα ἔχρησίμευσον καὶ ὡς νο-
σοκομεῖα συγχρόνως⁴⁾, διαταγμένα δὲν ἐπέτρεπον τὸν χωρισμόν.
Τὰ καταλύματα τῶν ξένων καὶ πτωχῶν ἦσαν μικρὰ ἢ μεγάλα
ἀναλόγως τῶν μέσων τῶν ἴδρυτων. Ἐκάστη μογῇ ἢ ἐκκλησίᾳ ἢ
καὶ ἰδιώτῃ διέθετε ἢ ἔκτιζε οἰκημά τι πρὸς περίθαλψιν τῶν ξέ-
νων. Οἱ ἄγιοι Θεοδόσιος ἔκτισεν «ἕπεράνω τοῦ σπηλαίου ξενοδο-
χεῖον καὶ ἐδεξιοῦτο πάντα ἐρχόμενον πρὸς αὐτόν.⁵⁾

Ἐν τῷ βίῳ Ὑπατίου ἀναφέρεται ὅτι Ἐλλην τις ἦτοι ἐθνικὸς «οὐ
μόνον ἐπίστευσε τῷ θεῷ καὶ ἐβαπτίσθη ἀλλὰ καὶ ἀπετάξατο... καὶ
γενόμενος ξενοδόχος ἐφ' ἐκάστης ἡμέρας ἐξενοδόχει καὶ μονάζοντας
καὶ πτωχούς ἵκανονς καὶ τροφὴν ἀπονέμων ἐξ ὧν ἔδωκεν αὐτῷ δ
θεός⁶⁾. Οἱ Παλλάδιοι γράφει πρὸς Λαζαρού ὅτι δισέρις τις ἀνήρ ἐν καιρῷ
λιμοῦ ἔγινε ξενοδόχος καὶ «στήσας κλίνας ὡς τριακοσίας ἐνοσοκόμει
δισθενεστέρους, ἐπήρχει δὲ τοῖς λιμώττουσι⁷⁾. Ἀλλαχοῦ γράφει δ αὐ-

¹⁾ Byz. Zeitschr. 12,455.

²⁾ Βλ. τὴν διάταξιν τοῦ Ἀτταλιάτου ἐν Σάθα, Μεσαιων. Βιβλιοθ. 1, 17 κεκ.
Περὶ τοῦ βίου τοῦ Ἀτταλιάτου βλ. W. Nissen, Die Diataxis des Attaliates
σ. 23.

³⁾ Lingenthal, Jus graecoromanum 3, 84.

⁴⁾ Προκοπίου, Περὶ κτισμ. V 6: (σ. 165) «ξενῶνες δύο... ἀτερος μὲν ξένοις
ἰνδημούσι καταλυτήριον, ὁ δὲ δῆτερος ἀνακαυστήριον νοσοῦσι πτωχοῖς». Πι. καὶ
Σοντίδαν ἐν λ. Ξενῶνος καὶ Klivramon σ. 190: «τῶν κοινῶν νοσοκομείων ἡ ξεν-
ῶνας καλεῖσθαι ξένος ξατίν».

⁵⁾ Usener, Der heilige Theodosios σ. 109.

⁶⁾ Καλλινίκου, βίος Ὑπατίου σ. 118.

⁷⁾ Migne, Patr. gr. 34, 1201.

τὸς Παλλάδιος δτὶ «πρόσκειται τῇ ἐκκλησίᾳ ἔνοδοχεῖον, εἰς δὲ τὸν ἀπελθόντα ἔνον δεξιοῦται πάντα τὸν χρόνον καὶ ἐπὶ διετίαν ἡ τριετίαν μετὰ τελήσῃ, μέχρις οὖν αὐθαίρετος ἀραχωρῆσαι τελήσῃ»¹⁾. Εὐχαρίστως τόποι ἐθνικοὶ μεταβάλλονται εἰς εὐαγεῖς οἶκους χριστιανικούς.²⁾ Ἐν ἐπιγραφῇ χριστιανικῶν χρόνων λέγεται: «πάντων διατυπωθέντων ἦτοι καὶ ἔξοισθέντων ἀνοσίων καὶ μυσερῶν Ἑλλήνων . . . διόπος εἰς τὸν ἀρρώστων ἔνοδοχεῖον [μετεσχηματίστη]»³⁾. Φαίνεται δτὶ πανταχοῦ ὑπῆρχον ἔνοδοχεῖα⁴⁾, οὕτω δὲ ἔξηγεται δτὶ μέχρι σήμερον ἐσώθησαν καὶ τοπωνύμια, δπως ἔνοδοχεῖον ἐν Ἀμοργῷ⁵⁾, Παντουκείο⁶⁾, Παντουκείδης⁷⁾ ἥτοι πανδοχείον ἐν Χίῳ. Ἐκ τῆς ἔξισταμισθείσης ἐπειτα Συρίας ἔχομεν χριστανικὰ ἰχνη πανδοχείων ἢ ἔνοδοχείων⁸⁾, ἔκειθεν δὲ ἔχομεν καὶ ἐπιγραφὰς ἀναμνηστικὰς τῆς Ἰδρυσεως φιλανθρωπικῶν Ἰδρυμάτων, ὡς αἱ ἔξηγες: ἐν ἡμέραις τοῦ ἀγιωτάτου Ἀθραδάμ ἐπισκόπου ἐκτίσθη τὸ μημείον τοῦτο εἰς δόξαν θεοῦ καὶ εἰς ἀνάπαυσιν τῶν ἔνον σπουδῆς Ἀθραδάμ ἔνοδόχου⁹⁾ καὶ: «ἐπὶ τοῦ ἀγίου Σαμουήλου ἐπισκόπου ἐκτίσθη τὸ πανδοχεῖον»¹⁰⁾.

Τὰ ἔνοδοχεῖα ἥσαν πολυάριθμα παρὰ τὰς ἐκκλησίας ἢ μονᾶς ἢ καὶ αὐτοτελῆ εἰς παράλια πρὸς περίθαλψιν τῶν ναυτίλων ἢ εἰς κέντρα συγκοινωνίας. Ἀναφέρονται δμως καὶ ἔνοδόχοι διαφόρων πόλεων, ἐκ τῆς γενικῆς δὲ ταύτης ὀνομασίας πρέπει νὰ συμπεράνωμεν δτὶ τὰ ἔνοδοχεῖα ὡρισμένης πόλεως ἢ τὸ κυριώτερον ἔνοδοχεῖον ἐτέλει ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν ἀνωτάτου κληρικοῦ, τοῦ ἔνοδόχου¹¹⁾ οὕτω ἀναφέρεται Ἰσίδωρος πρεσβύτερος ἔνοδόχος τῆς Ἀλεξανδρέων ἐκκλησίας¹²⁾. Τιμητικὴν θέσιν κατείχεν εἰς τὸ τυπικὸν τῆς βασιλικῆς αὐλῆς «ο δ ἔνοδόχος Σαγγάρου, δ ἔνοδόχος Πυλῶν, δ ἔνοδόχος Νικομηδείας»¹³⁾. Ἐκ τῶν βυζαντινῶν σφραγίδων ἐγνώ-

¹⁾ Migne, Patr. gr. 34, 1020.

²⁾ CIG N° 8645.

³⁾ Πβ. Δημητριέβσκη, Τυπικά, 697: «τὸ προάστειον δὲ Κότταβος σὺν τῷ ἔνοδοχεῖῳ αὐτοῦ».

⁴⁾ I. Βογιατζίδον, Ἀμοργός, 1918 σ. 97.

⁵⁾ Βλ. Beulie, L'habitation Byzantine 1902 σ. 45.

⁶⁾ Byz Zeitschr. 14, 60–61.

⁷⁾ Παλλαδ. πρὸς Λαῦσσαν, Migne, Patr. gr. 34, 1009.

⁸⁾ Κωνστ. Πορφυρογεν. 1,720 (de cerim.)

σθησαν ξενοδόχοι Νικαίας, Λοπαδίου¹⁾, «Ακροπόλεως καὶ Χρυσόπλεως» δμοῦ²⁾). Πρέπει ίσως ἐκ τῶν διάγων περισωθεισῶν μαρτυριῶν νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἐκάστη πόλις εἶχε τὸν ξενοδόχον της, τὸν προϊστάμενον δηλ. τῶν φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων τῶν καλουμένων ξενοδοχείων. «Ο τίτλος ξενοδόχος, δπως δ τίτλος δρφανοτρόφος, οίκονόμος κττ. ἡτο τιμητικὸς καὶ προστίθεται συχνάκις εἰς τὰς προσαγορεύσεις καὶ ἐπιστολάς. Ο Στουδίτης ἐπιστέλλει «Ἀβραμίῳ ξενοδόχῳ...» «Θεοδώρῳ ξενοδόχῳ», «Γεωργίῳ ξενοδόχῳ». ³⁾ Ο Φώτιος «Γεωργίῳ Διακόνῳ καὶ ξενοδόχῳ», «Δαμιανῷ ξενοδόχῳ», «Θεοδώρῳ ξενοδόχῳ «Γεωργίῳ ξενοδόχῳ». ⁴⁾

Ἐκ τῶν τελευταίων ξενοδοχείων είναι τὰ κτισθέντα ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ Γρηγορίου Πακουριανοῦ παρὰ τὸν σημερινὸν Στενήμαχον καὶ ἀλλαχοῦ, πλησίον μονῶν καὶ κτημάτων αὐτοῦ. Τὸ κυριώτατον ἐκ τούτων, τοῦ Στενημάχου, ἐπροικοδοτήθη ὑπὸ προσόδων ὅχι μόνον διὰ νὰ τρέψῃ πτωχοὺς ἀλλὰ καὶ νὰ διανέμῃ καθ' ἐκάστην εἰς πτωχοὺς καὶ δόσοιπόρους ἄρτον, οίνον καὶ προσφάγιόν τι, δσπρια ἢ ἄλλο⁵⁾.

Οἱ ξενῶνται δνομάζονται καὶ νοσοκομεῖα δταν μόνον περὶ ιατρείων πρόκειται. Οἱ ιατροὶ ἥσαν καὶ οὗτοι κληρικοὶ⁶⁾ συνήθως, δπως καὶ οἱ διευθυνταί. Τὰ μεγαλύτερα νοσοκομεῖα ἰδρύθησαν ἐν Κωνσταντινούπολει, ἀλλὰ περὶ τούτων θὰ γίνη λόγος κατωτέρω.

Ἐκ τῶν ἔξω τῶν Κωνσταντινουπόλεως δνομαστὸν ὑπῆρξε τὸ νοσοκομεῖον τῆς μονῆς τῆς Παναγίας τῆς Κοσμοσωτείρας παρὰ τὴν Αἰγαίον τὸ κτισθὲν (1152) ὑπὸ Ισαακίου Κομνηνοῦ, υἱοῦ τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ. Τὸ νοσοκομεῖον εἶχε 36 κλίνας, τὸ δὲ διασωθὲν τυπικὸν τῆς μονῆς προνοεῖ λεπτομερῶς περὶ τροφῆς, στρωμάτων, ἐνδυμάτων καὶ λου-

¹⁾ Schlumberger, Sigillographie de l' empire byzantin σ. 246 καὶ 250. Izvestija τοῦ Ρωσικοῦ Ινστιτούτου Κωνσταντινουπόλεως 9, 352.

²⁾ Izvestija 9, 387.

³⁾ Migne. 99, 1352, 1400 καὶ 1671.

⁴⁾ Migne 102, 872, 876, 869, 952.

⁵⁾ Βλ. τὸ ὑπὸ Louis Petit ἐκδοθὲν τυπικόν, παράρτ. II τόμου Βυζαντινῶν χρονικῶν σ. 48.

⁶⁾ Π.β. CIG N° 9669: «Διονυσίου ιατροῦ πρεσβυτέρου». Προκοπ. πολ. IV 23,18 (Haury): «τῶν τις ιερέων, Παῦλος ὄνομα, ος δὴ ἐφεστήκει τῇ τῶν νοσού-

τρῶν¹⁾) Γνωστὸν είναι καὶ τὸ νοσοκομεῖον τῆς μονῆς Ἐηροποτάμου ἐν "Αθῷ καὶ τῆς μονῆς τῶν Κελλιβάρων ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ²⁾".

'Ενῷ πτωχεῖα καὶ ἔνοδοχεῖα ἀναφέρονται συχνότατα καὶ ὑπῆρχον πανταχοῦ, δὲν δύναται νὰ λεχθῇ τὸ αὐτὸ καὶ περὶ ὁρφανοτροφείων, τὰ δποῖα κυρίως ἐν Κωνσταντινουπόλει μνημονεύονται. Πλὴν τῆς Βασιλειάδος, ἡτις περιέχειε καὶ ὁρφανά, δὲν γνωρίζω ἐπαρχιακὰ ὁρφανοτροφεῖα. Τὰ ὁρφανὰ πιθανῶς περιεθάλποντο εἰς πτωχεῖα ἡ ἔνοδοχεῖα. Ἐν Κωνσταντινουπόλει ἵταξιρύματα ταῦτα ἦσαν τόσον μεγάλα, ώστε τὸ ἀξέιδωμα τοῦ ὁρφανοτροφοῦ κατέστη περιβλεπτὸν καὶ ἐκ τούτου ἐξηρτώντο καὶ ἀλλα φιλανθρωπικὰ ἕδρυμάτα.

Γηροκομεῖα βεβαίως ὑπῆρχον καὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις, συχνότερον συνηγωμένα μετὰ τῶν πτωχείων. **Γηροτροφεῖα** μνημονεύονται εἰς τὸν "Αθῷ³⁾". Τὸ γηροκόμος κατέστη καὶ κύριον δνομα, ἔπειτα δ' ἐκ τούτου ὄνομάσθη καὶ παραπόταμός τις τοῦ Μαιάνδρου **Γηροκόμος⁴⁾**.

Βρεφοτροφεῖα εἶδικὰ δὲν γνωρίζω, γίνεται δημως λόγος περὶ αὐτῶν καὶ περὶ βρεφοτροφῶν εἰς τὴν νομοθεσίαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ⁵⁾. Πιθανῶς τὰ βρεφοτροφεῖα ἦσαν παραρτήματα ἀλλων φιλανθρωπικῶν ἕδρυμάτων, τῶν πτωχείων ἡ ὁρφανοτροφείων.

Ἐις τὰ φιλανθρωπικὰ ἕδρυμάτα πρέπει νὰ καταταχθοῦν καὶ τὰ **ξενοτάφια**, τὰ προωρισμένα πρὸ πάντων διὰ τοὺς ἔνοιους⁶⁾ ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς ἐγχωρίους πτωχούς. **Ξενοτάφιον** ἕδρυσεν ἡ Πουλχερία⁷⁾

τῶν ἐπιφελείας». **Παλλάδ.** Λαῦτ. (*Migne* 34, 1018): «Μαχάριος ὁ πρεσβύτερος καὶ ἀπηγόρωμενος τοῦ πτωχείου τῶν λειλωνημένων». Η6. καὶ **Α. Κούζη**, Περὶ διζηντινῶν νοσοκομείων, Ἀργεταὶ Ιατρικής 1920 N° 3—4.

¹⁾ Izvestija 13, 53 κξ.

²⁾ Lingenthal, Jus graecoromanum 3 XXX καὶ Byz. Zeitschr. 1, 46.

³⁾ Miklosich,— Müller, Acta et Diplomata graeca 6, 13.

⁴⁾ Lingenthal, Jus graecoromanum τ. 3 σ. XXX. Ήπειρὸν Ταfel (Abhandl. Bayer. Akad. 5,3. σ. 71) γράφεται Μακεδονικὸν τοπωνύμιον «τὰ Γηροκωμίου» ἀντὶ τοῦ ὄρθοῦ «τὰ Γηροκομείου».

⁵⁾ Codex III.

⁶⁾ Η6. *Migne*, 87, 2945 «οἱ τοῦ τόπου κληρικοὶ ὡς ἔνοιος ἔθαψαν αὐτὸν ἐν τῷ ξενιταφίῳ». —

⁷⁾ Θεοφαν. Χρονογρ. 1, 106.